

Plan
Strategiczny dla
Wspólnej
Polityki
Rolnej
na lata 2023-2027

LOKALNA GRUPA
DZIAŁANIA
RAZEM

Dofinansowane przez
Unię Europejską

LOKALNA STRATEGIA

ROZWOJU 2023-2027

LOKALNA GRUPA DZIAŁANIA „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI”

Lokalna Grupa Działania „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI”
21-400 Łuków, ul. Świderska 12 | tel. 25 798 31 94 | poczt@lgdrazem.pl
fb/lgd.razem | fb/szlakziemilukowskiej
www.lgdrazem.pl

Łuków, dnia 3 marca 2026 r.

Rozdział I. Charakterystyka partnerstwa lokalnego.....	4
1.1. Nazwa LGD i forma prawna	4
1.2. Opis procesu tworzenia partnerstwa i doświadczenia LGD	4
1.3. Opis struktury LGD	6
1.4. Opis składu organu decyzyjnego	6
1.5. Zasady funkcjonowania	6
1.6. Dokumenty regulujące funkcjonowanie LGD z podaniem sposobu ich uchwalania i aktualizacji	7
Rozdział II. Charakterystyka obszaru i ludności objętej wdrażaniem LSR	8
2.1. Opis obszaru.....	8
2.2. Mapa obszaru.....	9
2.3. Wewnętrzna spójność obszaru LSR	9
Rozdział III. Partycypacyjny charakter LSR.....	11
Rozdział IV. Analiza potrzeb i potencjału obszaru objętego LSR	16
4.1. Potencjał obszaru, analiza strategiczna i kierunki rozwoju	16
4.2. Grupy docelowe LSR.....	20
4.3. Potencjał demograficzny	22
4.4. Rynek pracy i bezrobocie.....	24
4.5. Problemy społeczne	26
4.6. Lokalna gospodarka i przedsiębiorczość.....	28
4.7. Aktywność społeczna i przedsiębiorczość społeczna.....	30
4.8. Infrastruktura społeczna i techniczna.....	32
4.9. Uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze.....	33
4.10. Walory historyczne i kulturowe	35
4.11. Potencjał turystyczny.....	36
4.12. Rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich.....	40
Rozdział V. Spójność, komplementarność i synergia.....	41
Rozdział VI. Cele i wskaźniki	46
Rozdział VII. Sposób wyboru i oceny operacji oraz sposób ustanawiania kryteriów wyboru	52
Rozdział VIII. Plan działania	57
Rozdział IX. Plan finansowy LSR.....	59
Rozdział X. Monitoring i ewaluacja.....	61
Wykaz literatury	65
Załączniki do LSR	67

WPROWADZENIE

Lokalna Strategia Rozwoju 2023–2027 LGD „RAZEM” jest dokumentem określającym zasoby lokalne i potencjał rozwojowy obszaru obejmującego gminy powiatu łukowskiego: Adamów, Krzywda, Łuków, Serokomla, Stanin, Stoczek Łukowski, Trzebieszów, Wojcieszków, Wola Mysłowska i miasto Stoczek Łukowski, które współpracują ze sobą w ramach utworzonego partnerstwa od ponad 15 lat. W ciągu kilku ostatnich lat dynamicznym przeobrażeniom uległy zjawiska społeczno-gospodarcze, który mają znaczący wpływ na rozwój naszego obszaru. W ramach przygotowań do prac merytorycznych nad strategią przeprowadzono rzetelną diagnozę sytuacji społecznej i gospodarczej, której zakres obejmował analizę istniejących zjawisk i trendów społecznych, gospodarczych oraz środowiskowych. Określenia wymagały również wyzwania rozwojowe, które stoją przed LGD, jednostkami samorządu terytorialnego, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami. Wnioski sformułowane w diagnozie pozwoliły na wskazanie nowych celów strategicznych na lata 2023–2027 oraz niezbędnych działań, które należy podjąć. Strategia odzwierciedla potrzeby, pomysły i aspiracje mieszkańców. Proces tworzenia strategii uwzględniał szerokie zaangażowanie społeczności lokalnej w jej opracowanie. Przy wsparciu jednostek samorządu terytorialnego, liderów społecznych, lokalnych organizacji, przedsiębiorców i przedstawicieli różnych grup społecznych zebrane zostały pomysły i inicjatywy, które będą miały znaczący wpływ na kształtowanie przyszłości naszego obszaru. Wyniki spotkań konsultacyjnych miały decydujący wpływ na jakość strategii. Tworzenie nowych rozwiązań i zdobywanie nowych doświadczeń w zaspakajaniu potrzeb i oczekiwań społecznych to główne wyzwanie dla całej społeczności lokalnej. Jej realizacja przyczyni się do zwiększenia aktywności i integracji lokalnej, wspierania przedsiębiorczości, ograniczania występujących problemów społeczno-gospodarczych, budowania partnerstw oraz wzmacniania prorozwojowych i strategicznych kierunków rozwoju obszaru LSR.

ROZDZIAŁ I. CHARAKTERYSTYKA PARTNERSTWA LOKALNEGO

1.1. Nazwa LGD i forma prawna

Lokalna Grupa Działania „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI” jest stowarzyszeniem posiadającym osobowość prawną. Działa na podstawie przepisów ustawy z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (tj. Dz.U. z 2020 r. poz. 2261, ze zm.) i obowiązujących przepisów prawa krajowego i wspólnotowego regulujących strukturę prawną oraz zasady funkcjonowania LGD, statutu i wewnętrznych regulaminów organów stowarzyszenia. Stowarzyszenie może używać nazwy skróconej LGD „RAZEM”.

1.2. Opis procesu tworzenia partnerstwa i doświadczenia LGD

Lokalna Grupa Działania „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI” została zarejestrowana, jako stowarzyszenie 27 maja 2008 r. pod nr KRS 0000306857. Grupa Inicjatywna LGD uformowała się w wyniku spotkania zorganizowanego z inicjatywy Wójta gm. Łuków Kazimierzy Goławskiej, które odbyło się 27 lipca 2007 roku w Stoczku Łukowskim. W spotkaniu uczestniczyli reprezentanci gmin wiejskich powiatu łukowskiego, m. Stoczek Łukowski oraz przedstawiciele Urzędu Marszałkowskiego. W sierpniu 2007 roku podjęto pracę nad pierwszą wersją statutu, a uczestnicy spotkania podpisali „Deklarację wspólnego działania”. We wrześniu i październiku 2007 roku odbyły się kolejne spotkania, a w drugiej połowie listopada poprzez dostępne środki przekazu, tj. Internet, prasa, poinformowano społeczność lokalną powiatu łukowskiego o możliwości podjęcia działań na rzecz rozwoju lokalnej społeczności w tworzonej stowarzyszeniu. Zebranie Założycielskie odbyło się 5 lutego 2008 roku, na którym podjęto uchwałę o powołaniu Stowarzyszenia, przyjęciu Statutu oraz dokonano wyboru władz stowarzyszenia. W wyniku postanowienia Sądu o usunięciu nieprawidłowości Zebranie Założycielskie odbyło się ponownie 18 kwietnia 2008 roku. Od dnia rejestracji do 30 czerwca 2015 r. Stowarzyszenie funkcjonowało na obszarze 12 gmin (10 z terenu powiatu łukowskiego: Adamów, Krzywda, Łuków, Serokomla, Stanin, Miasto Stoczek Łukowski, Stoczek Łukowski, Trzebieszów, Wojcieszków, Wola Mysłowska oraz 2 z terenu powiatu ryckiego: Kłoczew i Nowodwór). Z dniem 1 lipca 2015 r. gminy z powiatu ryckiego zostały członkami LGD „Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej”.

LGD „RAZEM” realizuje inicjatywę Leader już od 2008 roku. Wieloletnie wdrażanie PROW na obszarze LSR stworzyło więzi partnerskie, a współpraca pozwoliła na wypracowanie mechanizmu formalnej i nieformalnej współpracy. Jesteśmy zdolni, doświadczeni i mamy dokumenty regulujące funkcjonowanie. Stopień realizacji budżetu LSR na koniec 2022 r. przez wnioski wybrane przez Radę LGD do dofinansowania wynosi ponad 90%. W ostatnim okresie programowania 2014–2020 Stowarzyszenie kontynuowało swoją działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, kładąc większy nacisk na rozwój przedsiębiorczości, w tym wsparcie grup defaworyzowanych. Budżet wyjściowy w tym okresie na kwotę 8 550 000,00 zł został zwiększony, w związku z bonusem z tytułu sprawnego wdrażania LSR i finalnie wyniósł 3 026 500,00 EUR. Pozwoliło to w jeszcze w większym stopniu wpłynąć na zrównoważony rozwój lokalny, oparty na harmonijnym rozwoju gospodarczym, społecznym z uwzględnieniem elementów chroniących środowisko. Cele strategiczne realizowane w tym okresie określały pożądany kierunek podejmowanych przedsięwzięć, zgodny z potrzebami lokalnej społeczności. Wsparcie w kwocie 1 337 928,01 € (ponad 44% budżetu LSR) skierowane zostało na rozwój przedsiębiorczości (powstało 35 nowych przedsiębiorstw i powstanie jeszcze 4 do końca realizacji LSR, 11 istniejących firm rozwinęło swoje usługi). Wzmocniony został potencjał turystyczno-rekreacyjny obszaru przez budowę 65 obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej. LGD RAZEM zrealizowała 8 projektów, w kilku była partnerem a 6 z nich wymienionych w tabeli zostały zrealizowane i rozliczone w latach 2016–2020 i **bezpośrednio przyczyniły się do poprawy jakości życia społeczności lokalnej**. Poniższa tabela prezentuje wykaz ważniejszych projektów partnerskich wdrażanych przez LGD w latach 2016-2020.

Tabela 1. Wykaz ważniejszych projektów LGD RAZEM - pozyskiwanie środków/realizacji projektów w partnerstwie (rozliczone) 2016–2020

Przyrodnicze i edukacyjne zagospodarowanie oczka wodnego w Nurzynie jako przykład łagodzenia zmian klimatycznych	Polegał na zagospodarowaniu oczka wodnego przez mieszkańców sołectwa, zrealizowaniu debaty nt. małej retencji i przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym, szkolenia dla nauczycieli z tego zakresu, konkursu fotograficznego na najciekawsze zdjęcie miejsc i gatunków związanych ze zbiornikami wodnymi, zrealizowany w 2016 i 2017 roku, NFOŚiGW.
Międzynarodowa wymiana młodzieży	Obejmował zorganizowanie 2 czterodniowych wizyt integracyjnych w Polsce i na Białorusi, warsztatów tematycznych (warsztaty plastyczne metodą kolażu – symbolika narodowa Białorusi i Polski, wieczór literacki w formie warsztatowej – sylwetki pisarzy naszych małych ojczyzn – powiatu łukowskiego i Brześcia, warsztaty zielarskie oraz z e-wolontariatu), zrealizowany w 2016 roku, finansowany ze środków MEN.
KGW – Kobiety Gotowe Wesprze przedsiębiorczość na obszarze LGD „RAZEM”	Polegał na przeprowadzeniu szkoleń i warsztatów serowarskich w 4 miejscowościach (szkolenie z zakresu małego przetwórstwa, wymagań i procedury sanitarno-technicznej oraz warunków i wymagań w prowadzeniu sprzedaży bezpośredniej w ramach rolniczego handlu detalicznego /RHD/, szkolenie „Innowacyjne rozwiązania w zakresie przetwórstwa mleka”, warsztaty serowarskie z zakresu produkcji sera zagrodowego), zorganizowaniu wyjazdu studyjnego do gospodarstw rolnych specjalizujących się w przetwórstwie rolno-spożywczym, w tym produkcji serów zagrodowych na obszarze WL, zrealizowany w 2019 r., finansowany z KSOW.
Akademia smaku ziemi zamojskiej, włodawskiej i łukowskiej	LGD „RAZEM” z 2 partnerami: Stowarzyszenie LGD „Ziemia Zamojska”, Stowarzyszenie LGD „Poleska Dolina Bugu” współrealizowała w 2017 r. Projekt polegał na zorganizowaniu 18 warsztatów kulinarnych, wydaniu materiałów promocyjnych oraz opracowaniu książek kucharskich („Akademia smaku ziemi łukowskiej”; przeprowadzono szkolenia z zakresu komercjalizacji produktu lokalnego/zakładania działalności odpłatnej i/lub gospodarczej, zorganizowano konkurs kulinarny oraz popularyzowano kuchnię lokalną w punktach gastronomicznych na obszarach partnerskich LGD.
Promocja i Turystyka	LGD „RAZEM” jako partner wraz: „Roztocze Tomaszowskie”, „Ziemia Biłgorajska”, „Ziemia Chełmskiej”, „Lepsze Jutro”, „Nasze Roztocze”, „Ziemia Biłgorajska” realizowała projekt w 2018 i 2019 roku. Polegał na zorganizowaniu 15 warsztatów kulinarnych, wydaniu publikacji promujących walory kulturowe, historyczne, przyrodnicze i kulinarne (m.in. przewodnik turystyczny, album promocyjny); w Internecie umieszczono spacer wirtualny po obszarze LGD, aplikację VR na telefon; opracowano i wydano grę planszową promującą walory przyrodnicze i kulturowe; zorganizowano wyjazd studyjny do partnera zagranicznego do Niemiec (LEADER – Aktionsgruppe Nordschwarzwald) w celu wymiany dobrych praktyk
Szlaki turystyczne: atrakcje, rozrywka, trening	LGD „RAZEM” była koordynatorem, LGD „Zapiecek” partnerem i w latach 2020–2022 został zrealizowany i rozliczony. Polegał na wybudowaniu 13 nowych obiektów infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej (plac zabaw, siłownie zewnętrzne), opracowaniu i wydaniu innowacyjnych materiałów promocyjnych: gry karcianej typu dobble z atrakcjami turystycznymi Szlaku Ziemi Łukowskiej, gry karcianej typu dobble z atrakcjami turystycznymi Szlaku Greenways, kolorowanek promujących walory turystyczne lokalnych szlaków, kalendarzy ściennych na 2021 r., promujących walory turystyczne Szlaku Ziemi Łukowskiej, przygotowaniu książki wizualizacji logo Szlaku Ziemi Łukowskiej, zakupie sakw rowerowych z logo Szlaku Ziemi Łukowskiej, bidonów turystycznych z logo Szlaku Greenways oraz powerbanków z logo Szlaku Greenways

Zwiększenie zdolności do wspólnego działania na szczeblu lokalnym oraz zwiększenie międzynarodowego charakteru działań stowarzyszenia. Duży nacisk położono na aktywizację społeczności lokalnej przez realizację działań włączających lokalną społeczność, w tym w działania proekologiczne. Ponadto świadczone wysokiej jakości doradztwo w biurze LGD. Aby pogłębić zaangażowanie lokalnej społeczności i zachęcić mieszkańców do udziału we wdrażaniu LSR, stowarzyszenie będzie podtrzymywać i rozwijać zaangażowanie społeczne podjęte w ramach partnerstwa, w tym przygotowanie bieżącej LSR. Angażowanie mieszkańców w zarządzanie własnym rozwojem, stanowi kluczowy cel aktywizacji i komunikacji z lokalną społecznością, ponieważ mieszkańcy, którzy biorą udział w rozwoju LSR przyczyniają się również do rozwoju partnerstwa przez swoje dalsze zaangażowanie. Podejście to pozwoli rozwijać wspólną wizję i cele rozwoju obszaru, wzmacniając w zamian uznanie społeczne, zaangażowanie i poczucie odpowiedzialności za LSR i LGD.

1.3. Opis struktury LGD

Stowarzyszenie LGD „RAZEM” jest partnerstwem trójsektorowym, **inkluzywnym** składającym się z przedstawicieli sektora społecznego oraz mieszkańców, gospodarczego i publicznego, jak również dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem osób fizycznych i prawnych, w tym jednostek samorządu terytorialnego reprezentowanych przez osoby z każdego sektora, mającym na celu działanie na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Członkowie zostali przyjęci w oparciu o listę założycieli oraz deklaracje członkowskie i uchwały zarządu. Nabycie i utrata członkostwa są regulowane statutem. Na dzień 06.06.2023 r. stowarzyszenie zrzesza **108 członków, w tym z grupy interesu sektora:**

- **publicznego** – 42 osoby: przedstawiciele gmin (wójtowie, burmistrzowie, a także pracownicy) oraz jednostek gminnych, radni gminni i powiatowi oraz sołtys. Ważnym uzupełnieniem tej informacji jest fakt, iż część tych osób, która zalicza się do sektora publicznego, jednocześnie reprezentuje członków LGD z sektora społecznego, tj. organizacje pozarządowe, mieszkańców (22 osoby),
- **gospodarczego** – 26 przedstawicieli, w tym przedsiębiorstw funkcjonujących na obszarze objętym LSR oraz 5 rolników i 1 rolnik-domownik gospodarstwa rolnego,
- **społecznego** – 40 osób: reprezentują go mieszkańcy obszaru objętego LSR, w tym przedstawiciele lokalnych organizacji pozarządowych: w tym KGW i OSP, niezatrudnieni w jednostkach sektora finansów publicznych.

1.4. Opis składu organu decyzyjnego

Rada jest organem decyzyjnym LGD, do którego wyłącznej kompetencji należy wybór operacji do dofinansowania, zgodnych z Lokalną Strategią Rozwoju oraz ustalanie kwoty wsparcia. Skład Rady zapewnia, że w decyzjach Rady w sprawie oceny i wyboru operacji do dofinansowania w ramach wdrażania LSR, **ani władza publiczna, ani żadna pojedyncza grupa interesu nie kontroluje procesu podejmowania decyzji**. Ponadto spełnianie obowiązujących warunków będzie podlegało weryfikacji na etapie głosowania nad wyborem konkretnej operacji. W biurze będzie prowadzony Rejestr interesów członków Rady pozwalający na identyfikację charakteru powiązań z wnioskodawcami i poszczególnymi projektami. Szczegółowe regulacje dotyczące wyboru i oceny operacji oraz zasady i procedury funkcjonowania Rady są zapisane w Regulaminie Rady oraz procedurach, które zapewniają przejrzystość i jawność podejmowanych decyzji. Do publicznej wiadomości będą podawane protokoły z posiedzeń Rady zawierające informacje o wyłączeniach członków Rady z procesu decyzyjnego, ze wskazaniem, których wniosków wyłączenie dotyczy. Członkowie Rady będą zobligowani do uczestnictwa w programie szkoleń w zakresie oceny wniosków w celu podniesienia ich wiedzy i kompetencji. Rada jest wybierana przez Walne Zebranie spośród członków zwyczajnych.

1.5. Zasady funkcjonowania

Lokalna Grupa Działania „RAZEM” posiada ponad 15-letnie doświadczenie oraz wykwalifikowaną kadrę niezbędną do zarządzania LGD i wdrażania LSR, tj. gospodarowania środkami publicznymi. Osoby zatrudnione w biurze LGD posiadają doświadczenie we wdrażaniu środków unijnych, w tym PROW oraz niezbędną wiedzę do wdrażania LSR, co potwierdzają uzyskane podczas szkoleń certyfikaty i zaświadczenia. Władzami stowarzyszenia są: Walne Zebranie Członków, Zarząd, Komisja Rewizyjna oraz Rada, wybierana przez Walne Zebranie Członków.

Najwyższą władzą Stowarzyszenia jest WZC. Jest to organ nadrzędny nad wszelkimi działaniami LGD. Podejmuje uchwały w najistotniejszych sprawach dotyczących Stowarzyszenia. Posiada również prawo, m.in. do powoływania i odwoływania wszystkich organów w przypadku, gdy zaistnieją uzasadnione powody. W LGD obowiązuje rozdział funkcji pomiędzy poszczególnymi organami, w tym rozdzielenie funkcji decyzyjnej (Rada) od zarządczej (zarząd) i kontrolnej (komisja rewizyjna).

Z zapisów statutu wyraźnie wynika, iż relacje między członkami LGD na etapie wdrażania LSR są oparte na **pogłębionym partnerstwie i skutecznej komunikacji**. Przejawiają się w zasadach funkcjonowania LGD, które przewidują m.in.:

- różnorodne formy komunikacji, nie tylko formalne,
- kolegialny sposób podejmowania decyzji, wypracowanie oraz częste korzystanie z formuły pośredniej między decyzją prezesa zarządu a uchwałą walnego zgromadzenia np. praca w zespołach,

- stosowanie zasady, iż WZC jest zwoływane także na wniosek 20% liczby członków LGD,
- ograniczenie zakresu czynności, co do których Zarząd podejmuje decyzje bez konsultacji, np. aktualizacji LSR dokonuje Zarząd po konsultacji z WZC lub co najmniej właściwym zespołem roboczym,
- otwartość na inicjatywy członków LGD, możliwość zgłaszania propozycji, inicjatyw przez członków LGD dot. funkcjonowania LGD i wdrażania LSR, zasada informowania o wyniku weryfikacji propozycji, inicjatywy zgłoszonej przez członka LGD z uzasadnieniem tego wyniku. Zachętą do zgłaszania nowych pomysłów/inicjatyw dotyczących funkcjonowania i wdrażania LSR będzie pierwszeństwo w przedsięwzięciach organizowanych przez Stowarzyszenie (w przypadku ograniczonej ilości miejsc pierwszeństwo mają członkowie angażujący się w prace zespołów roboczych/zgłaszający własne propozycje/inicjatywy w celu prawidłowego funkcjonowania stowarzyszenia i wdrażania LSR.

Zapewnieniu obsługi biurowej i merytorycznej organów Stowarzyszenia służy **Biuro LGD**, które działa w oparciu o regulamin określający zadania, strukturę i zasady jego funkcjonowania uchwalany przez Zarząd. Pracą Biura kieruje zatrudniony przez Zarząd Dyrektor Biura. Czynności i z zakresu prowadzenia księgowości stowarzyszenia wykonuje zewnętrzna firma księgowa/pracownik Biura zatrudniony na umowę o pracę. W ramach organizacji biura przewiduje się utworzenie stanowiska specjalisty ds. animacji. W przypadku nieutworzenia takiego stanowiska, zadania przewidziane dla tej osoby zostaną powierzone na mocy porozumień zmieniających innym pracownikom biura. Realizacja **zadań w zakresie animacji lokalnej i komunikacji** będzie podlegała systematycznym pomiarom w zakresie ilości i jakości oraz będzie oceniana przez Zarząd na podstawie sprawozdań. Wszyscy pracownicy biura LGD w zakresie obowiązków mają wpisane **doradztwo**, czyli informowanie potencjalnych wnioskodawców o zasadach przyznawania pomocy, kryteriach wyboru i oceny operacji, udostępnianie aktów prawnych oraz wniosków o przyznanie pomocy, biznesplanu wraz z instrukcjami, świadczenie doradztwa w zakresie przygotowania, realizacji i rozliczenia projektów. Jakość świadczonego doradztwa jest i nadal będzie oceniana na podstawie ankiet wypełnianych bezpośrednio w biurze lub poprzez stronę internetową, aby oceny mogły dokonać również te osoby, którym udzielono doradztwa on-line. **Oceny efektywności świadczonego doradztwa przez LGD** corocznie dokonuje Zarząd. Badanie ankietowe bada: przydatność przekazanej wiedzy, wiedzę doradcy i umiejętności jej przekazywania. W raporcie z ewaluacji zewnętrznej wszystkie wymiary funkcjonowania Biura LGD zostały bardzo wysoko ocenione przez wnioskodawców. **Doceniono wiedzę merytoryczną pracowników, zaangażowanie i uprzejme podejście do wnioskodawców.**

1.6. Dokumenty regulujące funkcjonowanie LGD z podaniem sposobu ich uchwalania i aktualizacji

Stowarzyszenie swoją działalność opiera na dokumentach regulujących jej sprawne funkcjonowanie oraz przejrzystą i niedyskryminującą realizację LSR. Władzami Stowarzyszenia LGD RAZEM są: walne zebranie członków, rada, zarząd, komisja rewizyjna. Każdy z wymienionych organów ma regulamin organizacyjny, dokładnie opisujący zasady, procedury funkcjonowania. Regulaminy zapewniają przejrzystość, jawność działania i podejmowania decyzji. Regulaminy: Obrad WZC, Zarządu, Rady i Komisji Rewizyjnej uchwalane przez WZC. Pozostałe Regulaminy i procedury uchwała Zarząd, a zmiany są uchwalane przez Zarząd po konsultacji z WZC lub co najmniej właściwym zespołem roboczym.

- **Statut** – dokument nadrzędny, zakres uregulowań jest zgodny z przepisami ustawy prawo o stowarzyszeniach oraz ustawą o rozwoju lokalnym kierowanym przez społeczność. Organem nadzoru jest Marszałek Województwa Lubelskiego. Zawiera podstawowe informacje nt. funkcjonowania LGD, celów i zasad działania, formy realizacji celów, a także informacje o członkach, władzach stowarzyszenia oraz o jego majątku. Zapisy potwierdzają **inkluzywny** charakter stowarzyszenia, tj. **otwartość** na nowych członków oraz **kadencyjność** organów. Statut może być zmieniony wyłącznie przez WZC na podstawie uchwały.
- **Regulamin Walnego Zebrania Członków** regulujący zasady zwoływania organizacji, protokołowania WZC;
- **Regulamin Zarządu** oraz statut określa jego kompetencje, reguluje zasady zwoływania Zarządu, protokołowania posiedzeń oraz podział zadań pomiędzy członków Zarządu; uchwalany jest przez WZC oraz skład, który zapewnia udział ludzi młodych poniżej 25 roku życia i powyżej 60 roku.

- **Regulamin Komisji Rewizyjnej** regulujący zasady zwoływania Komisji, protokołowania posiedzeń oraz prowadzenia działań kontrolnych;
- **Regulamin Rady** regulujący zasady zwoływania, organizacji, protokołowania posiedzeń organu decyzyjnego, rozwiązania dotyczące wyłączenia członka organu z oceny, regulacje w zakresie wyboru operacji i ustalenia kwoty wsparcia;
- **Regulamin Biura** reguluje pracę biura, zakres działania i kompetencji pracowników, określa sposób pomiaru jakości udzielanego doradztwa. Zmiany w regulaminie biura dokonywane są przez zarząd na podstawie wniosków zgłaszanych przez dyrektora biura lub członków zarządu. Każdego roku jest prowadzona analiza pracy biura, która jest również podstawą do wprowadzenia zmian usprawniających pracę biura. Regulamin i zmiany uchwalane są przez zarząd;
- **LSR** uchwalana jest przez WZC, aktualizacji dokonuje Zarząd po konsultacji z WZC lub co najmniej właściwym zespołem roboczym.

Wszystkie dokumenty regulujące funkcjonowanie LGD znajdują się na stronie internetowej LGD

ROZDZIAŁ II. CHARAKTERYSTYKA OBSZARU I LUDNOŚCI OBJĘTEJ WDRAŻANIEM LSR

2.1. Opis obszaru

LGD „RAZEM” położone jest w północno-zachodniej części województwa lubelskiego. Obszar działania LGD obejmuje 1 358 km². Zamieszkuje go 74 793 mieszkańców (dane na 2020 r.). W skład LGD „RAZEM” wchodzi 10 jednostek samorządu terytorialnego powiatu łukowskiego, tj.: Adamów, Krzywda, Łuków, Serokomla, Stanin, Stoczek Łukowski, Trzebieszów, Wojcieszków, Wola Mysłowska i m. Stoczek Łukowski. Miasto Stoczek Łukowski i 9 gmin wiejskich graniczą ze sobą, tworząc tym samym zwarty geograficznie obszar. Na terenie LSR znajduje się 9 gmin wiejskich oraz 1 gmina miejska. Gminy są zróżnicowane pod względem powierzchni, liczby miejscowości oraz sołectw.

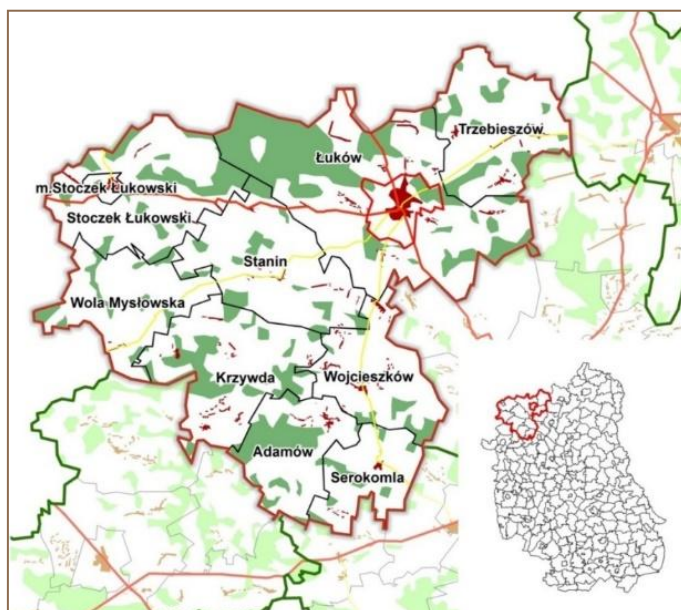
Tabela 1. Dane identyfikacyjne gmin tworzących Lokalną Grupę Działania „RAZEM”

Gmina	Teryt.	Status gminy	Liczba ludności	Powierzchnia	Procent ludności
			(stan na 31.12.2020 r.)	[km ²]	
Adamów	061103 2	Wiejska	5 243	99	7%
Krzywda	061104 2	Wiejska	9 962	161	13%
Łuków	061105 2	Wiejska	18 271	307	24%
Serokomla	061106 2	Wiejska	3 774	77	5%
Stanin	061107 2	Wiejska	9 355	161	13%
m. Stoczek Łukowski	061102 1	Miejska	2438	9	3%
Stoczek Łukowski	061108 2	Wiejska	7 424	173	10%
Trzebieszów	061109 2	Wiejska	7 182	141	10%
Wojcieszków	061110 2	Wiejska	6 633	109	9%
Wola Mysłowska	061111 2	Wiejska	4 511	121	6%
Razem LGD			74 793	1 358	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL.

Z obszaru Lokalnej Grupy Działania „RAZEM” 8 gmin, tj.: Adamów, Krzywda, Serokomla, Stanin, Stoczek Łukowski, Trzebieszów, Wojcieszków i Wola Mysłowska, znajduje się na zaktualizowanej liście gmin zagrożonych trwałą marginalizacją, programowanie 2021–2027.

2.2. Mapa obszaru

Rys. nr 1. Mapa obszaru objętego LSR z zaznaczeniem granic poszczególnych gmin wykazująca spójność przestrzenną obszaru objętego LSR

2.3. Wewnętrzna spójność obszaru LSR

Gminy wchodzące w skład LGD „RAZEM” położone są na zwartym geograficznie obszarze, który wyróżnia się walorami środowiska przyrodniczego i kulturowego, charakteryzuje podobnymi problemami społecznymi i gospodarczymi oraz wykazuje spójność cech wpływających na potencjał rozwojowy obszaru objętego LSR.

Spójność terytorialna i komunikacyjna	Gminy LGD położone są w północno-zachodniej części województwa lubelskiego, w obrębie powiatu łukowskiego i granicą ze sobą. Obszar znajduje się w strefie wpływów miasta Łukowa, charakteryzuje się dogodnym położeniem komunikacyjnym i posiada dobrą sieć połączeń obejmujących system tras kolejowych oraz dróg kołowych o znaczeniu międzynarodowym, krajowym, regionalnym, powiatowym i lokalnym. Niedaleko od północnej granicy powiatu przebiega droga krajowa Berlin-Warszawa-Moskwa o randze drogi międzynarodowej. Obszar LGD „RAZEM” funkcjonalnie obejmuje teren OSI PODLASKI. Gminy Łuków i Stanin dodatkowo współtworzą Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Łuków. Potencjałem obszaru z punktu widzenia rangi LGD „RAZEM” jest kształtująca się marka terytorialna „Ziemii Łukowskiej” jako obszaru spójnego geograficznie, kulturowo, przyrodniczo, o zbliżonym potencjale społecznym i gospodarczym.
Spójność przyrodnicza	Urozmaicone i czyste środowisko naturalne oraz walory przyrodnicze i krajobrazowe stanowią o spójności obszaru objętego LSR. Obszar charakteryzuje się koncentracją terenów o walorach przyrodniczych i krajobrazowych, które warunkują rozwój turystyki i rekreacji. Znaczna część powierzchni obszaru objęta jest ochroną prawną, zarówno w krajowym systemie obszarów chronionych (obszary chronionego krajobrazu, liczne rezerваты i pomniki przyrody), jak również w europejskim systemie Natura 2000 (obszary ostoi ptasiej i siedliskowej). Powierzchnia obszarów prawnie chronionych zlokalizowanych na obszarze LGD zajmuje 26 038,45 ha, co stanowi 4,57% powierzchni obszarów prawnie chronionych województwa lubelskiego. Obszary prawnie chronione, stanowiące podstawę prawną dla unikalnych walorów przyrodniczych, stanowią 19,17% obszaru LGD. Czynnikiem wyróżniającym obszar objęty LSR są unikatowe w skali światowej osobliwości przyrody nieożywionej – amonity (wiek ok. 165 mln lat) objęte obszarową formą ochrony przyrody (Rezerwat geologiczny „Kra Jurajska”). Dodatkowo istniejące rezerваты przyrody: Jata i Topór to najstarsze obszary chronione w Polsce po Białowieskim Parku Narodowym. Ponadto Lasy Łukowskie są ważnym składnikiem korytarza ekologicznego Podlasie południowe, które łączy się obszarem Łuków-Radzyń oraz zostały uznane za jeden z 32 obszarów węzłowych o znaczeniu krajowym w sieci ECONET (w którym rezerwat Jata stanowi biocentrum). Obszary cenne przyrodniczo stanowią potencjał do rozwoju turystyki i rekreacji skierowanej do różnych odbiorców z wykorzystaniem walorów przyrodniczo-krajobrazowych obszaru LSR. Dbanie o istniejące zasoby przyrodnicze i edukacja przyrodniczo-ekologiczna powinna stanowić wartość społeczności lokalnej i przyszłych pokoleń.
Spójność kulturowa	O spójności kulturowej obszaru LGD świadczą istniejące zabytki kultury materialnej i niematerialnej, historia, sztuka, rękodzieło, regionalne potrawy i ubiory oraz produkty lokalne. Całość obszaru nawiązuje do spuścizny historycznej, tj. walk powstańczo-partyzanckich z okresu powstania listopadowego, powstania styczniowego oraz II Wojny Światowej, a także wyróżnia się występowaniem miejsc związanych z twórczością wybitnych Polaków (H.Sienkiewicz, M.Kownacka, A.Świętochowski). Spójność kulturowa obszaru objętego LSR jest związana z cechami kulturowo-etnograficznymi tego regionu (ludowy strój łukowski) oraz kultywowaniem lokalnych tradycji w oparciu o istniejące zespoły ludowe, koła gospodyń wiejskich, lokalnych twórców. Obszar funkcjonalnie łączy Szlak Ziemi Łukowskiej , który przebiega przez wszystkie gminy LGD. Wzdłuż niego skupione są wszystkie najważniejsze i najatrakcyjniejsze miejsca obszaru LGD. Gminy

	<p>obszaru LSR charakteryzują się różnorodnością historyczną obejmującą zachowane układy urbanistyczne i ruralistyczne wsi, budowle sakralne, zespoły dworskie, cmentarze, liczne kapliczki przydrożne. Najbardziej znanym jest zespół podworski w Woli Okrzejskiej, miejsce urodzenia Henryka Sienkiewicza, i działające w nim Muzeum Henryka Sienkiewicza, a także oraz Kopiec ku czci noblisty w Okrzei. Na obszarze gmin LGD rozwijana jest również działalność związana z twórczością ludową, o czym świadczy liczba działających zespołów oraz twórców podtrzymujących tradycje lokalne. Działają pracownie rzeźbiarskie i rękodzieła ludowego, w tym garncarstwo. Ponadto na obszarze LGD rozwija się poezja ludowa, krawiectwo artystyczne, plastyka tradycyjna, malarstwo i haft. Aktywność mieszkańców w sferze działań mających na celu ochronę i kultywowanie tradycji oraz lokalnej kultury jest czynnikiem integrującym i budującym więzi lokalne. Działania animacyjne w sferze lokalnej kultury i integracji społecznej, zachowanie miejsc dziedzictwa kulturowego oraz zasobów lokalnej historii będą miały duże znaczenie w rozwoju obszaru objętego LSR.</p>
Spójność turystyczna	<p>Obszar charakteryzuje się koncentracją terenów o walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, które warunkują rozwój turystyki i rekreacji. Występuje sieć nieoznakowanych szlaków turystycznych (Szlak Sienkiewiczowski, Szlak Powstań Narodowych, i oznakowanych (Szlak Ziemi Łukowskiej, Szlak im. gen. bryg. Franciszka Kleeberga)). Wiodącym ośrodkiem oferującym bazę noclegową i gastronomiczną jest miasto Łuków, które nie należy do obszaru LGD, jednak ze względu na swoje centralne położenie i znaczenie w obszarze usług komercyjnych i administracyjnych znacząco oddziałuje na cały obszar LGD. Uzupełnieniem bazy noclegowej są gospodarstwa agroturystyczne, ale ich liczba jest niewystarczająca. Na obszarze LSR popularność zyskuje turystyka aktywna, a gminy LGD należą do atrakcyjnych w zakresie wykorzystania walorów historycznych i kulturowych. Turystyka stanowi dla mieszkańców ważny czynnik tworzenia nowych miejsc pracy i pobudzania lokalnego rozwoju gospodarczego. Istotny jest rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną, promującą zdrowy styl życia, itp.). Wymaga to aktywności mieszkańców i współpracy trójsektorowej oraz zintegrowanego podejścia do rozwoju turystyki obszaru objętego LSR. Oferta turystyczna, rekreacyjna i spędzania czasu wolnego jest niewystarczająca i nierównomiernie rozłożona. Stąd istotne znaczenie ma tworzenie nowych i rozwijanie istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie, rozwój usług okołoturystycznych, rozwijanie bazy noclegowej i gastronomicznej, tworzenie miejsc rekreacji, edukacji historycznej, ekologicznej oraz przyrodniczej dla mieszkańców i turystów, a także wykorzystanie potencjału mieszkańców z zachowaniem różnorodności przyrodniczej i krajobrazowej obszaru LSR. Istotne jest ukierunkowanie na tworzenie i rozwijanie oferty turystyczno-rekreacyjnej, w tym spędzania czasu wolnego, rozwój produktów turystycznych, w szczególności w bezpośrednim związku ze Szlakiem Ziemi Łukowskiej w oparciu o wykorzystanie istniejących zasobów. Stworzenie wspólnej marki obszaru LGD to wykorzystanie potencjału zasobów lokalnych, aktywności społecznej wynikającej ze współpracy sektora publicznego, społecznego i biznesowego.</p>
Spójność gospodarcza	<p>Obszar objęty LSR charakteryzuje się występowaniem podobnych problemów społeczno-gospodarczych, wynikających ze specyfiki gmin i uwarunkowań zewnętrznych. Widoczne są negatywne procesy demograficzne, tj.: systematycznie malejąca liczba mieszkańców, utrzymujący się ujemny przyrost naturalny, widoczny proces starzenia się społeczeństwa (przejawiający się zmniejszającą populacją osób w wieku przedprodukcyjnym oraz wzrastającą liczbą osób w wieku poprodukcyjnym), odpływ migracyjny ludności czy też stale zwiększający się wskaźnik obciążenia ekonomicznego osób w wieku produkcyjnym. W związku z obserwowanymi zmianami demograficznymi widoczny jest coraz większy popyt na rozwój usług przeznaczonych dla seniorów oraz osób niesamodzielnych. Lokalna gospodarka na obszarze LGD to przede wszystkim mikro- i małe przedsiębiorstwa. Struktura wielkości przedsiębiorstw obszaru LGD odpowiada strukturze podmiotów na terenie województwa lubelskiego. Wśród form prawnych działających firm zdecydowanie dominują podstawowe, w postaci jednoosobowych działalności gospodarczych. Do pozytywnych zmian należy zaliczyć rosnącą liczbę przedsiębiorstw sektora prywatnego. W celu ograniczania problemów występujących w sferze gospodarczej obszaru, należy podjąć wszelkie działania zmierzające do zwiększania aktywności mieszkańców w tworzeniu i rozwijaniu firm, w tym przedsiębiorczości społecznej. Specyfika obszaru wskazuje na konieczność wykorzystania potencjału mieszkańców i lokalnych zasobów w sferze gospodarczej oraz na wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.</p>
Spójność społeczna	<p>Spójność społeczna obszaru LSR jest uwarunkowana potencjałem mieszkańców, integracją wokół wspólnych wartości oraz poziomem potrzeb i oczekiwań społecznych. Gminy tworzące LGD „RAZEM” charakteryzują się występowaniem podobnych problemów społecznych związanych z negatywnymi skutkami zmian demograficznych oraz globalnymi wyzwaniami społecznymi ostatnich lat. Uwzględniając wyniki prognozy demograficznej i specyfikę obszaru należy wskazać na konieczność wspierania osób starszych i niesamodzielnych poprzez rozwój usług zdrowotnych, opiekuńczych i rehabilitacyjnych. Pozytywną cechą obszaru objętego LSR jest liczba działających fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz rosnąca aktywność społeczna koncentrująca się wokół wspólnych wartości, zasobów materialnych, z których każdy może korzystać, spędzania czasu wolnego, kultywowania lokalnych tradycji, działań włączających na rzecz podniesienia jakości życia, wzmacniania lokalnych więzi. Potencjałem LGD są te elementy rozwoju społecznego, które wiążą się z aktywizowaniem mieszkańców do działań wspólnych, w tym integrujących grupy znajdujące się w gorszej sytuacji oraz inicjatywy mające pozytywny wpływ na rozwój społeczności lokalnej obszaru LSR w oparciu o zasadę współpracy i partnerstwa. Istotne znaczenie dla zachowania spójności społecznej będzie miało tworzenie nowych rozwiązań oraz zdobywanie nowych doświadczeń w zaspakajaniu potrzeb i oczekiwań społecznych. Wymaga to działań animacyjnych, wzmacniania liderów lokalnych, wykorzystania potencjału ludzi młodych do 25 roku życia i organizacji pozarządowych oraz skoncentrowania na działaniach włączających w sferze społecznej i gospodarczej.</p>

ROZDZIAŁ III. PARTYCYPACYJNY CHARAKTER LSR

W metodyce opracowania LSR uwzględniono proces partycypacji społecznej rozumianej jako współdziałanie mieszkańców w jej tworzeniu, realizacji i ocenie. Dobór odpowiednich metod uspołecznienia miał zapewnić udział wszystkich interesariuszy w wyrażaniu swoich postulatów, opinii, proponowaniu zmian na każdym etapie opracowania i realizacji strategii. W ramach konsultacji społecznych LSR wyodrębniono następujące etapy:

- Etap 1: przygotowanie konsultacji społecznych, określenie celu konsultacji i interesariuszy, dobór metod i narzędzi przeprowadzenia konsultacji, poinformowanie mieszkańców i grup zainteresowanych o planowanych konsultacjach społecznych,
- Etap 2: przeprowadzenie konsultacji społecznych, zgodnie z harmonogramem oraz wybranymi metodami,
- Etap 3: analiza i opracowanie wyników z konsultacji społecznych,
- Etap 4: przygotowanie Raportu z konsultacji społecznych wraz z rekomendacjami do LSR.

Konsultacje społeczne strategii zostały zaplanowane i przeprowadzone w sposób dopasowany do różnych grup społecznych obszaru LGD, zgodnie z zasadą równego dostępu i adekwatnego przekazu. Dobrane metody współpracy z mieszkańcami na poszczególnych etapach opracowania LSR uwzględniały **horyzontalne zasady UE**, tj. równość szans mężczyzn i kobiet, dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, różnorodność społeczeństwa i zapobieganie dyskryminacji. Włączenie mieszkańców w tworzenie LSR uwzględniało jak **najszerszą interakcję ze społecznością lokalną** poprzez wykorzystanie różnych metod partycypacyjnych. Katalog podmiotów/instytucji/osób biorących udział i zapraszanych do współpracy w ramach przygotowania LSR miał **charakter otwarty**, co oznaczało, że na każdym etapie prac mogły dołączyć osoby, które wcześniej nie brały w takiej inicjatywie udziału.

W ramach konsultacji społecznych LSR odbyło się 10 spotkań konsultacyjnych po jednym w każdej gminie, w których udział wzięło 128 osób. **Badaniami ankietowymi objęto ponad 300 osób.** Zebrano około **74 fiszki pomysłów/projektów.** Odbyło się 6 spotkań Zespołu Roboczego, który został powołany metodą partycypacyjną, tj. zaproszenie do udziału w jego pracach zamieszczono na stronie internetowej LGD i sposób wyłonienia członków miał charakter otwarty. Zespół składał się z przedstawicieli sektora publicznego, społecznego i gospodarczego, w tym liderów lokalnych i przedstawicieli różnych grup społecznych. Podczas konsultacji społecznych wykorzystane zostały różne środki przekazu i komunikacji z mieszkańcami, tj.:

- 1) zamieszczenie informacji o przystąpieniu do opracowania LSR i konsultacjach społecznych na stronie internetowej www.lgdrazem.pl, zakładka „LSR 2023–2027”. Za jej pośrednictwem mieszkańcy na bieżąco byli informowani o przebiegu prac nad strategią oraz mieli możliwość zgłaszania uwag i propozycji,
- 2) w trakcie spotkań i warsztatów uczestnicy, którzy udostępnili swoje adresy e-mail, zostali włączeni do listy mailingowej, która została wykorzystywana do informowania o etapach prac nad strategią i przebiegu konsultacji. Metoda ta jest standardowo wykorzystywana w funkcjonowaniu LGD „RAZEM”,
- 3) rozpowszechnianie materiałów informacyjnych w 10 gminach obszaru LGD. Plakaty w wersji papierowej i elektronicznej były umieszczane w łatwo dostępnych miejscach użyteczności publicznej (tablicach/słupach informacyjnych, urzędach gmin, GBP), wersja elektroniczna umieszczona została na stronie LGD i gmin, profilach FB wraz z informacją o terminach spotkań konsultacyjnych w każdej gminie,
- 4) prowadzone były prace w ramach Punktu Informacyjno-Konsultacyjnego (PIK), który funkcjonował od września 2022 r. w Łukowie na potrzeby opracowania LSR i umożliwiał lokalnej społeczności kontakt z pracownikami biura LGD, którzy wchodzili w skład Zespołu Roboczego. Za pośrednictwem PIK przedstawiciele lokalnej społeczności, na każdym etapie prac, mogli na bieżąco zapoznawać się z wynikami poszczególnych etapów opracowania strategii, wносить uwagi oraz zgłaszać pomysły,
- 5) zorganizowanie 8 plenerowych spotkań dla mieszkańców, podczas których informowano o inicjatywie opracowania strategii. Przeprowadzono również spotkania w szkołach, klubach seniora, z przedsiębiorcami oraz z młodzieżowym zespołem projektu „Równać Szanse”,

- 6) przeprowadzenie konkursu na FB, podczas którego zapytano mieszkańców, jakie działania należy podjąć, żeby zaangażować młodzież w opracowanie strategii. W efekcie LGD zorganizowało konkurs na „mini granty dla młodzieży”, które pomogły zaangażować młodych ludzi w prace nad strategią.

Wykorzystane kanały komunikacji podczas opracowania LSR dały możliwość włączenia osób starszych, osób bezrobotnych i objętych pomocą społeczną poprzez współpracę z GOPS i Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie oraz PUP. Poniżej przedstawiono opis zastosowanych metod partycypacyjnych na poszczególnych etapach opracowania strategii:

Etap I. Opracowanie diagnozy i analizy strategicznej

Wykorzystane metody partycypacyjne: 1. Spotkania otwarte połączone z warsztatami 2. Badania ankietowe, 3. Fiszka pomysłu/projektu, 4. Spotkania Zespołu Roboczego, 5. PIK.

Zespół Roboczy był odpowiedzialny za zebranie danych statystycznych dotyczących aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru LGD oraz wyników ze spotkań warsztatowych i ankiet w ścisłej współpracy z biurem LGD. Zastosowano następujące metody współpracy ze społecznością lokalną: **1) spotkania otwarte połączone z warsztatami strategicznymi** (po 1 spotkaniu w każdej gminie obszaru LGD) z liderami społecznymi, przedstawicielami sektora gospodarczego i społecznego, przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego, osobami wykluczonymi i znajdującymi się w gorszym położeniu. Poprowadzono dyskusję dotyczącą głównych problemów i potrzeb społecznych/gospodarczych występujących na obszarze LGD. W każdej gminie opracowano analizę SWOT. Spotkanie połączone z warsztatem strategicznym, podczas którego uczestnicy wskazywali główne problemy i potrzeby społeczne/gospodarcze/infrastrukturalne na poziomie lokalnym. Główne pytania postawione podczas spotkań dotyczyły również grup docelowych, które należy objąć wsparciem, tj.: jakie grupy docelowe należy objąć wsparciem wdrażania LSR? Jakie grupy/osoby powinny zostać objęte szczególnym wsparciem? (wskazanie grup), Dlaczego wskazane grupy powinny zostać objęte szczególnym wsparciem? 2) **badania ankietowe** skierowane do mieszkańców obszaru LGD. Została opracowana ankieta dotycząca kluczowych problemów i potrzeb w obszarze społecznym, gospodarczym i infrastrukturalnym oraz grup, które należy objąć wsparciem w ramach LSR. Ankiety były przekazywane drogą elektroniczną, papierową i osobiście podczas spotkań i w biurze LGD oraz **w PIK**, 3) **spotkania Zespołu Roboczego**, podczas których zbierano i omawiano wyniki z przeprowadzonych konsultacji społecznych dotyczące opracowania diagnozy i analizy strategicznej, **4) spotkania indywidualne** w biurze LGD, podczas których można było zgłaszać propozycje i włączać się w proces opracowania LSR. Wyniki ankiet wykorzystano do opracowania diagnozy i wniosków z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru LGD, analizy SWOT oraz zdefiniowania celów i przedsięwzięć. Wnioski z diagnozy i analizy strategicznej zostały zamieszczone w Rozdziale IV. Analiza potrzeb i potencjału obszaru objętego LSR.

Etap II. Określenie celów, przedsięwzięć i wskaźników

Wykorzystane metody partycypacyjne: 1. Spotkania otwarte połączone z warsztatami 2. Fiszka pomysłu/propozycji, 3. Spotkania Zespołu Roboczego, 4. Punkt Informacyjno-Konsultacyjny.

W ramach etapu przeprowadzono spotkania konsultacyjne z młodzieżą i seniorami oraz spotkania konsultacyjne z NGO i przedsiębiorcami, a także warsztaty przyszłościowe, które pomogły w ostatecznym wyłonieniu celów i przedsięwzięć zgodnych z wizją rozwoju obszaru z udziałem eksperta zewnętrznego. Opracowano cele i przedsięwzięcia planowane do realizacji z wykorzystaniem „drzewa celów” oraz dokonano weryfikacji zgłoszonych już **fiszek pomysłów/propozycji**. Podczas warsztatów strategicznych dodatkowo rozdano uczestnikom fiszki, które chcą zgłosić w ramach opracowania LSR na lata 2023–2027. Proponowane podczas spotkań cele strategii i propozycje pomysłów były analizowane pod kątem takich obszarów jak: innowacyjność, cyfryzacja, środowisko i klimat, zmiany demograficzne (starzenie się społeczeństwa i wyludnianie). Główne pytania badawcze omawiane w trakcie dyskusji to: Jakie przedsięwzięcia powinny być realizowane w ramach LSR? Jak rozumieć i definiować innowacyjność przedsięwzięć? Jakie działania innowacyjne powinny być realizowane na obszarze LGD? Jakie działania należy podjąć w stosunku do grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji? Dlaczego wskazane grupy powinny zostać objęte

szczególne wsparciem? Zespół Roboczy zaprezentował na warsztatach analizę SWOT i potencjały rozwojowe wynikające z przeprowadzonej analizy obszaru LGD. W ramach opracowania celów odbyły się spotkania indywidualne (PIK). Podczas spotkań Zespołu prowadzona była merytoryczna dyskusja i wymiana opinii, mająca na celu przygotowanie ostatecznej listy wskaźników uwzględnionych w Planie Działania, w tym wskaźników odnoszących się do osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, z **wyodrębnieniem projektów w partnerstwie i projektów o charakterze innowacyjnym**. Grupa Robocza podczas spotkań zebrała wyniki z etapu II, przygotowała również wykaz wskaźników do LSR zgodny z celami i zaplanowanymi przedsięwzięciami.

Etap III. Opracowanie zasad wyboru operacji i ustalania kryteriów wyboru

Wykorzystane metody partycypacyjne: 1. Spotkania Zespołu Roboczego, 2. Grupowe badania fokusowe, 3. PIK.

W ramach etapu Zespół Roboczy przygotował opis zasad wyboru operacji i ustalania kryteriów wyboru operacji, które zostały poddane szczegółowej analizie podczas grupowego spotkania fokusowego z udziałem przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych i przedsiębiorców. Opracowano definicję innowacyjności. Poziom innowacyjności jest też jednym z kryteriów wyboru, które zostało szczegółowo opisane i doprecyzowane w procedurze ustalania lub zmiany kryteriów oceny operacji. Kryteria zostały uwzględnione w opracowanym projekcie LSR i poddane konsultacjom społecznym z możliwością zgłaszania uwag w formie papierowej, zdalnej, podczas spotkań, w PIK i za pomocą wykorzystania formularza on-line. Podczas tego etapu mieszkańcy mogli nadal zgłaszać fiszki projektowe do LSR.

ETAP IV Opracowanie budżetu

Zastosowane metody partycypacyjne: 1. Prace Zespołu Roboczego, 2. Konsultacje eksperckie, 3. Grupowe spotkania fokusowe, 4. Budżet partycypacyjny.

Zespół Roboczy podsumował dotychczasowe wyniki konsultacji i określił założenia finansowania przedsięwzięć uwzględniając, m.in.: zgłoszone fiszki pomysłów. Odbyło się spotkanie z ekspertem dziedzinowym – osoby zaangażowanej w dotychczasowe prace nad strategią, który podsumował całość prac nad dokumentem oraz grupowe spotkanie fokusowe z przedstawicielami trzech sektorów, przygotowane według opracowanego scenariusza dotyczące zakresu efektywności wykorzystania planowanej alokacji i jej wykorzystania w ramach LSR.

Wnioski i rekomendacje z poszczególnych etapów konsultacji zostały przeanalizowane przez Zespół Roboczy, pracowników Biura LGD oraz członków Zarządu, a także skonsultowane z przedstawicielami poszczególnych sektorów. Zestawienie działań proponowanych do realizacji za pośrednictwem kart pomysłu/propozycji prowadzone przez Biuro LGD, sporządzone zostało w formie tabelarycznej uwzględniającej: treść propozycji, zgłaszającego, obszar realizacji, status propozycji (uwzględnienie bądź odrzucenie) wraz z uzasadnieniem. Spośród zgłoszonych 74 fiszek pomysłów/projektów (27 od jednostek samorządu terytorialnego, 37 od organizacji pozarządowych i ludzi młodych do 25 roku życia, 7 od partnerstw, 2 od przedsiębiorców, 1 koncepcja SV) pomysły/projekty zostały uwzględnione z 72 natomiast pomysł powstania basenu i hali sportowej nie został uwzględniony. Wyniki z konsultacji zostały zebrane w Raporcie z konsultacji społecznych.

Metody partycypacyjne na etapie wdrażania strategii

W ramach realizacji strategii będzie uwzględniony aspekt uspołecznienia poprzez włączenie mieszkańców w jej wdrażanie. Prowadzony będzie przez biuro LGD bieżący monitoring i ocena jakości prowadzonych działań. Wykorzystane zostaną różne metody partycypacyjne: spotkania otwarte z mieszkańcami, badania ankietowe, konsultacje on-line, rozmowy bezpośrednie z potencjalnymi wnioskodawcami/beneficjentami. Ponadto zostaną podjęte działania związane z **animacją społeczności na rzecz wdrażania projektów, w tym partnerskich i innowacyjnych** poprzez doradztwo przekazywanie informacji dotyczących innowacji, w tym innowacji społecznych, możliwość wymiany informacji, doświadczeń i angażowania współpracy różnych partnerów społecznych i gospodarczych, promowanie inicjatyw oddolnych, wspieranie zaangażowania małych miejscowości oraz przedstawicieli grup wykluczonych i znajdujących się w gorszej sytuacji.

Włączenie jak największej liczby mieszkańców w realizację LSR jest związane z odpowiednio przygotowaną kampanią promocyjno-informacyjną, która odbywać się będzie poprzez: 1) spotkania otwarte dla wszystkich mieszkańców, 2) zamieszczanie informacji dot. założeń i realizacji LSR na stronach internetowych (m.in. na stronie internetowej LGD, stronach internetowych gmin należących do LGD, profilach FB), 3) organizowanie bezpośrednich spotkań w mniejszych miejscowościach, 4) zamieszczanie ogłoszeń w lokalnej prasie, 5) ulotki informacyjne dla zainteresowanych, 6) plakaty informacyjne, 7) kontakt z lokalnymi liderami i organizacjami pozarządowymi.

Planowane w LSR działania związane z animacją społeczności na rzecz wdrażania projektów partnerskich/w partnerstwie powinny obejmować: aktywizowanie podmiotów sektora społecznego, gospodarczego i publicznego (współpraca trójsektorowa) do realizacji projektów partnerskich/w partnerstwie na obszarze LSR, doradztwo i szkolenia dotyczące opracowania i wdrażania innowacji społecznych opartych na lokalnych zasobach LGD, prezentowanie i wymianę doświadczeń, sieciowanie do realizacji projektów partnerskich/w partnerstwie, budowanie przekazu społecznego z wykorzystaniem „języka korzyści”, otwarte podejście i elastyczne procedury LGD oraz przyjazna forma komunikacji przy zgłaszaniu nowych pomysłów w trakcie wdrażania strategii, w tym realizacja w partnerstwie nowych projektów przez inne niż LGD w ramach LSR, zachęcanie do współpracy i zgłaszania nowych inicjatyw/pomysłów na etapie opracowania i wdrażania LSR, kojarzenie i poszukiwanie partnerów (baza partnerów prowadzona przez LGD RAZEM i/lub lubelską sieć LGD-ów). Jest to istotne ze względu na realizację projektów partnerskich wykorzystujących potencjał partnerów i oddolny charakter ich tworzenia oraz wykorzystanie potencjału trzech sektorów działających na obszarze LSR do opracowania projektów o charakterze partnerskim. LGD RAZEM jest członkiem Porozumienia na rzecz rozwoju i współpracy LGD WL, które zrealizuje operację dofinansowaną z KSOW polegającą na organizacji szkolenia z zakresu operacji partnerskich (umowa w realizacji). Jednym z elementów szkolenia jest stworzenie **bazy partnerów**, którzy wyrażają zainteresowanie realizacją operacji w partnerstwie i projektów partnerskich. LGD „RAZEM” na swoim terenie będzie koordynowała promocję możliwości zgłoszenia się do bazy i będzie udostępniała na swojej stronie aktualną bazę. Będzie ona podzielona tematycznie zgodnie z zakresem działalności organizacji zgłaszających się do niej. Stworzenie bazy będzie pomocne w wyszukiwaniu partnerów gotowych do realizacji operacji i projektów partnerskich. Organizacja, która będzie się rejestrowała w bazie będzie mogła zgłosić pomysły na realizację projektów partnerskich. LGD będzie weryfikowała zgłoszone pomysły pod kątem zgodności z LSR. W razie konieczności LSR będzie mogła być zmieniona podczas konsultacji społecznych. Ponadto LGD będzie premiowała w kryteriach figurowanie organizacji w bazie i posiadanie partnera wyszukanego poprzez bazę. Stworzenie i funkcjonowanie Bazy Partnerów LGD pomoże w kojarzeniu partnerów i ułatwi realizację operacji i projektów w partnerstwie.

Wyniki konsultacji społecznych zostały uwzględnione w następujących Rozdziałach LSR: Analiza potrzeb i potencjału obszaru objętego LSR, Cele i wskaźniki, Sposób wyboru i oceny operacji oraz sposób, Plan działania, Plan finansowy LSR.

Tabela 2. Opis zastosowanych metod partycypacyjnych na etapie opracowania LSR i ich uzasadnienie

Działania	Dokumenty potwierdzające – liczba załączników
<p>Otwarte spotkania konsultacyjne połączone z warsztatami (strategiczne i przyszłościowe, budżet partycypacyjny): 10 spotkań konsultacyjnych po jednym w każdej partnerskiej gminie w dniach 9, 10, 13, 14 i 21.06.2022r. oraz 4 i 20.04.2023 r. prowadzone przez moderatora z udziałem przedstawicieli trzech sektorów, przeprowadzone w celu opracowania poszczególnych części LSR (zdiagnozowania problemów i potrzeb społecznych, określenia zasobów lokalnych i potencjału obszaru, zaplanowania celów i przedsięwzięć). Warsztaty polegały na aktywnej pracy uczestników. Wszystkie ustalenia powstawały w oparciu o zasadę konsensusu. W ramach spotkań omówiono metodykę opracowania analizy strategicznej (SWOT) i opracowano w formie warsztatowej: mocne i słabe strony, szanse i zagrożenia obszaru objętego LSR. Opracowano wstępną listę problemów i potrzeb oraz celów na obszarze LGD z wykorzystaniem matrycy „drzewa problemów” i „drzewa celów”, określono główne działania w obszarze społecznym i gospodarczym oraz infrastrukturalnym, wyodrębniono grupy docelowe. Omówiono wskaźniki produktu i rezultatu oraz efekty długoterminowe. Wyniki spotkań zostały udokumentowane i uwzględnione w założeniach strategicznych LSR (diagnoza, analiza SWOT, cele i przedsięwzięcia, wskaźniki). W spotkaniach udział wzięli przedstawiciele wszystkich sektorów z każdej z gmin obszaru objętego LSR, w tym przedstawiciele grup znajdujących się w gorszym położeniu. 3. Warsztaty przyszłościowe – celem warsztatów było zdefiniowanie wspólnej wizji obszaru LGD poprzez dialog prowadzony między różnorodnymi grupami (np. lokalnymi liderami społecznymi, członkami organizacji pozarządowych, przedstawicielami grup mieszkańców, samorządu lokalnego, reprezentantami środowiska przedsiębiorców). Metoda zapewniła szeroki udział mieszkańców w konsultacjach (na jednym ze spotkań zgłosił się młody człowiek, mieszkaniec obszaru zainteresowany uczestnictwem w grupie roboczej, ponieważ studiuje został dla niego wygenerowany link do spotkania grupy roboczej). Finalnym efektem jest jego członkostwo w stowarzyszeniu oraz został przedstawicielem ludzi młodych poniżej 25 roku życia w radzie LGD</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zrzuty ekranu (zaproszenia, potwierdzenie rozpowszechniania informacji, relacja z odbytych spotkań) – 1 komplet • wydruki maili potwierdzające rozpowszechnienie informacji o spotkaniach – 1 komplet • listy obecności – 1 komplet • notatki ze spotkań – 1 komplet • raport z konsultacji – 1 szt. • dokumentacja fotograficzna – płyta CD – 1 szt.
<p>Spotkania Zespołu Roboczego, którego celem było inicjowanie i włączanie mieszkańców do aktywnego udziału w tworzenie strategii, współorganizowanie spotkań konsultacyjnych i przygotowanie ankiet, udział w prowadzonych spotkaniach konsultacyjnych z udziałem mieszkańców oraz pomoc w pozyskiwaniu niezbędnych danych, zbieranie wniosków z konsultacji społecznych, wypracowywanie założeń do LSR z uwzględnieniem uwag i propozycji mieszkańców, analiza zgłoszonych uwag i propozycji. Metoda niezbędna do zapewnienia ciągłości prowadzenia procesu konsultacji społecznych.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • listy obecności – 1 komplet • zrzuty z ekranu ze spotkań on-line – 1 komplet
<p>Badanie ankietowe przeprowadzone w oparciu o pytania zawarte w ustandaryzowanym kwestionariuszu. Opracowano kwestionariusze ankiet skierowane do mieszkańców obszaru LSR: dotyczące zdiagnozowania problemów i określenia celów i działań dla obszaru LSR oraz kluczowych grup, które należy objąć wsparciem. Ponadto ankiety dot. opracowania analizy strategicznej oraz metod komunikacji. Ankiety były przekazywane drogą elektroniczną, papierową i osobiście podczas spotkań i w biurze LGD oraz były dostępne w PIK, a także na stronie www.lgdrazem.pl, FB i stronach gmin członkowskich. Wykorzystano wyniki badania ankietowego do opracowania diagnozy, analizy strategicznej i obszarów wymagających wsparcia z określeniem potencjalnych przedsięwzięć. Metoda niezbędna do poznania propozycji i opinii mieszkańców.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • raport z badań ankietowych – 1 szt. • zrzuty z ekranu – 1 komplet
<p>Punkt Informacyjno-Konsultacyjny: dyżury konsultacyjne w Biurze LGD w okresie opracowania strategii (październik 2022 – maj 2023). Działania informacyjne dotyczące opracowania LSR, zbieranie uwag i propozycji od mieszkańców do strategii (wersji papierowej, mailowo, osobiście). PIK zapewnił bieżący kontakt z różnymi grupami społecznymi na etapie opracowania LSR.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • rejestr zgłoszonych uwag i propozycji – 1 szt. • zrzuty ekranu potwierdzające rozpowszechnianie informacji o PIK dot. przyg. LSR – 1 komplet
<p>Informacje na stronie internetowej, e-konsultacje: na stronie internetowej www.lgdrazem.pl funkcjonowała zakładka „LSR 2023–2027”. Za jej pośrednictwem mieszkańcy obszaru na bieżąco byli informowani o przebiegu prac oraz mieli możliwość zgłaszania uwag, propozycji i ocen on-line. Forma konsultacji poprzez profil FB naszego stowarzyszenia zwiększyła zasięg, skalę partycypacji (15 postów na FB, ponad 30 tys. wyświetleń), co zapewniło dostępność do udziału w opracowaniu LSR dla wszystkich zainteresowanych.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zrzuty ze strony internetowej www.lgdrazem.pl, FB – 1 komplet • elektroniczny formularz zgłaszania uwag – zrzut – 1 szt.
<p>Fiszka pomysłu/propozycji. Inicjatywa oddolna polegająca na zebraniu propozycji i pomysłów przedsięwzięć, które warto zrealizować na obszarze objętym LSR. Działające podmioty społeczne, gospodarcze, organizacje społeczne, liderzy mieli możliwość zgłoszenia pomysłu w formie przygotowanej fiszki zawierającej: nazwę pomysłu, krótki jego opis (czego dotyczy, cel i zakres, jakie</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tabela – uzasadnienie celów w oparciu o dane z procesu partycypacji fiszek pomysłów – 1 szt.

grupy docelowe, jakie będą zakładane rezultaty, szacunkowe koszty realizacji oraz wskazanie, kto będzie włączony w realizację pomysłu). Metoda niezbędna do poznania i opracowania listy propozycji i pomysłów mieszkańców. Otrzymano 74 fiszki, na podstawie których opracowano cele LSR.	<ul style="list-style-type: none"> • Fiszki – 1 komplet
Badanie ewaluacyjne (ewaluacja zewnętrzna) , w którym wzięło udział ponad 370 osób. Wykorzystanie wniosków i rekomendacji z raportu do opracowania strategii na nowy okres programowania.	<ul style="list-style-type: none"> • raport ewaluacyjny – 1 szt.
Grupowe badania fokusowe polegały na przeprowadzeniu moderowanej dyskusji, opartej o określony schemat uwzględniający pozyskanie pogłębionych informacji dotyczących omawianego zagadnienia. Badania fokusowe zastosowano, by wypracować wspólne stanowisko, wymienić opinie i poglądy, dokonać hierarchizacji potrzeb i problemów.	<ul style="list-style-type: none"> • listy obecności – 1 komplet • protokół ze spotkania – 1 szt.
Konsultacje eksperckie: zaangażowanie eksperta zewnętrznego do moderowania prac nad LSR, zebrania wyników i opracowania ujednoliconego dokumentu strategii. Konsultacje eksperckie dostarczyły wiedzę specjalistyczną, która została wykorzystana przy prowadzeniu konsultacji społecznych opracowaniu strategii.	<ul style="list-style-type: none"> • listy obecności – 1 komplet • opracowana LSR (złożona do konkursu na wybór LSR)
Konkursy: „MiniGranty LGD RAZEM na inicjatywy dla młodzieży” , którego celem był rozwój kapitału społecznego obszaru LGD „RAZEM” poprzez wsparcie inicjatyw służących aktywizacji młodzieży w wieku 16–25 lat do działania na rzecz lokalnego środowiska, w tym rozwijania ich pasji, zainteresowań lub aktywnego spędzania wolnego czasu. Zadaniem konkursu było przygotowanie projektów inicjatyw dla młodzieży w wieku 16–25 lat zamieszkałej na terenie obszaru LGD „RAZEM”. Wygrały 3 najwyższej ocenione projekty,	<ul style="list-style-type: none"> • Dokumentacja z przeprowadzonych konkursów – 1 komplet
Mikołajkowy konkurs na FB: Zarząd LGD przekazał prezenty dla mieszkańców/mieszkanek obszaru, którzy ciekawie, ale również merytorycznie podpowiedzieli, pod postem na FB, w jaki sposób można zaangażować w sprawy lokalne osoby młode do 25 roku życia. Zostały nagrodzone trzy najciekawsze pomysły. Podczas ogłoszenia tego konkursu zaproszono ludzi młodych do aktywnego włączenia się w opracowywanie LSR, tj. przewidziano upominek dla osoby młodej (do 25 roku życia), która będzie zainteresowana pracą w zespole roboczym ds. opracowania nowej Lokalnej Strategii Rozwoju dla obszaru LGD „RAZEM” w perspektywie finansowej UE 2022–2027.	
Spotkania oddzielne z młodzieżą , w tym z Burzeczką Młodzieżową Drużyną Pożarniczą (16.03.2023 r. w siedzibie LGD, 20.04.2023 r. w Wojcieszkwowie), seniorami (w klubie seniora w Krzywdzie 13.04.2023 r., w Starych Kobiątkach 19.04.2023 r.), z przedstawicielami NGO , w tym KGW (04.05.2023 r. w siedzibie LGD) – podczas których uczestnicy mieli okazję przedstawić swoje pomysły na różne działania, opowiedzieć o swoich pasjach, zainteresowaniach, ale także i potrzebach. Były to bardzo ciekawe i owocne spotkania, z których wnioski Zarząd LGD wykorzystał do prac nad Lokalną Strategią Rozwoju LGD „RAZEM”	<ul style="list-style-type: none"> • Dokumentacja potwierdzająca realizację działań – 1 komplet

Źródło: Opracowanie własne

ROZDZIAŁ IV. ANALIZA POTRZEB I POTENCJAŁU OBSZARU OBJĘTEGO LSR

4.1. Potencjał obszaru, analiza strategiczna i kierunki rozwoju

Potencjał obszaru i analiza strategiczna zostały określone z wykorzystaniem matrycy SWOT, wniosków z diagnozy, analizy „desk research”, wiedzy eksperckiej, badań ankietowych i spotkań konsultacyjnych. Analiza strategiczna określa główne atuty i potencjały rozwojowe obszaru objętego LSR oraz ograniczenia i zagrożenia, które mogą w sposób negatywny zmniejszać pozytywne oddziaływanie atutów, pogłębiać występujące problemy bądź ograniczać pojawiające się szanse rozwojowe. Istotne jest wykorzystanie mocnych stron obszaru oraz szans rozwojowych w celu zniwelowania ograniczeń rozwojowych.

Opracowanie analizy strategicznej opierało się na wynikach prac zebranych podczas **warsztatów strategicznych w każdej gminie**, w których wzięli udział przedstawiciele wszystkich sektorów z każdej z gmin obszaru objętego LSR oraz osoby znajdujące się w niekorzystnej sytuacji. Podczas pracy w grupach zespoły przygotowały roboczą wersję analizy SWOT. Każda z nich została zaprezentowana i przedyskutowana podczas spotkania w oparciu o zasadę konsensusu. Na podstawie grupowych analiz została opracowana jedna zbiorcza dla całego obszaru LSR. Dodatkowo wykorzystano **badania ankietowe** skierowane do mieszkańców obszaru LSR. Ankiety były przekazywane drogą elektroniczną, papierową i osobiście podczas spotkań i w biurze LGD. Podczas spotkań rozdano uczestnikom **fiszki pomysłów/propozycji**. Prowadzona była merytoryczna dyskusja i wymiana opinii, mająca na celu opracowanie ostatecznej wersji analizy SWOT z uwzględnieniem propozycji społeczności lokalnej. Szczegółowe informacje i wyniki prac zawarto w Raporcie z konsultacji społecznych LSR.

Tabela 3. Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • dogodna lokalizacja i dostęp do połączeń komunikacyjnych o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym, • walory przyrodnicze i kulturowe obszaru LSR (obszary chronionego krajobrazu, liczne rezerваты i pomniki przyrody, obszary Natura 2000, miejsca dziedzictwa historycznego, zabytki, szlaki historyczne), • bogata historia obszaru LSR i lokalne tradycje, • unikatowe w skali światowej osobliwości przyrody nieożywionej – amonity (Rezerwat geologiczny „Kra Jurajska”), • Szlak Ziemi Łukowskiej przebiegający przez wszystkie gminy LGD, oraz sieć innych szlaków turystycznych (Szlak Sienkiewiczowski, Szlak Powstań Narodowych, Szlak im. gen. bryg. F. Kleeberga), • istniejące geocachingowe ścieżki tematyczne, • aktywnie działające muzea, liczne instytucje, organizacje i stowarzyszenia zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa materialnego, • nieskażone środowisko (niski stopień uprzemysłowienia, wysoki odsetek występowania obszarów prawnie chronionych), • potencjał i aktywność społeczna mieszkańców obszaru LSR, • relatywnie korzystna sytuacja na rynku pracy – wzrost zatrudnienia i spadek poziomu bezrobocia, • interaktywne materiały promujące obszar LSR i Szlak Ziemi Łukowskiej (przewodnik, mapy, gra planszowa i karciane typu dobble, spacer wirtualny, aplikacja na telefon, strona internetowa) • dogodne warunki dla rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego, produkcji ekologicznej żywności, gospodarstw agroturystycznych, zagród wiejskich, • dobre warunki do rozwoju odnawialnych źródeł energii • bliskość dużych aglomeracji – potencjalnych rynków zbytu i odbiorców usług turystycznych, • działające podmioty ekonomii społecznej. 	<ul style="list-style-type: none"> • niekorzystne wskaźniki demograficzne: ujemny przyrost naturalny, wysoka liczba mieszkańców w wieku poprodukcyjnym (starzenie społeczeństwa, niekorzystna struktura wiekowa), ujemne saldo migracji (depopulacja), odpływ ludzi młodych i wykształconych, • niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw rolnych (wysoki odsetek małych gospodarstw), słabe lub średnie gleby powodujące nieefektywność produkcji rolnej, słabe zaplecze logistyczno-organizacyjne, • niewystarczająco rozwinięta infrastruktura turystyczna i rekreacyjna, w tym baza gastronomiczna i noclegowa, • mała liczba gospodarstw agroturystycznych, brak zagród edukacyjnych, miejsc edukacji ekologicznej, • niezadawalająca liczba i jakość miejsc spędzania czasu wolnego, • brak zintegrowanej oferty turystycznej i rekreacyjnej obszaru LSR, • niewystarczający rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, • niedostateczny rozwój usług dla seniorów z obszaru LSR, • niewystarczający poziom usług zdrowotnych, opiekuńczych i rehabilitacyjnych dla seniorów, • niedostosowanie usług i infrastruktury do osób z niepełnosprawnościami, • osłabienie komunikacji społecznej i więzi międzypokoleniowych, • niezadawalająca oferta spędzenia czasu wolnego dla dzieci i młodych mieszkańców obszaru LGD, • niski poziom wykorzystania innowacji w życiu społecznym i gospodarczym, • niezadawalający poziom kompetencji cyfrowych wśród mieszkańców obszaru LSR, • niewielka liczba działań edukacyjnych w zakresie ochrony środowiska, przeciwdziałaniu zmianom klimatu, promocji zdrowego stylu życia, • niska świadomość mieszkańców w zakresie ochrony środowiska i postaw proekologicznych, • niezadawalający poziom aktywności pozarolniczej, • niewystarczająca promocja obszaru LSR, • niewystarczający poziom działań animacyjnych oraz przedsięwzięć wspierających liderów lokalnych i sektor pozarządowy.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych do rozwoju turystyki i rekreacji, • rozwój infrastruktury i rynku usług turystycznych dedykowanych dla poszczególnych segmentów odbiorców, • opracowanie i rozwijanie marki „Ziemi Łukowskiej” i promocja obszaru LSR w oparciu o zintegrowaną ofertę turystyczną i rekreacyjną, • utworzenie międzygminnego Centrum Informacji Turystycznej obszaru objętego LSR, • Zintegrowanie obszaru LSR poprzez wytyczony i oznakowany Szlak Ziemi Łukowskiej prowadzący przez najpiękniejsze i najciekawsze miejsca na terenie LSR, • wzrost znaczenia „srebrnej gospodarki” – infrastruktury i usług dedykowanych osobom starszym (seniorom), w tym ich aktywizacji społecznej, • zwiększenie aktywności i integracji mieszkańców, • rozwój przetwórstwa rolnego i przedsiębiorczości pozarolniczej, • rozwój przedsiębiorczości wśród ludzi młodych na obszarach wiejskich, w tym tworzenie nowych firm wdrażających 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zanikanie więzi społecznych i tożsamości regionalnej wynikające z negatywnych trendów demograficznych i postaw społecznych, ▪ konkurencyjność regionów turystycznych o wyższym potencjale, ▪ utrzymujące się niekorzystne trendy demograficzne, ubożenie społeczeństwa i migracje zarobkowe mieszkańców, ▪ starzenie się społeczeństwa, zmniejszająca się populacja osób w wieku przedprodukcyjnym oraz wzrastająca liczba osób w wieku poprodukcyjnym ▪ zagrożenia pandemiczne destabilizujące życie mieszkańców, ▪ pojawiające się nowe problemy społeczne wobec których brakuje rozwiązań systemowych, ▪ trudne warunki prawne, finansowe, podatkowe prowadzenia działalności gospodarczej, ▪ spadek efektywności produkcji rolniczej i ubożenie rolników, ▪ niekorzystne zmiany klimatyczne o charakterze globalnym, ▪ niestabilna sytuacja ekonomiczna i geopolityczna w Europie i na świecie, ▪ niekorzystna kondycja finansowa samorządów lokalnych w Polsce.

rozwiązania innowacyjne z wykorzystaniem lokalnych zasobów obszaru LGD,

- działania włączające kierowane do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i znajdujących się w gorszym położeniu,
- wdrażanie technologii informatycznych ułatwiających życie i wzrost kompetencji cyfrowych mieszkańców,
- współpraca partnerska sektora społecznego, gospodarczego i publicznego,
- rozwój społeczeństwa obywatelskiego i postaw prospołecznych aktywizujących środowisko lokalne,
- wzmacnianie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego obszaru LSR,
- wdrażanie innowacji społecznych w małych miejscowościach,
- zmiana stylu życia społeczeństwa, wykorzystująca większą świadomość ekologiczną, zdrowotną i edukacyjną,
- rozwijanie przedsiębiorstw społecznych oraz deinstytucjonalizacja usług społecznych i zdrowotnych,
- wspieranie innowacji i rozwój technologii w życiu społecznym i gospodarczym,
- pozyskiwanie funduszy UE na rozwój regionalny i lokalny oraz projekty międzynarodowe i sieciowanie.

Źródło: Opracowanie własne LGD

Idea strategicznego rozwoju obszaru LGD skupia się na **połączeniu 3 sfer**: społecznej, gospodarczej, potencjału turystycznego i rekreacji zgodnie z **zasadą zrównoważonego rozwoju**, przy zapewnieniu **współdecydowania** oraz **aktywnego udziału** mieszkańców w osiąganiu celów i realizacji zaplanowanych działań. Wyzwania demograficzne, aktywizacja i wsparcie dla seniorów oraz przygotowanie atrakcyjnej oferty dla młodych mieszkańców LGD, a także wspieranie przedsiębiorczości oraz potencjału turystycznego stanowią strategiczne kierunki rozwojowe obszaru objętego LSR. Wykorzystanie zaangażowania mieszkańców i potencjału lokalnych zasobów to szansa, która może przyczynić się do przeciwdziałania zdefiniowanym problemom obszaru objętego LSR. Kluczowe znaczenie dla osiągnięcia przewagi konkurencyjnej i rozwoju potencjału będą miały następujące obszary:

- **aktywność społeczna i integracja wokół spraw lokalnych**, realizacja projektów/inicjatyw oddolnych, podnoszenie kompetencji prospołecznych, współpraca z członkami lokalnych społeczności wymagającymi dodatkowego wsparcia, lepsze zaspokajanie potrzeb mieszkańców i zrównoważony rozwój społeczny,
- **aktywność osób zainteresowanych tworzeniem i rozwijaniem własnych firm** oraz innowacyjność wdrażanych rozwiązań, w tym rozwój działalności pozarolniczej,
- **rozwój turystyki i rekreacji na bazie lokalnych zasobów** oraz dopasowanie oferty do potrzeb odbiorców, zapewniającej wysoką jakość usług i podejście zintegrowane.

W wyniku analizy wniosków z diagnozy, analizy potencjału i ograniczeń obszaru LSR, a także konsultacji społecznych zostały wyodrębnione obszary i kluczowe kierunki rozwoju LGD „RAZEM”.

Tabela 4. Obszary i kluczowe kierunki rozwoju LGD „RAZEM”.

W obszarze potencjału społecznego:	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój i wykorzystanie istniejącej infrastruktury społecznej (kluby seniora, świetlice wiejskie, centra aktywności społecznej, biblioteki, domy kultury, miejsca rekreacji i wypoczynku), • wzmacnianie polityki senioralnej poprzez rozwój usług społecznych, zdrowotnych i rehabilitacyjnych dla osób starszych, • podnoszenie wiedzy i kompetencji społeczności lokalnej (działania animacyjne dla mieszkańców, działania informacyjne i edukacyjno-szkoleniowe), • wsparcie inicjatyw na rzecz aktywizacji i rozwoju potencjału ludzi młodych, w tym osób do 25 roku życia, • włączanie grup społecznych znajdujących się w niekorzystnej sytuacji w życie społeczne i gospodarcze, • aktywizowanie środowisk poprzez działania oddolne, kształcenie liderów społecznych, tworzenie partnerstw lokalnych, promowanie postaw prospołecznych, • wspieranie kół gospodyń wiejskich, OSP, lokalnych organizacji pozarządowych, • rozwój innowacji społecznych na obszarach wiejskich i opracowanie koncepcji Smart Villages, • cyfryzacja i wzrost kompetencji cyfrowych mieszkańców oraz dostęp na nowych technologii informatyczno-komunikacyjnych, • działania oddolne z zakresu włączenia społecznego mieszkańców, • wspieranie działań instytucji i organizacji pozarządowych zajmujących się działalnością kulturalną, • promocja i wspieranie lokalnych artystów i twórców, • wsparcie potencjału lokalnych NGO do prowadzenia działań służących włączeniu społecznemu, • działania związane z poprawą dostępności do małej infrastruktury publicznej.
W obszarze potencjału gospodarczego:	<ul style="list-style-type: none"> • wsparcie dla osób zainteresowanych prowadzeniem i rozwijaniem działalności gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem osób młodych, • rozwijanie działalności gospodarczej w zakresie usług turystycznych i okołoturystycznych, spędzania wolnego czasu i rekreacji, • rozwój „srebrnej gospodarki” – usług dedykowanych osobom starszym (seniorom), w tym ich aktywizacji, • promocja przedsiębiorczości wśród mieszkańców, • rozwój produktów i usług lokalnych w oparciu o istniejące zasoby obszaru LSR, • rozwój przedsiębiorczości wiejskiej, w tym rozwój agroturystyki, • opracowanie, wdrażanie i upowszechnianie rozwiązań innowacyjnych integrujących mieszkańców, • wspieranie procesu tworzenia i sprzedaży produktów lokalnych.
W obszarze potencjału turystycznego i rekreacji:	<ul style="list-style-type: none"> • przygotowanie zintegrowanego produktu turystycznego marki „Ziemi Łukowskiej”, • rozwój infrastruktury turystycznej (bazy noclegowej, gastronomicznej, atrakcji turystycznych, tworzenie szlaków turystycznych, ścieżek rowerowych, miejsc rekreacji i wypoczynku), • ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, • odnowa i kształtowanie przestrzeni publicznej, • wykorzystywanie potencjału kulturowego i przyrodniczo-krajobrazowego do tworzenia zagród i gospodarstw agroturystycznych, • rozwijanie współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne, • organizowanie warsztatów rękodzielniczych i artystycznych, tworzenie zagród edukacyjnych, • działania na rzecz zmniejszania zanieczyszczenia środowiska i edukacja proekologiczna.

Źródło: Opracowanie własne LGD

W ramach konsultacji społecznych LSR określono główne kategorie obszarów tematycznych, wokół których warto podejmować **działania animacyjne i tworzyć partnerską współpracę** na **etapie opracowania strategii oraz jej wdrażania**. Są to, m.in.:

- Zasoby materialne, z których każdy może skorzystać, np. produkty lokalne.
- Integracja wspólnych wartości, wzmacnianie lokalnych więzi społecznych, kultywowanie tradycji lokalnych.
- Zaspakajanie potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnej jako element „dobra wspólnego”.
- Edukacja obywatelska, kultywowanie szacunku dla innych, edukacja dzieci i młodzieży.
- Włączanie do działania dla podniesienia jakości życia.
- Wspieranie lokalnych firm i ich tworzenie w oparciu o lokalne zasoby i możliwości.
- Przestrzeń publiczna jako miejsce, które jest dostępne dla wszystkich.
- Promocja zasobów regionu, jego dziedzictwa i lokalnej historii.

- Inicjatywy mające pozytywny potencjał w animacji harmonijnego rozwoju społeczności (na zasadzie współpracy lub partnerstwa).
- Dbanie o istniejące zasoby przyrodnicze jako wartość społeczności lokalnej i przyszłych pokoleń.
- Tworzenie nowych rozwiązań i zdobywanie nowych doświadczeń w zaspakajaniu potrzeb i oczekiwań społecznych.

Planowane w LSR działania związane z animacją społeczności na rzecz wdrażania projektów partnerskich/w partnerstwie powinny obejmować: aktywizowanie podmiotów sektora społecznego, gospodarczego i publicznego (współpraca trójsektorowa) do realizacji projektów partnerskich na obszarze LSR, doradztwo i szkolenia dotyczące opracowania i wdrażania innowacji społecznych opartych na lokalnych zasobach LGD, prezentowanie i wymianę doświadczeń, sieciowanie w realizacji projektów partnerskich, budowanie przekazu społecznego z wykorzystaniem „języka korzyści”, otwarte podejście i elastyczne procedury LGD oraz przyjazną formę komunikacji przy zgłaszaniu nowych pomysłów w trakcie wdrażania strategii, w tym realizacja w partnerstwie nowych projektów przez LGD lub podmioty inne niż LGD w ramach LSR, zachęcanie do współpracy i zgłaszania nowych inicjatyw/pomysłów na etapie opracowania i wdrażania LSR, kojarzenie i poszukiwanie partnerów w celu realizacji projektów partnerskich realizację projektów partnerskich wykorzystujących potencjał partnerów i oddolny charakter ich tworzenia, wykorzystanie potencjału trzech sektorów działających na obszarze LSR do opracowania projektów o charakterze partnerskim.

W procesie konsultacji społecznych mieszkańcy zgłosili problemy i potrzeby społeczne oraz kierunki rozwoju obszaru, które zostały uwzględnione w celach, przedsięwzięciach i wskaźnikach LSR.

4.2. Grupy docelowe LSR

Do grup docelowych w kontekście realizacji lokalnej strategii rozwoju 2023–2027 należą w szczególności:

Ludzie młodzi do 25 roku życia – I. osób bezrobotnych w wieku do 25 lat jest stosunkowo wysoka, udział ludzi młodych do 25 r.ż. w strukturze bezrobotnych na obszarze LGD wynosi 21,55% (w WL to 14,74%, w pow. łukowskim 19,10%). Pojawia się niekorzystne zjawisko odpływu ludzi młodych, którzy po okresie edukacji nie wracają do rodzinnych miejscowości (saldo migracji w roku 2020 wynosiło –5,3, było znacznie wyższe od śr. WL). W przeprowadzonych ankietach, wsparcie ludzi młodych do 25 roku życia było jedną z trzech najczęściej wskazywanych, po osobach chcących rozpocząć działalność gospodarczą. Na spotkaniach konsultacyjnych w każdej gminie, w tym dodatkowych, dedykowanych tylko ludziom młodym do 25 roku życia (spotkania i konkurs na minigranty), wskazywano na brak atrakcyjnej oferty spędzania czasu wolnego, problemy z samotnością i wyobcowaniem młodych ludzi, zanik umiejętności interpersonalnych w obszarze kontaktu z rówieśnikami, niskim poziomem przedsiębiorczości ludzi młodych. Warsztaty przyszłościowe i fiszki pomysłów potwierdziły potrzebę podjęcia działań wspierających tą grupę docelową. W LSR zaplanowano działania, które mogą przeciwdziałać tym niekorzystnym zjawiskom: C.1.2 projekt grantowy wzmacniający potencjał ludzi młodych do 25 roku życia, projekt własny, w ramach którego przewidziano przeciwdziałanie wykluczeniu, możliwość realizacji pomysłów przez ludzi młodych do 25 roku życia - grupy nieformalne, a także zdecydowano o ich preferencji na etapie lokalnych kryteriów wyboru każdej operacji.

Seniorzy powyżej 60 roku życia – analizowane wskaźnik demograficzne potwierdzają postępujący proces starzenia się mieszkańców obszaru LSR. Według danych GUS w 2020 r. wskaźnik ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w kraju ukształtował się na poziomie 37,5 tj. o 4,7 wyższym niż w roku 2016 i aż o 13,4 wyższym niż w roku 2005. Na obszarze LGD najniższą wartość wskaźnika odnotowano w gm. Łuków – 25,9 (w 2016 r. 26,5), Krzywda – 30,6 (w 2016 r. 30,6), Stanin – 31,4 (27,7), Trzebieszów – 33,2 (28,9). Najwyższą wartość w mi Stoczek Łuk. 44,8 (w 2016 r. 36,6), w pozostałych gm. obszaru LGD, tj. Wola Mysłowska 37,3 (2016 r.-35,5), Serokomla 36,6 (2016 r. – 32), Adamów – 36,4(2016. – 30,2), Wojcieszków 36,0 (2016 r. –31,7), Stoczek Łukowski 35,7 (2016 r. – 33,2). W każdej z gmin obszaru LGD wartość wskaźnika ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym ma tendencje wzrostową. Oznacza to, że liczba seniorów zamieszkujących obszar LGD w każdym kolejnym roku wzrasta. Sektor usług dla seniorów jest niezadawalający, zwłaszcza w zakresie usług zdrowotnych, opiekuńczych i rehabilitacyjnych. Niedostosowana jest również infrastruktura, ograniczone są środki NGO na budowanie własnego

potencjału, m.in. na ofertę dla seniorów. Ze spotkań partycypacyjnych wynika, że osoby starsze po 60 roku życia to druga grupa w kolejności, która powinna być objęta wsparciem. W LSR przewidziano działania, które zapewnią lepszy standard życia tym osobom, zwiększą ich aktywność w społeczności lokalnej i wzmocnią więzy międzypokoleniowe: C.1.2 zakłada konkurs na projekty wzmacniające dostępność, w tym w budynkach użyteczności publicznej, projekt grantowy – ograniczenie wykluczenia społecznego i cyfrowego seniorów, projekt własny – działania przeciwdziałające wykluczeniu, w tym obejmujące innowacyjne rozwiązania informatyczne i podnoszenie kompetencji cyfrowych seniorów.

Kobiety – grupa znajdująca się w niekorzystnej sytuacji na obszarze LGD RAZEM

Z danych zebranych w procesie diagnozy oraz z informacji uzyskanymi podczas spotkań wynika, że pozycja kobiet w życiu gospodarczym i publicznym na obszarze LGD jest niezadawalająca. Kobiety dominują w grupie osób pozostających bez pracy, natomiast w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej kobiety stanowią mniejszość. Porównując dane na poziomie województwa (50,6%), kobiety w strukturze osób bezrobotnych na obszarze LGD stanowią 57,92%. W grupie osób pełniących funkcje społeczne: radnych gminnych i sołtysów, kobiety reprezentowane są w mniejszym stopniu niż mężczyźni. Tylko dwie kobiety pełnią funkcję wójta na obszarze objętym LSR. Jednocześnie to kobiety chętniej angażują się w działalność społeczną, w ramach grup nieformalnych i inicjatyw lokalnych. Na stały wzrost aktywności kobiet wpływa powstanie nowych lub reaktywowanie działalności istniejących KGW, których jest aż 96 na obszarze objętym LSR. Wsparcie aktywności, zwiększenie samodzielności i szersze włączenie kobiet w życie lokalnej społeczności jest kluczowe dla rozwoju kapitału społecznego. Kobiety, w tym wchodzące na rynek pracy lub powracające do pracy po przerwie związanej z urodzeniem i wychowaniem dziecka nie są przedsiębiorcze, nie mają odpowiedniego doświadczenia zawodowego, mają braki w korzystaniu z nowych technologii, potrzebują szkoleń lub podniesienia kwalifikacji – działania przeciwdziałającej zaplanowano w ramach projektu własnego LGD w celu C.1, przedsięwzięciu P.1.2. Wsparcie dla osób w niekorzystnej sytuacji, w tym kobiet to zakres projektu grantowego również P.1.2. Dodatkowo kobiety preferowane są na etapie lokalnych kryteriów wyboru każdej operacji. Przewidziano konkurs na granty skierowany do osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji.

Osoby z niepełnosprawnościami – grupa znajdująca się w niekorzystnej sytuacji na obszarze LGD RAZEM

Z tytułu niepełnosprawności w gminach obszaru LGD ze świadczeń w 2016 r. korzystało 861 osób, zaś w 2020 r. – 478. Liczba świadczeń przyznawanych osobom niepełnosprawnym w 2020 r. utrzymuje się na poziomie 17,95%. Grupa społeczna będąca niezmiennie w bardzo trudnej sytuacji, borykająca się z problemami dostępności, m.in. architektonicznej, ograniczonego dostępu do edukacji, problemami z zatrudnieniem, niedostatecznym wsparciem społecznym i opieką zdrowotną, społeczną izolacją i uprzedzeniami społecznymi. Znaczący jest brak miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych na obszarze objętym LSR. W procesie partycypacji położono nacisk na zwiększenie dostępności, rozwój przedsiębiorczości, który sprawi że istotne problemy wymienionych wyżej grup zostaną ograniczone lub zniwelowane. Wsparcie dla osób niepełnosprawnych przewidziane jest w C.1, C.2, przedsięwzięciu P.1.1 i P.2.1 w zakresie preferencji lokalnych kryteriów operacji, a w P.1.2 uwzględniono udział osób niepełnosprawnych i opiekunów w różnych działaniach zaplanowanych w ramach LSR (uszczegółowienie Rozdział VI LSR). Dodatkowo na etapie lokalnych kryteriów wyboru każdej operacji będą preferowane projekty zakładające udział/działania wspierające osoby niepełnosprawne i ich opiekunów. Przewidziano konkurs na granty skierowany do osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji.

Rolnicy (z gospodarstw niskotowarowych i małych gospodarstw rolnych oraz domownicy) – grupa znajdująca się w niekorzystnej sytuacji na obszarze LGD RAZEM

Obszar LGD ma charakter typowo rolniczy. Tereny wiejskie zamieszkuje 72 001 osób, tj.: 96,80% ogółu ludności obszaru (dane na 31.12.2021 r.). Zgodnie z danymi GUS za 2020 r., gospodarstwa o wielkości do 5 do 10 ha stanowią łącznie **80,5%** wszystkich gospodarstw. Duże rozdrobnienie, mały areal gospodarstw, słabe lub średnie gleby powodują nieefektywność produkcji rolnej, ubożenie rolników. Dodatkowo istniejące słabe zaplecze logistyczno-organizacyjne, niewielkie dochody z tradycyjnego rolnictwa, mała liczba gospodarstw utrudniają osiąganie dochodów z działalności rolniczej. Stąd istnieje potrzeba rozwijania pozarolniczej działalności gospodarczej obejmująca m.in.: tworzenie

gospodarstw agroturystycznych, zagród edukacyjnych, miejsc edukacji ekologiczne. Potencjał obszaru LGD jest ukierunkowany na rozwój turystyki (Rozdział 4.1.8, 4.1.9). Wsparcie dla rolników przewidziane jest w celu C.1 (osoby w niekorzystnej sytuacji), natomiast bezpośrednio w celu C.2, przedsięwzięciu P.2.1, WP liczba wspartych gospodarstw rolnych (uszczegółowienie Rozdział VI LSR). Rolnicy preferowani będą w ramach lokalnych kryteriów wyboru każdej operacji. Przewidziano konkurs na granty skierowany do osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, tj. rolników i domowników małych gospodarstw rolnych.

W ramach LSR wsparciem zostanie objęty również **sektor publiczny: gminy, GBP, GOK-i**, itp. (konkursy w C.1, P.1.2 budowa nowych obiektów, przebudowa, rozbudowa oraz modernizacja istniejących obiektów infrastruktury publicznej i usługi wzmacniające dostępność, w C.2, P.2.2 poprawiające dostęp do małej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i usług poprawiających ofertę turystyczną i czasu wolnego oraz projekt grantowy rozwijający atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną Szlaku Ziemi Łukowskiej, **lokalne organizacje pozarządowe i podmioty nieposiadające osobowości prawnej** (P.1.2 i P.2.2): projekty grantowe włączające społecznie seniorów, z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego, wzrostu potencjału lokalnych NGO, a także konkursy na operacje wspierające osoby w niekorzystnej sytuacji, poprawiające dostęp do małej infrastruktury publicznej i usług dla lokalnych społeczności.

Kolejną grupę stanowi **sektor gospodarczy**: działający przedsiębiorcy z sektora MSP, w tym podmioty ekonomii społecznej (preferowane na etapie lokalnych kryteriów). Tak szeroki zakres wsparcia w odniesieniu do grup docelowych wynika ze specyfiki obszaru, potrzeby działań informacyjnych, doradczych i animacyjnych. Objęcie wsparciem trzech sektorów ma wzmocnić współpracę i potencjał do realizacji projektów partnerskich i w partnerstwie (sektorów społecznego, gospodarczego i publicznego) oraz zaktywizować lokalną społeczność i podnieść jej kompetencje.

W ramach realizacji strategii LGD będzie wspierało lokalne i ponadlokalne inicjatywy skierowane do ww. grup docelowych w ramach określonych celów, przedsięwzięć i planu działania. Ujęte w nich są: projekty grantowe, operacje własne, projekty w partnerstwie/partnerskie, konkursy i preferencje w lokalnych kryteriach projektów partnerskich. Wszystkie opisane w LSR cele i przedsięwzięcia są ujęte w Załączniku nr 2 w Planie Działania .

4.3. Potencjał demograficzny

Na koniec 2020 r. liczba ludności obszaru LSR wyniosła 74 793 i była o 3,97% niższa niż w 2016 r. Liczba ludności systematycznie spada w 9 gminach. Jedynie w gminie Łuków liczba ta jest rosnąca (wzrost o 1,70%). Największy spadek liczby ludności odnotowano w gminie Adamów (-8,85%), Stoczek Łukowski (-7,11%) oraz Serokomla (-6,45%). Na obszarze objętym LSR odnotowano spadek na poziomie -3,97%, i jest on wyższy, niż dla województwa lubelskiego (-3,58%).

Tabela 5. Liczba ludności na obszarze LSR w latach 2016–2020

Nazwa gminy	2016	2017	2018	2019	2020	zmiana%
Lubelskie	2 133 340	2 126 317	2 117 619	2 108 270	2 056 908	-3,58%
Powiat łukowski	108 299	107 896	107 449	106 816	102 781	-5,10%
m. Stoczek Łukowski	2 581	2 556	2 536	2 500	2 438	-5,54%
Adamów	5 752	5 680	5 623	5 594	5 243	-8,85%
Krzywda	10 553	10 520	10 526	10 451	9 962	-5,60%
Łuków	17 966	18 028	18 148	18 230	18 271	1,70%
Serokomla	4 034	4 005	3 966	3 940	3 774	-6,45%
Stanin	9 789	9 772	9 751	9 729	9 355	-4,43%
Stoczek Łukowski	7 992	7 921	7 860	7 793	7 424	-7,11%
Trzebieszów	7 437	7 442	7 416	7 352	7 182	-3,43%
Wojcieszków	7 014	6 950	6 903	6 850	6 633	-5,43%
Wola Mysłowska	4 768	4 712	4 695	4 649	4 511	-5,39%
obszar LGD	77 886	77 586	77 424	77 088	74 793	-3,97%

Źródło: Dane BDL

Na obszarze objętym LSR, podobnie jak na terenie powiatu łukowskiego oraz całego województwa lubelskiego pogłębiają się niekorzystne relacje w zakresie niskiego udziału liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym oraz rosnącego udziału osób w wieku poprodukcyjnym w populacji ogółem. W 2020 r. relacja mieszkańców obszaru LGD w wieku przedprodukcyjnym do mieszkańców ogółem wyniosła 22,36%, w wieku produkcyjnym 58,68%, zaś w wieku poprodukcyjnym 18,96%, była ona korzystniejsza, niż w województwie lubelskim, w którym relacja ta kształtowała się odpowiednio: 14,41%, 55,49% oraz 30,10%. Wg. danych GUS w 2020 r. wskaźnik ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w kraju ukształtował się na poziomie 37,5 tj. o 4,7 wyższym niż w roku 2016 i aż o 13,4 wyższym niż w roku 2005. W województwie lubelskim wartość wskaźnika w 2020 r. wynosiła 39,3 (w 2016 r. 33,5), w powiecie łukowskim 35,4 (w 2016 r. 30,1). Na obszarze LGD najniższą wartość wskaźnika odnotowano w gminie Łuków – 25,9 (w 2016 r. 26,5), Krzywda – 30,6 (w 2016 r. 30,6), Stanin – 31,4 (w 2016 r. 27,7), Trzebieszów – 33,2 (w 2016 r. 28,9). Najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w gminie miasto Stoczek Łukowski 44,8 (w 2016 r. 36,6) oraz w pozostałych gminach obszaru LGD, tj. Wola Mysłowska 37,3 (w 2016 r. 35,5), Serokomla 36,6 (w 2016 r. 32), Adamów – 36,4 (w 2016 r. 30,2), Wojcieszków 36,0 (w 2016 r. 31,7), Stoczek Łukowski 35,7 (w 2016 r. 33,2). W każdej z gmin obszaru LGD wartość wskaźnika ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym ma tendencje wzrostową.

Tabela 6. Struktura wiekowa mieszkańców LGD w 2020 r.

	Ogółem	Ludność w wieku przedprodukcyjnym	Ludność w wieku produkcyjnym	Ludność w wieku poprodukcyjnym
m. Stoczek Łukowski	2 438	451	1 372	615
w tym kobiety	1 243	217	625	401
Adamów	5 243	1 063	3 065	1 115
w tym kobiety	2 630	499	1 387	744
Krzywda	9 962	2 333	5 840	1 789
w tym kobiety	4 968	1 144	2 640	1 202
Łuków	18 271	4 508	10 930	2 833
w tym kobiety	9 044	2 238	4 943	1 863
Serokomla	3 774	779	2 192	803
w tym kobiety	1 900	385	962	553
Stanin	9 355	2 119	5 507	1 729
w tym kobiety	4 651	1 059	2 447	1 145
Stoczek Łukowski	7 424	1 499	4 365	1 560
w tym kobiety	3 664	727	1 887	1 050
Trzebieszów	7 182	1 606	4 186	1 390
w tym kobiety	3 542	784	1 871	887
Wojcieszków	6 633	1 480	3 789	1 364
w tym kobiety	3 304	746	1 680	878
Wola Mysłowska	4 511	885	2 641	985
w tym kobiety	2 227	409	1 149	669
Łącznie dla LGD	74 793	16 723	43 887	14 183
w tym kobiety	37 191	8 208	19 591	9 392

Źródło: Dane BDL

Według prognoz statystycznych liczba mieszkańców powiatu łukowskiego w roku 2050 roku ma wynosić 88 221, z czego 44 466 to kobiety, a 43 755 mężczyźni. Obecnie, na dzień 31.12.2020 roku na obszarze LGD w liczbie 74 793 mieszkańców, 37 191 osób stanowiły kobiety (49,73%), a 37 602 (50,27%) mężczyźni, zatem współczynnik feminizacji wynosił 98,91. Strukturę wiekową mieszkańców obszaru LGD można uznać za poprawną.

Tabela 7. Saldo migracji ogółem na 1000 mieszkańców – średnia dla obszaru LSR na tle powiatu łukowskiego i województwa lubelskiego

Nazwa	Saldo migracji ogółem na 1000 ludności				
	2016	2017	2018	2019	2020
Lubelskie	-1,9	-2,2	-2,5	-2,9	-2,1
Powiat łukowski	-4,2	-5,7	-5,8	-6,3	-5,5
m. Stoczek Łukowski	-5,7	-15,6	-7,9	-7,5	-5,3
Adamów	-6	-6,6	-14	-5,5	-9,6
Krzywda	-3,8	-5,7	-3	-10	-3,4

Łuków	3,2	-0,7	2,4	0,6	-0,4
Serokomla	-6,7	-7,7	-7	-8,1	-3,4
Stanin	-4,3	-4	-6,1	-4,1	-6,8
Stoczek Łukowski	-6,4	-7,8	-7,5	-5,5	-6
Trzebieszów	-3,5	-3,2	-8,2	-9,1	-3,2
Wojcieszków	-4,3	-6,9	-6,1	-6,1	-4,5
Wola Mysłowska	-5,8	-7,6	-3,2	-9,2	-10,4
obszar LGD średnia	-4,3	-6,6	-6,1	-6,5	-5,3

Źródło: Dane BDL

Saldo migracji gminnych na pobyt stały na 1000 osób w gminach tworzących obszar LSR w roku 2020 miało wartość ujemną i wynosiło $-5,3$, była ona znacznie wyższa od średniej województwa. Ujemne saldo migracji występuje we wszystkich gminach należących do obszaru LSR. W roku 2020 najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w gm. Wola Mysłowska ($-10,4$) oraz w Gminie Adamów ($-9,6$). Najniższą wartość wskaźnika odnotowano w gminie Łuków ($-0,4$). Z przedstawionych danych wynika, że na **obszarze LGD liczba ludności systematycznie maleje**, pomimo dodatniego wskaźnika przyrostu naturalnego ($0,64\%$). Trend ten jest **wynikiem ujemnego salda migracji, od 2016 r. do 2020 r. liczba ludności zmniejszyła się o 3,97%**. Wg danych GUS w 2020r. z obszaru LGD wymeldowało się 917 a 589 osób zameldowało.

4.4. Rynek pracy i bezrobocie

Liczba osób bezrobotnych zarejestrowanych na obszarze LGD, w każdej z gmin obszaru w latach 2016–2020 systematycznie spada. W roku 2016 zarejestrowanych było 2136 osób bezrobotnych, natomiast w 2020 r. 1 559 osób, **odnotowano spadek liczby bezrobotnych na obszarze LGD o 27,01%**. Najwyższy spadek zarejestrowanych bezrobotnych odnotowano w gminach: Wola Mysłowska ($-38,84\%$), Wojcieszków ($-34,63\%$), Stoczek Łukowski ($-33,75\%$).

Tabela 8. Zarejestrowani bezrobotni w gminach obszaru LGD w latach 2016–2020

Nazwa	Ogółem					zmiana%
	2016	2017	2018	2019	2020	
m. Stoczek Łukowski	63	52	51	49	45	-28,57%
Adamów	165	131	102	112	124	-24,85%
Krzywda	358	283	229	260	267	-25,42%
Łuków	518	382	364	329	392	-24,32%
Serokomla	144	104	77	84	105	-27,08%
Stanin	247	196	180	147	175	-29,15%
Stoczek Łukowski	160	125	116	110	106	-33,75%
Trzebieszów	129	111	102	95	120	-6,98%
Wojcieszków	231	161	142	144	151	-34,63%
Wola Mysłowska	121	83	76	67	74	-38,84%
obszar LGD	2 136	1 628	1 439	1 397	1 559	-27,01%

Źródło: Dane BDL

Tabela 9. Liczba bezrobotnych w gminach LGD w 2020 r.

Nazwa	Bezrobotni na obszarze LGD				
	ogółem	kobiety	do 25 roku życia	powyżej 50 roku życia	długotrwale bezrobotni
Lubelskie	76505	38710	11280	17142	43636
Powiat Łukowski	2209	1247	422	463	1013
m. Stoczek Łukowski	45	25	5	9	23
Adamów	124	68	23	23	62
Krzywda	267	170	65	47	143
Łuków	392	240	65	89	154
Serokomla	105	57	27	16	52
Stanin	175	97	45	45	81

Stoczek Łukowski	106	43	21	29	48
Trzebieszów	120	71	30	30	55
Wojcieszków	151	90	36	26	70
Wola Mysłowska	74	42	19	10	40
obszar LGD	1 559	903	336	324	728

Źródło: Dane BDL

Sytuacja na rynku pracy od 2015 r. ulega ciągłej poprawie. Porównując dane na poziomie województwa (50,6%), **w strukturze osób bezrobotnych kobiety stanowią 57,92%. Udział ludzi młodych do 25 r.ż. wynosi 21,55%** (w województwie lubelskim to 14,74%, w powiecie łukowskim 19,10%). Osoby powyżej 50 r.ż. stanowią 20,78% w strukturze bezrobotnych, wskaźnik jest korzystniejszy od danych na poziomie województwa, tj.: 22,41%. Długotrwale bezrobotni w strukturze osób bezrobotnych to odsetek na poziomie **46,70%** (dane na poziomie wojewódzkim – 57,04%). Z analizy danych wynika, że **sytuacja kobiet na rynku pracy na obszarze LGD jest niekorzystna**. W strukturze osób bezrobotnych, kobiety stanowią najwyższy odsetek. Udział liczby bezrobotnych zarejestrowanych na obszarze LSR w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według stanu na koniec 2020 r. wynosi 3,55%. Zagrożeniem dla gospodarki i rynku pracy obszaru jest rosnące ujemne saldo migracji, starzejące się społeczeństwo oraz ograniczenia w dostępie do pracy i rozwoju społecznego. Wg raportu WUP w Lublinie „Sytuacja na rynku pracy w województwie lubelskim w 2020 roku” ponad 85% zarejestrowanych bezrobotnych w 2020 r. w województwie lubelskim stanowiły osoby znajdujące się w szczególnej sytuacji na rynku pracy, tj.: osoby młode do 30 roku życia, powyżej 50 roku życia, niepełnosprawne, korzystające ze świadczeń z pomocy społecznej, posiadające co najmniej jedno dziecko do 6 roku życia, posiadające co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne do 18 r.ż. oraz długotrwale bezrobotne. Największy udział w ogólnej liczbie bezrobotnych w województwie lubelskim stanowiły osoby długotrwale bezrobotne (57,0%), do 30 r.ż. (30,3%) oraz powyżej 50 r.ż. (22,4%). Rynek pracy w 2020 roku borykał się nie tylko z problemem długotrwałego bezrobocia, ale również ze znacznym udziałem osób młodych bezrobotnych (do 30 roku życia) w ogólnej liczbie bezrobotnych. Województwo lubelskie od kilku lat utrzymuje 1 miejsce wśród wszystkich województw w kraju pod względem udziału osób do 30 roku życia w ogólnej liczbie bezrobotnych. Wskaźnik G – podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy przyjęty do obliczania subwencji wyrównawczej na 2020 r. dla poszczególnych gmin kształtuje się w następujący sposób: Stoczek Łukowski – 1564,33, Adamów – 797,07, Krzywda-809,46, Łuków – 1095,5, Serokomla-686,42, Stanin-859,49, Stoczek Łukowski – 1170,29, Trzebieszów – 1200,58, Wojcieszków – 687,22, Wola Mysłowska – 924,64. Średnia arytmetyczna wskaźnika G gmin objętych obszarem LSR według **stanu na koniec 2020 r. wynosi 979,50. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto** w relacji do średniej krajowej (Polska = 100%), w województwie lubelskim w 2020 r. wynosi 89,0% (od 2016r. nie ulega znaczącym wahaniom). W powiecie łukowskim, w porównaniu z 2016r. **uległo zmianie z 75,5 do 75,1**.

Tabela 10. Pracujący na 1000 ludności na obszarze LGD w podziale na gminy w latach 2016–2020

Nazwa	2016	2017	2018	2019	2020
Lubelskie	291,3	299,4	309,2	317,8	327,5
Powiat łukowski	258	259,7	269,8	289,4	311,8
m. Stoczek Łukowski	374,1	348,4	384,1	380,4	467,2
Adamów	134,6	142,2	151,6	163,7	185,0
Krzywda	154,3	154,3	151,9	145,3	157,5
Łuków	165	166,8	191,4	240,3	260,7
Serokomla	107,5	111	120,4	123,3	142,3
Stanin	126,3	151,2	167,2	181,3	205,2
Stoczek Łukowski	123,5	125,3	138,5	151,8	152,6
Trzebieszów	329,4	323,2	325,9	334,5	351,4
Wojcieszków	79,1	86,8	90,5	96,2	106,9
Wola Mysłowska	78,5	76,8	87,5	109,7	114,7
obszar LGD średnia	167,2	168,6	180,9	192,7	214,4

Źródło: Dane BDL

Według danych GUS wskaźnik aktywności zawodowej, w roku 2020 w stosunku do 2016 roku wzrósł w większości gmin obszaru LGD. W roku 2020 **wskaźnik pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym na terenie LGD wyniósł 214,5** i jest niższy od średniej dla WL, która wynosiła 336,2. Największy wzrost współczynnika aktywności zawodowej odnotowano w gminach Stanin – 62,5%, Łuków – 58% oraz Wola Mysłowska – 46,1%. Najniższą dynamikę osiągnął w gminie Krzywda – 2,1% oraz Trzebieszów – 6,7%. Najniższą wartość wskaźnika odnotowano w gminach Wojcieszków (106,9), Wola Mysłowska (114,7), Serokomla (142,3), najwyższą w gminach: Miasto Stoczek Łukowski (467,2) oraz Trzebieszów (351,4). Obszar LGD cechuje wysoka dynamika wzrostu wskaźnika aktywności zawodowej (28,2%) w porównaniu do 12,4% w woj. lubelskim, jednak jego poziom jest nadal niezadawalający.

Tabela 11. Pracujący w gospodarstwach rolnych obszaru LSR w 2020 roku

Nazwa	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Lubelskie	344 941	198 862	146 079
Powiat łukowski	22 837	13 364	9 473
m. Stoczek Łukowski	80	54	26
Adamów	1 722	907	815
Krzywda	2 651	1 475	1 176
Łuków	4 166	2 487	1 679
Serokomla	1 531	870	661
Stanin	3 183	1 899	1 284
Stoczek Łukowski	2 568	1 533	1 035
Trzebieszów	2 479	1 516	963
Wojcieszków	2 326	1 339	987
Wola Mysłowska	1 659	995	664
obszar LGD	22 365	13 075	9 290

Źródło: Dane BDL

W rolnictwie zatrudnionych jest 50,96% mieszkańców w wieku produkcyjnym, dane te wskazują na rolniczy charakter obszaru. Gminami, w których występuje najwyższa liczba pracujących w rolnictwie są: Łuków (2487), Stanin (1899), Stoczek Łukowski (1533) oraz Trzebieszów (1516). Najniższy udział pracujących w gospodarstwach rolnych występuje w m. Stoczek Łukowski (54). Wyniki przeprowadzonej analizy uzasadniają wybór wskazanych w LSR grup docelowych i wskazują na konieczność pobudzania oraz wspierania przedsiębiorczości, tworzenia nowych miejsc pracy, kształtowania postaw przedsiębiorczych wśród mieszkańców, w szczególności wspierania kobiet i ludzi młodych w aktywności zawodowej oraz społecznej. Konieczne jest wspieranie działań w kierunku tworzenia warunków do samozatrudnienia, wprowadzania innowacji, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, aktywizacji osób bezrobotnych, wdrażania instrumentów wsparcia dla osób tworzących nowe przedsiębiorstwa. Wzmocni to proces rozwoju społecznego i pobudzi lokalną przedsiębiorczość.

4.5. Problemy społeczne

Problemy społeczne, w tym problem ubóstwa, które występują na obszarze LGD sukcesywnie zmniejszają się. Od 2016 r. do chwili obecnej ilość wypłat z tytułu świadczeń objętych pomocą społeczną zmniejszyła się o 52,72%. Na obszarze LGD w 2020 r. **wartość wskaźnika „liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. mieszkańców” świadczącego o problemach społecznych wynosi 474**, jest porównywalna z wartością dla województwa lubelskiego (465). W wartości wskaźnika widoczny jest **trend spadkowy**, charakterystyczny dla całego kraju, na podstawie którego można spodziewać się jego przedłużenia. Wg GUS liczba osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego i ekonomicznych grup wieku w 2020 r. wynosiła 3106.

Tabela 12. Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w latach 2016–2020

Nazwa	2016	2017	2018	2019	2020
Powiat łukowski	741	491	448	398	340
m. Stoczek Łukowski	519	293	212	194	254
Adamów	762	359	382	291	274
Krzywdą	1 149	376	424	415	298
Łuków	504	394	395	330	271
Serokomla	1 719	1 514	1 313	1 182	1 231
Stanin	966	693	563	458	387
Stoczek Łukowski	955	378	311	250	254
Trzebieszów	711	648	661	568	402
Wojcieszków	1 206	1 055	925	906	844
Wola Mysłowska	1 399	879	725	724	523
Obszar LGD średnia	989	659	591	532	474

Źródło: Dane BDL

W danych GUS liczba beneficjentów w gospodarstwach domowych oraz osób bezdomnych o dochodach na osobę poniżej progu dochodowego w 2020 r. w Polsce wyniosła 912,1 tys., co stanowiło 2,4% ogólnej liczby ludności. Analizując dane dotyczące liczby gospodarstw domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego, na obszarze LGD od 2016 roku liczba ta ulega zmniejszeniu i w 2020 r. wyniosła 474 gospodarstwa, tj. o 515 mniej niż w 2016 roku.

Tabela 13. Powody przyznania pomocy społecznej przez OPS w gminach obszaru LGD w latach 2016–2020

Powody przyznania pomocy społecznej przez Ośrodki Pomocy Społecznej w gminach obszaru LGD w latach 2016–2020					
	2016	2017	2018	2019	2020
Ubóstwo	1 626	1 026	921	764	649
Sieroctwo	2	3	2	6	0
Bezdomność	20	23	22	35	29
potrzeba ochrony macierzyństwa	361	214	212	189	158
Bezrobocie	892	540	476	355	311
Niepełnosprawność	861	670	640	567	478
długotrwała lub ciężka choroba	1 055	824	828	689	601
Bezradność	538	348	310	296	258
przemoc w rodzinie	57	38	35	34	35
Alkoholizm	202	167	145	121	135
Narkomania	1	1	0	0	0
zdarzenia losowe	16	11	10	26	7
sytuacja kryzysowa	1	1	0	1	2
kłęska żywiołowa lub ekologiczna	0	1	0	0	0
łącznie liczba udzielonych świadczeń	5 632	3 867	3 601	3 083	2 663

Źródło: Dane gminne

Dane gminne dotyczące liczby świadczeń udzielanych gospodarstwom domowym na obszarze LGD od 2016 r. również wskazują na tendencję spadkową, w 2020 r. udzielono 2 663 świadczenia i odnotowano spadek o 52,72% (od 2016 r.). Najczęstszymi przyczynami korzystania z pomocy społecznej są: ubóstwo (24,37%), długotrwała lub ciężka choroba (22,57) oraz niepełnosprawność (17,95%). Dane dotyczące ubóstwa świadczą o **zmniejszającym się ubóstwie** wśród gospodarstw zamieszkujących obszar LGD (spadek o 60%). Według danych GUS w 2018 r. w Polsce odnotowano zahamowanie tendencji spadkowej zasięgu ubóstwa ekonomicznego szacowanego w oparciu o wydatki gospodarstw domowych. Dane z 2020 r., w związku z zamknięciem części gospodarki, wskazują na wzrost poziomu ubóstwa do 5,2%. Szczególnie narażone na skrajne ubóstwo były gospodarstwa domowe: rolników (14%) oraz gospodarstw utrzymujących się ze świadczeń socjalnych w tym rent (poza emeryturami, to ok. 23% osób ubogich). Stopa ubóstwa była dwukrotnie wyższa wśród gospodarstw, których osoba o najwyższych dochodach posiadała wykształcenie co najwyżej gimnazjalne, zasadnicze zawodowe oraz gospodarstwa, do których należały osoby z niepełnosprawnościami.

Pomoc społeczna na obszarze LGD realizowana jest za pośrednictwem Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Łukowie, Domu Pomocy Społecznej w Łukowie, Woli Gułowskiej oraz w Ryżkach, Warsztatów Terapii Zajęciowej w Stoczku Łukowskim i Łukowie, Placówki Wielofunkcyjnej w Łukowie, Placówki Opiekuńczo-Wychowawczej w Adamowie, Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Łukowie, Pogotowia Opiekuńczego w Stoczku Łukowskim, Powiatowego Ośrodka Wsparcia „Przyłądek” w Łukowie, Specjalistycznego Ośrodka Poradnictwa Rodzinnego i Interwencji Kryzysowej w Łukowie. Świadczenia zdrowotne w zakresie lecznictwa szpitalnego, poradni specjalistycznych, specjalistycznej opieki ambulatoryjnej oraz prowadzenia profilaktyki zdrowotnej świadczą publiczne i niepubliczne jednostki na terenie powiatu. Problemy społeczne obszaru objętego LSR związane są z negatywnymi procesami demograficznymi (odpływ młodych mieszkańców, starzenie się społeczeństwa) sukcesywnie ulegają pogłębieniu. Obserwowane niekorzystne trendy demograficzne przekładają się na prognozy, według których województwo lubelskie należy do grupy regionów, w których proces starzenia się społeczeństwa przebiegać będzie najszybciej. Stwarza to określone wyzwania w zakresie pomocy społecznej obszaru objętego LSR. Zasięg ubóstwa ekonomicznego w województwie lubelskim sukcesywnie maleje, ale wciąż utrzymuje się powyżej średniej w kraju. Z przeprowadzonych konsultacji wynika, że usługi społeczne, w tym opiekuńcze i ochrony zdrowia są niewystarczające na terenie LGD. W ramach spotkań z mieszkańcami poszukiwano rozwiązań dotyczących sposobów rozwoju usług społecznych dla lokalnych społeczności, w tym rozwój usług opiekuńczych, ochrony zdrowia, kultury i dziedzictwa kulturowego. Wskazano na konieczność rozwoju „srebrnej gospodarki” – infrastruktury i usług dedykowanych osobom starszym (seniorom), w tym ich aktywizacji społecznej. Z przeprowadzonej analizy wynika, że ludność zamieszkująca obszar LGD starzeje się, zauważalne są oddziaływania coraz dłuższego trwania życia (wzrost odsetka osób w wieku senejalnym). Stanowi to o istotnych wyzwaniach demograficznych, infrastrukturalnych oraz rynku pracy. **Postępujący proces starzenia się społeczeństwa, niekorzystne zmiany demograficzne** utrzymujące się w kraju, woj. lubelskim, a także na obszarze LGD, wskazują, że zasadne jest wspieranie osób starszych, osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz osób znajdujących się w gorszej sytuacji, a także ukierunkowanie na wdrażanie innowacyjnych usług społecznych i zdrowotnych, pobudzanie lokalnej gospodarki oraz aktywizowanie lokalnej społeczności.

4.6. Lokalna gospodarka i przedsiębiorczość

Obszar LGD RAZEM charakteryzuje się rozwojem przedsiębiorczości, działa tu 5 724 podmiotów, w tym 5 490 firm prywatnych. Liczba przedsiębiorstw w 2020 r. wzrosła o 18,68% w stosunku do 2016 r., w sektorze prywatnym najwięcej 4 820, tj.: 87,80% jest jednoosobowych działalności gospodarczych, 256 organizacji i stowarzyszeń społecznych, fundacji (4,66%) oraz 116 spółek handlowych (2,11%), wśród nich dominują firmy wg sekcji PKD: F – budownictwo, G – handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle. Widoczny udział sekcji: C – przetwórstwo przemysłowe i H – transport i gospodarka magazynowa oraz niewielki udział sekcji Q – opieka zdrowotna i pomoc społeczna.

Tabela 14. Podmioty w sektorze prywatnym zarejestrowane w rejestrze REGON na dzień 31.12.2020 r.

Nazwa gminy	Ogółem	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	Spółki handlowe	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	Spółdzielnie	Fundacje	Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne
Lubelskie	184 816	145 662	12 632	1 952	776	1 233	6 945
Powiat łukowski	9 058	7 720	319	24	22	13	302
m. Stoczek Łukowski	262	216	7	0	2	0	14
Adamów	318	281	4	0	3	0	19
Krzywda	774	690	13	3	4	2	28
Łuków	1 364	1 185	39	2	1	0	57
Serokomla	193	180	1	1	0	0	8
Stanin	724	643	18	1	1	1	27
Stoczek Łukowski	604	552	7	0	0	1	17

Trzebieszów	486	409	13	0	1	1	29
Wojcieszków	386	335	8	1	1	1	19
Wola Mysłowska	379	329	6	0	0	0	19
Razem LGD	5 490	4 820	116	8	13	6	237

Źródło: Dane BDL stan z 31.12.2020 r.

Należy zauważyć, że najwięcej podmiotów działa w sektorze usługowym, stanowiły one w 2020 r., wg danych GUS 59,91%, w sektorze przemysłu i budownictwa 37,12% firm oraz w sektorze rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo jedynie 2,97%.

Tabela 15. Klasy wielkości podmiotów gospodarczych na obszarze funkcjonalnym LSR w 2020 r.

Nazwa gminy	Ogółem	Firmy zatrudniające 0-9 osób	Firmy zatrudniające 10-49 osób	Firmy zatrudniające 50-249 osób	Firmy zatrudniające 250-999 osób
Lubelskie	192 737	186 250	5 235	1 126	97
Powiat łukowski	9 404	9 091	260	50	1
m. Stoczek Łukowski	287	269	15	3	0
Adamów	345	332	12	1	0
Krzywda	817	799	18	0	0
Łuków	1 403	1 361	36	6	0
Serokomla	205	202	2	1	0
Stanin	748	725	22	1	0
Stoczek Łukowski	616	607	9	0	0
Trzebieszów	508	490	14	3	1
Wojcieszków	401	389	11	1	0
Wola Mysłowska	394	388	6	0	0
Razem LGD	5 724	5 562	145	16	1

Źródło: Dane BDL

Na obszarze LSR liczba firm zatrudniających mniej niż 50 pracowników wyniosła w 2020 roku: 5 707 podmiotów. Udział przedsiębiorstw zatrudniających mniej niż 50 pracowników w liczbie mieszkańców LSR, według stanu na koniec 2020 r. wynosi 7,63%. Wskaźnik przedsiębiorczości przedstawia liczbę podmiotów gospodarczych w systemie REGON na 1000 mieszkańców dla gmin z obszaru LGD.

Tabela 16. Wskaźnik przedsiębiorczości dla gmin obszaru LGD

Nazwa gminy	Podmioty wg klas wielkości na 1000 mieszkańców ogółem	
	2016	2020
Lubelskie	81,6	93,7
Powiat łukowski	77,0	91,5
m. Stoczek Łukowski	108,9	117,7
Adamów	57,0	65,8
Krzywda	59,7	82,0
Łuków	63,9	76,8
Serokomla	45,9	54,3
Stanin	68,5	80,0
Stoczek Łukowski	61,8	83,0
Trzebieszów	56,5	70,7
Wojcieszków	45,1	60,5
Wola Mysłowska	73,4	87,3
Średnia LGD	64,1	77,8

Źródło: Dane BDL stan z 31.12.2020 r.

Pomimo wzrostu liczby podmiotów gospodarczych na obszarze LGD, w szczególności osób fizycznych prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą, **wartość wskaźnika przedsiębiorczości w 2020 r.** wskazuje, że w gminach obszaru LSR **przedsiębiorczość jest na niewystarczającym poziomie, jego wartości dla gmin obszaru LGD jest niższa od średniej dla województwa lubelskiego**, w dobie pandemii perspektywy rozwoju aktywności przedsiębiorczej mogą być niekorzystne. Najwyższą przedsiębiorczością wykazali się mieszkańcy gmin: m. Stoczek Łukowski (117,7), Wola Mysłowska (87,3) oraz Krzywda (82%), Stoczek Łukowski (83%) i Stanin (80%). Najniższą wartość wskaźnika odnotowano w gminach Adamów (65,8%), Serokomla (54,3%) oraz Wojcieszków (60,5%). Z przedstawionych danych wynika, że **istnieje ciągłe zapotrzebowanie na kontynuowanie przedsięwzięć w obszarze rozwoju i wspierania przedsiębiorczości**. Analizowane dane nawiązują do trendów i słabości charakterystycznych dla lokalnej gospodarki i rynku pracy, tj.: niższego niż w województwie wskaźnika przedsiębiorczości oraz utrzymującej się dynamiki wzrostu przedsiębiorczości wśród mieszkańców i zakładania własnych firm. Tworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości, w tym zakładania i wspierania przedsiębiorstw, może być jednym z czynników prowadzących do zatrzymania niekorzystnych zmian demograficznych, w tym migracji. Potencjał społeczny obszaru objętego LSR jest wysoki, zatem uzasadnione jest podejmowanie działań w kierunku wspierania rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, rozwoju usług turystycznych i okołoturystycznych oraz ukierunkowania na branże prorozwojowe, w tym rozwój „srebrnej gospodarki” – infrastruktury i usług dedykowanych osobom starszym (seniorom). W wielu gminach społeczność wskazuje na niewystarczające wykorzystanie walorów turystycznych obszaru, ubogą ofertę spędzania czasu wolnego w tym skierowaną do ludzi młodych do 25 roku życia i osób starszych, brak przedsiębiorstw z branży gastronomicznej, agroturystycznej, niską liczbę miejsc noclegowych i usług gastronomicznych, rozdrobnione i nieefektywne rolnictwo. Mieszkańcy dostrzegają potrzebę wsparcia przedsiębiorczości, wzmocnienie infrastruktury i działań sprzyjających wdrażaniu nowych rozwiązań, które pobudzą rozwój społeczno-gospodarczy. W procesie konsultacji wskazano na występujące bariery w prowadzeniu działalności gospodarczej, są nimi, m.in.: niski poziom innowacyjności, kryzys gospodarczy, rosnąca inflacja, wysokie koszty stałe prowadzenia działalności gospodarczej, niewystarczający dostęp do rynków zbytu, niezadawalająca promocja firm i regionu. Uznano, że należy wspierać rozwój przedsiębiorczości, w tym zakładanie nowych przedsiębiorstw i wsparcie istniejących firm, w szczególności związanych ze srebrną gospodarką i branż pokrewnych, sektorem turystyki/rekreacji i usług okołoturystycznych, gospodarstw agroturystycznych i zagród edukacyjnych.

4.7. Aktywność społeczna i przedsiębiorczość społeczna

Aktywność społeczną mieszkańców określa się, m.in.: liczbą powstających i działających organizacji społecznych, fundacji i stowarzyszeń. Na obszarze LGD w 2020 roku w systemie REGON zarejestrowanych było łącznie 246 fundacji, stowarzyszeń i organizacji pozarządowych. Najwięcej formalnie działających organizacji funkcjonowało w roku 2021 w gminach: Łuków – 56 Krzywda – 31, Trzebieszów – 30, Stanin – 29. Najmniej w gminie Serokomla – 8. Wg danych GUS od 2015 r. do 2020 r. liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na obszarze LGD systematycznie rosła (z 301 na 10 tys. mieszkańców do 333).

Tabela 17. Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców

Nazwa Gminy	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Adamów	28	28	28	28	29	34
Krzywda	22	23	25	24	25	29
Łuków	33	32	33	31	31	31
Serokomla	15	15	17	18	18	20
Stanin	25	27	27	25	25	29
Trzebieszów	34	35	38	39	41	41
Wojcieszków	28	29	29	28	28	29
Wola Mysłowska	42	42	42	40	41	41
m. Stoczek Łukowski	49	50	51	55	56	56
Stoczek Łukowski	25	25	25	22	22	23
Suma dla obszaru LGD	301	306	315	310	316	333

Źródło: Dane BDL

Aktywną działalność prowadzą również jednostki OSP oraz Koła Gospodyń Wiejskich (96). Na obszarze LGD rozwijana jest działalność związana z twórczością ludową, o czym świadczy liczba działających zespołów oraz twórców podtrzymujących tradycje lokalne. Najstynniejsze miejscowe produkty to oleje: lniany, rzepakowy i słonecznikowy tłoczony na zimno w Turzycach Rogach (gm. Łuków). Produkty te zostały umieszczone na liście produktów tradycyjnych, która prowadzona jest przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Zgodnie z danymi GUS na terenie obszaru w 2021 r. zorganizowano łącznie 325 imprez, tj. 15% mniej w stosunku do 2016 roku, w którym zorganizowanych zostało 325 wydarzeń. Spadła również liczba ich uczestników. W 2016 roku imprezy kulturalne gromadziły łącznie 4910,1 osób na 1000 mieszkańców, podczas gdy w roku 2021 już 2208,9 osób na 1000 mieszkańców. W praktyce oznacza to 55% spadek frekwencji. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest przede wszystkim pandemia COVID-19, która miała wpływ zmiany postaw mieszkańców, spadek aktywności społecznej i zainteresowania mieszkańców uczestniczeniem w wydarzeniach lokalnych. Na obszarze objętym LSR działają kluby seniora na terenie gmin: gm. Krzywda – (Okrzeja, Huta Dąbrowa), Łuków, (Klimki, Gołąbki, Ryżki), Wola Mysłowska, Wojcieszków, Stanin. W gminie Adamów działa Uniwersytet Ludowy. O aktywności społecznej mieszkańców świadczy również **uczestnictwo w wyborach**. Analizie poddano wybory do Rad Gmin w roku 2018. Liczba uprawnionych do głosowania na obszarze LSR wynosiła 58 067 osób. Średnia frekwencja dla całego obszaru LSR wynosi 62,91% i jest wyższa niż średnia dla województwa lubelskiego i powiatu łukowskiego (kolejno 54,57% i 60,40%). Najwyższą frekwencję (na terenie wszystkich jednostek wchodzących w skład LGD) odnotowano w m. Stoczek Łukowski (67,12%). Wysoką frekwencję miały również gminy: Wojcieszków (66,02%), Trzebieszów (65,99%), Serokomla (65,10%). Z całego obszaru LSR najniższą frekwencję odnotowano w gm. Łuków (54,84%), jednak i tak najniższa frekwencja obszaru LSR była wyższa od średniej dla województwa lubelskiego. Istotnym elementem aktywizacji społecznej obszaru objętego LSR są **przedsiębiorstwa społeczne**, czyli podmioty o charakterze gospodarczym, ponoszące w pełni ryzyko gospodarcze, które działają dla realizacji ważnych celów społecznych, przeznaczając swój zysk na ich realizację i są zarządzane w sposób partycypacyjny. Według Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Lubelskim na lata 2021–2027 na poziomie województwa w 2021 r. funkcjonowały 84 przedsiębiorstwa społeczne, co w przeliczeniu na 100 tys. mieszkańców daje blisko 4 podmioty. Jako przyczynę niewielkiej liczby przedsiębiorstw społecznych wskazuje się postępujący proces depopulacji oraz starzenie się społeczeństwa, a także brak animatorów i promotorów ekonomii społecznej. Na terenie gmin LGD funkcjonuje 6 podmiotów ekonomii społecznej w formie spółdzielni socjalnych w gminach: Adamów (1), Wojcieszków (2), Wola Mysłowska (1), Stoczek Łukowski (1) oraz Krzywda (1).

Przedsiębiorstwa społeczne mogą stanowić sposób na aktywizację osób przede wszystkim z grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, generować nowe miejsca pracy, dostarczać usługi dla społeczności lokalnej.

Analiza danych dotyczących aktywności społecznej na obszarze LSR wskazuje na różne formy zaangażowania społecznego i stopniowy wzrost działających organizacji. Jest to potencjał, który należy wzmocnić i sukcesywnie rozwijać. Lokalne organizacje pozarządowe mają istotne znaczenie w powstawaniu różnych inicjatyw oddolnych, które mogą pomóc w rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych. Wyniki konsultacji społecznych wskazują, że barierami w rozwoju sektora społecznego są: ograniczony dostęp do funduszy zewnętrznych, niewystarczające kompetencje członków działających organizacji wymagające ciągłego doskonalenia oraz skromne zaplecze techniczne i organizacyjne do prowadzenia działań angażujących społeczność lokalną, a także niska aktywność społeczna w mniejszych miejscowościach wiejskich. Kluczowe znaczenie mają działania aktywizujące i animacyjne dla obecnych i przyszłych liderów lokalnych oraz inicjatywy kształtujące i upowszechniające postawy prospołeczne i obywatelskie, dotyczące, m.in. rozwijania sektora pozarządowego wśród ludzi młodych do 25 roku życia i osób zainteresowanych aktywnością społeczną na obszarze LSR. Podczas spotkań konsultacyjnych z mieszkańcami wskazano, że konieczne jest podjęcie działań aktywizujących mieszkańców, a szczególnie ludzi młodych do 25 roku życia, seniorów oraz kobiety i osoby niepełnosprawne. Należy zaznaczyć, że obostrzenia w czasie pandemii COVID wpłynęły demobilizująco na aktywność lokalnej społeczności. Zauważalne jest, że na obszarze objętym strategią natężenie zaangażowania społecznego jest nierównomierne i wymaga wsparcia animacyjnego oraz działań włączających.

4.8. Infrastruktura społeczna i techniczna

Infrastrukturę komunikacyjną obszaru LGD RAZEM zapewnia system dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych. Dostępność komunikacyjna i transportowa jest jednym z ważniejszych elementów, które wpływają na rozwój danego obszaru, stanowiącym o jego potencjale ekonomicznym. Podstawowy układ komunikacji LGD tworzą:

- droga krajowa nr 63: granica państwa – Węgorzewo – Giżycko – Pisz – Łomża – Zambrów – Siedlce – Radzyń Podlaski – Wisznice – Sławatycze – granica państwa,
- droga krajowa nr 76: Wilga – Garwolin- Stoczek Łukowski- Łuków,
- droga nr 806 relacji Łuków – Międzyrzec Podlaski,
- droga nr 807 relacji Maciejowice – Sobolew – Żelechów – Łuków,
- droga nr 808 relacji Łuków – Serokomla – Kock,
- droga nr 803 relacji Siedlce – Stoczek Łukowski.

W pobliżu przebiega droga krajowa nr 2, E-30: Berlin – Warszawa – Moskwa o funkcji drogi międzynarodowej. Na obszarze LGD dostęp do sieci wodociągowej ma dostęp 93,2% mieszkańców, do sieci kanalizacyjnej 25,5%, z sieci gazowej korzystało w 2020 r. 14,3% mieszkańców. W miejscowościach Wojcieszków, Trzebieszów, Stoczek Łukowski, Serokomla i Adamów brakuje sieci gazowej. **Struktura przestrzenna** obszaru LGD „RAZEM” to system powiązanych ze sobą elementów zagospodarowania pełniących określone funkcje, które tworzą całość funkcjonalno-przestrzenną. Do podstawowych elementów struktury obszaru można zaliczyć zarówno elementy infrastruktury transportowej i technicznej, jak i tereny różniące się między sobą przeznaczeniem i użytkowaniem terenu oraz funkcją, jaką pełnią w systemie struktur i powiązań. Elementami niniejszej struktury są zarówno poszczególne części obszaru LGD „RAZEM”, które tworzą złożone systemy (np. ośrodki osadnicze, węzły ekologiczne, tereny produkcji rolniczej), jak i sieci infrastrukturalne. Na terenie LSR znajduje się 9 gmin wiejskich oraz 1 gmina miejska. Gminy te są bardzo zróżnicowane pod względem powierzchni, liczby miejscowości oraz sołectw. Na terenie LSR znajduje się 224 miejscowości wiejskie oraz 225 sołectw. Według danych z gmin Planów Odnowy Miejscowości nie były aktualizowane. W poprzednich latach POM uchwalano najczęściej w 4-6 sołectwach na gminę. Większość kluczowych inwestycji zawartych w planach dotyczyło modernizacji świetlic, odnowy lub zagospodarowania centrum miejscowości lub terenów do rekreacji.

Tabela 18. Liczba ludności obszaru LGD korzystająca z infrastruktury kanalizacyjnej, wodociągowej i gazowej w 2020 r.

Nazwa gminy	Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej	Ludność korzystająca z sieci wodociągowej	Ludność korzystająca z sieci gazowej
Lubelskie	1 128 876	1 830 978	918 527
Powiat łukowski	44 431	97 416	34 860
m. Stoczek Łukowski	2 158	2 385	1 464
Adamów	1 619	5 357	3
Krzywdza	3 139	10 311	2980
Łuków	3 361	16 705	3952
Serokomla	1 068	3 258	
Stanin	919	7 960	1075
Stoczek Łukowski	2 537	7 155	3
Trzebieszów	1 173	6 724	
Wojcieszków	1 494	5 674	
Wola Mysłowska	1 574	3 850	1126

Źródło: Dane BDL

Na terenie obszaru LSR działają 4 ośrodki kultury: MOK w Stoczku Łuk., GOK w Łukowie, Dom Kultury – Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej, Gminny Ośrodek Kultury i Wypoczynku w Trzebieszowie, oraz 10 gminnych bibliotek publicznych (GBP): 1) Miejska Biblioteka Publiczna w Stoczku Łukowskim, 2) GBP w Adamowie – posiada filię w Woli Gułowskiej, 3) GBP w Krzywdzie – posiada filię w Hucie Dąbrowie oraz w Okrzei, 4) GBP w Łukowie – posiada filię w Aleksandrowie, Dmininie, Gręzówce, Krynca, Strzyżewie, w Dąbiu, 5) GBP w Serokomli – posiada filię

w Charlejewie, 6) Gminna Biblioteka Publiczna w Staninie, 7) Gminna Biblioteka Publiczna Stoczek Łuk. z/s w Starych Kobiątkach, 8) Gminna Biblioteka Publiczna w Trzebieszowie – posiada filię w Szaniawach, 9) Gminna Biblioteka Publiczna w Wojcieszowie – posiada filię Burcu i w Wólce Domaszewskiej, 10) Gminna Biblioteka Publiczna w Woli Mysłowskiej. Wyposażenie w infrastrukturę sportowo-rekreacyjną w poszczególnych gminach koncentruje się w pobliżu placówek szkolnych. Na obszarze LSR działa 59 szkół podstawowych, 4 średnie: Zespół Szkół im. Generała Franciszka Kamińskiego w Adamowie, Zespół Szkół w Stoczku Łukowskim, Zespół Szkół im. Władysława Tatarkiewicza w Radoryżu Smolanym, Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Henryka Sienkiewicza w Baczkowie. Na obszarze LSR funkcjonuje rozbudowana sieć klubów i świetlic wiejskich. W ostatnich latach zrealizowano szereg projektów mających na celu poprawę infrastruktury społecznej o charakterze rekreacyjno-sportowym.

Tabela 19. Obiekty sportowo-rekreacyjne na obszarze LGD

Nazwa gminy	Liczba obiektów sportowo-rekreacyjnych	Rodzaje obiektów udostępnianych mieszkańcom
m. Stoczek Łuk.	1	Boisko wielofunkcyjne
Adamów	10	Siłownie zewnętrzne, Orlik, boiska, sale gimnastyczne, skatepark
Krzywdza	28	Boiska, place zabaw i siłownie
Łuków	65	Lapidaria – 8; Leśny Zespół Rekreacyjno-Edukacyjny „Amonit” – 1; Mała infrastruktura sportowo-rekreacyjna – 3; Kort tenisowy – 4; OSA – 25; Boiska – 24
Serokomla	1	Skwerek „Kępa”
Stanin	22	Boiska (9), OSA (4), place zabaw (8), orlik (1)
Stoczek Łukowski	35	Boiska o nawierzchni naturalnej (2), Orlik 2012 (1), boiska wielofunkcyjne o nawierzchni sztucznej (4), place zabaw (12), siłownie zewnętrzne (18)
Trzebieszów	16	8 boisk sportowych, 2 bieżnie, 5 siłowni zewnętrznych, 1 kort tenisowy.
Wojcieszów	17	Boiska, place zabaw i siłownie zewnętrzne
Wola Mysłowska	5	Boiska sportowe

Źródło: Dane gminne

W gminach obszaru LGD istniejąca infrastruktura wciąż wymaga modernizacji i dostosowania. Największym wyzwaniem jest brak wind i podjazdów w budynkach piętrowych. Natomiast istniejące problemy z dostępnością cyfrową i informacyjno-komunikacyjną dotyczą głównie osób niedowidzących i niesłyszących. Wskazywany jest brak pętli indukcyjnych w budynkach, brak elektronicznego pliku zawierającego tekst odczytywalny maszynowo, nagrań treści w polskim języku migowym oraz informacji w tekście łatwym do czytania, a także brak wdrożenia usługi tłumacza PJM. Nie każda gmina zapewnia strony internetowe dostosowane do osób słabo widzących i głuchych poprzez możliwość powiększenia czcionki. W większości budynków starano się wykonać najważniejsze prace związane z dostępnością, ale nadal nie spełniają oczekiwanych standardów. Wyniki konsultacji społecznych wskazują, że pomimo ciągłych inwestycji w infrastrukturę społeczną, techniczną sportową i rekreacyjną w wielu miejscowościach gminnych, jest ona nadal niewystarczająca lub nadal jej brakuje. Widoczne są również problemy związane z dostępnością budynków i przestrzeni publicznych. Poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej na terenie LGD jest niewystarczający. Obszar ten wymaga ponoszenia nakładów inwestycyjnych i współpracy partnerskiej przy ich realizacji.

4.9. Uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze

Obszar LGD RAZEM posiada zasoby przyrodniczo-krajobrazowe, w tym lasy, obszary prawnie chronione, tj.: rezerваты przyrody, obszary chronionego krajobrazu, obszary NATURA 2000, użytki ekologiczne, zajmują one łącznie 29 080,55 ha. **Obszary prawnie chronione obejmują 26 038,45 ha tj.: 19,17% powierzchni obszaru LGD.** Obszary prawnie chronione występują w 50% gmin objętych LSR, tj.: w gminach m. Stoczek Łukowski, Stoczek Łukowski, Łuków Stanin i Trzebieszów.

Tabela 20. Obszary prawnie chronione na obszarze LGD (ha)

Gmina	Ogółem	Rezerwy przyrody	Obszary chronionego krajobrazu razem	Rezerwy i pozostałe formy ochrony przyrody na obszarach chronionego krajobrazu	Użytki ekologiczne
m. Stoczek Łukowski	39,69	0,00	39,69	0,00	0,00
Łuków	16 920,45	1 186,90	16 923,08	1 192,09	2,56
Stanin	426,46	0,00	426,46	0,00	0,00
Stoczek Łukowski	7 571,85	4,00	7 571,31	3,46	0,00
Trzebieszów	1 080,00	28,90	1 080,00	28,90	0,00
RAZEM	26 038,45	1 219,80	26 040,54	1 224,45	2,56

Źródło: Dane BDL

Do najważniejszych i najcenniejszych obszarów chronionych zlokalizowanych na obszarze LGD należą:

1. Rezerwat Jata – położony jest w północno-wschodniej części Równiny Łukowskiej, znajduje się w odległości ok. 12 km w kierunku zachodnim od miasta Łuków. Został powołany w celu ochrony najdalej wysuniętego na północ naturalnego, wyspowego stanowiska jodły (*Abies alba*), która znalazła tu znakomite warunki rozwoju oraz niezwykle korzystny dla siebie mikroklimat. Największą osobliwością są wspaniałe bory jodłowe z udziałem świerka i sosny. Drzewostan buduje 14 gatunków drzew (jodła, sosna, świerk, grab, jawor, dąb, olcha, brzoza, lipa i inne) w wieku 120-180 lat, ale zdarzają się okazy drzew w wieku ok. 250 lat. Bardzo bogata jest flora rezerwatu. Znajdują się tu widłaki, storczyki, sasanki, wawrzynek wilcze tyko, lilię złotogłów, narecznice, żywiec, marzanekę wonną. **2. Rezerwat Topór** – rezerwat częściowy florystyczny i leśny zlokalizowany na obszarze gminy Łuków. Utworzony dla ochrony stanowiska naturalnego występowania jodły. Obszar rezerwatu stanowi 58,20 ha lasów, występują w nim rośliny rzadkie i chronione, są to m.in. widłak goździsty, widłak jałowcowaty, widłak wroniec, wawrzynek wilczytyko, kruszczyk błotny. Charakterystyczną cechą tego miejsca jest występowanie jodły we wszystkich zbiorowiskach roślinnych rezerwatu. Rezerwat stanowi ostoję dla rzadkich gatunków ptaków tj. orlik krzykliwy, bocian czarny, żuraw szary, puchacz zwyczajny, a także dzięciołów i błotniaków. **3. Rezerwat Kra Jurajska** – rezerwat częściowy, obejmujący obszar 8 ha gruntów prywatnych, znajdujących się obok Kolonii Gołaszyn (gm. Łuków). O randze tego rezerwatu decydują unikalne w skali całego świata bogate złoża skamieniałości różnorodnych zwierząt morskich, które całkowicie wymarły, szczególnie amonitów. Czarne ility i występujące w nich liczne skamieniałości liczą około 165 mln lat i należą do najwyższej części jury środkowej – keloweju. Celem utworzenia rezerwatu jest ochrona i zachowanie złóż **amonitów**, występujących w krze jurajskiej już na głębokości 2 m. Rezerwat jest atrakcją przyrodniczą o randze międzynarodowej. **4. Rezerwat Kulak** – położony jest na terenie gm. Stoczek Łukowski (oraz częściowo na terenie gm. Wodynie – Woj. Mazowieckie). Jest to rezerwat florystyczny, utworzony w celu zachowania zbiorowisk roślinnych ze stanowiskami rzadkich i chronionych gatunków roślin (stanowisko rosiczki długolistnej). **5. Rezerwat Kania** – położony jest na terenie gm. Trzebieszów i zajmuje powierzchnię 28,86 ha. Przedmiotem ochrony jest zachowanie wielogatunkowego lasu liściastego, w tym rzadkiego na terenie Polski zbiorowiska dębniaka turzycowego. Wśród flory spotyka się 172 gatunki roślin m.in.: liczne okazy wawrzyńka wilcze tyko, bluszcz pospolity, jaskier kaszubski, listera jajowata, kopytnik pospolity. **6. Rezerwat Las Wagramski** – położony na terenie gm. Łuków o charakterze florystycznym, utworzony w celu ochrony wawrzyńka główkowego, wysuniętego najdalej na północ Europy. Inne rośliny chronione rezerwatu to np.: podkolan biały, lilia złotogłów, orlik pospolity, janowiec ciernisty, wężymord niski. **7. Łukowski Obszar Chronionego Krajobrazu** o pow. 18 649,90 ha położony jest na terenie gmin: Łuków, Stoczek Łukowski, m. Łuków, m. Stoczek Łukowski. W krajobrazie obszaru dominują lasy (51% powierzchni), łąki (11,7%). Obszar ten cechuje się dużą atrakcyjnością ze względu na ciekawe formy rzeźby terenu, tj.: moreny czołowe i ich partie krawędziowe, ozy, wydmy, doliny rzeczne i głązy narzutowe), zróżnicowaną szatę roślinną i faunę. **8. Radzyński Obszar Chronionego Krajobrazu** – położony w gminie wiejskiej Łuków i Trzebieszów, jest terenem równinnym, przez który przepływają rozległymi dolinami Krzna Północna i Krzna Południowa. Charakterystyczną cechą obszaru jest występowanie jodły. Występujące rośliny chronione to m.in. widłak torfowy, goździsty, orlik pospolity, wawrzynek wilczytyko, wawrzynek główkowy, lilia złotogłów. W granicach obszaru znajduje się rezerwat przyrody „Las Wagramski”. **9. Obszar NATURA 2000 Jata – PLH060108**; dyrektywa siedliskowa; powierzchnia – 1 188,3400 ha; położenie – gmina wiejska Łuków, obejmuje

zagłębienie dolinne Krzny Południowej, w którym wykształciły się lasy łęgowe i olsy, a w części nieleśnej zbiorowiska łąkowe. **10.Obszar NATURA 2000 Lasy Łukowskie PLB060010**; dyrektywa ptasia; powierzchnia – 11 488,4400 ha; położenie – gmina wiejska Łuków. Ostoja ta jest zlokalizowana między dopływami Bugu, Krzny Południowej, Krzny Północnej, Muchawki oraz Kostrzynia, stanowi duży i zwarty drzewostan pokrywający lekko falistą równinę sandrową, gdzie wykształciły się siedliska borowe. Najcenniejszym elementem ostoi, pod względem przyrodniczym są bory mieszane z jodłą, siedliska borów sosnowych suchych i wilgotnych, w miejscach żyzniejszych występują łęgi i roślinność bagienna. Największe skupiska jodły znajdujące się w uroczyskach Jata i Topór zostały objęte ochroną rezerwatową. Obszar stanowi ostoję dla takich gatunków ptaków jak: bocian czarny i biały, trzmielojad, bielik, orlik krzykliwy, żuraw, uszatka błotna, dzięcioł czarny i średni, lerka, świergotek polny, jarzębatka, muchołówka mała, gąsiorek, ortolan, lelek. **11.Obszar Natura 2000 „Dąbrowy Seroczyńskie” (PLH140004)** – Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk o powierzchni 552,6 ha położony częściowo w Gminie Stoczek Łukowski oraz Gminie Wodynie (woj. Mazowieckie), położony na wysokości 169-172 m n.p.m., na pagórkach moren czołowych zlodowacenia stadiału Warty. Obejmuje prawie całą powierzchnię Lasów Seroczyńskich, których drzewostan tworzą głównie dąb bezszypułkowy z domieszką grabu, sosny, dębu szypułkowego, brzozy i osiki.

Walory przyrodnicze wpływają na rozwój turystyki obszaru LSR i są podstawą do tworzenia zintegrowanej marki terytorialnej. Istotne jest zachowanie różnorodności przyrodniczej poprzez zrównoważony rozwój obszaru LGD oraz objęcie obszarów dziedzictwa przyrodniczego skutecznymi działaniami związanymi z podnoszeniem świadomości proekologicznej wśród mieszkańców i turystów. Wraz z rozwojem turystyki rosną zagrożenia związane dla środowiska i zrównoważonego rozwoju, element ten jest coraz częściej brany pod uwagę w ocenianiu gospodarczej i społecznej funkcji turystyki obszaru LSR. W procesie wsparcia rozwoju turystyki oraz infrastruktury turystycznej, w realizowanych projektach zostaną zastosowane innowacyjne i proekologiczne rozwiązania. Przyroda i środowisko naturalne obszaru LGD jest zasobem, który determinuje rozwój turystyki. Mieszkańcy wskazują na konieczność podejmowania spójnych działań wspierających ochronę środowiska oraz zrównoważony rozwój.

4.10. Walory historyczne i kulturowe

Obszar Ziemi Łukowskiej charakteryzuje się występowaniem miejsc związanych z twórczością wybitnych Polaków (H. Sienkiewicz, A. Świętochowski, M. Kownacka) i spuścizną historyczną związaną z walkami powstańczo-partyzanckimi z okresu powstania listopadowego, powstania styczniowego oraz I i II Wojny Światowej. Obiekty zabytkowe obszaru LGD to przede wszystkim układy przestrzenne miast i wsi, obiekty architektury, zespoły dworskie, parki oraz cmentarze. Charakterystyczną grupą zabytków są zachowane barokowe zespoły klasztorne i liczne XIX-wieczne kościoły, duża liczba kapliczek i krzyży przydrożnych. Dziedzictwo kulturowe występujące na terenie LGD podzielić można na dwie wzajemnie powiązane grupy: dorobek kultury materialnej oraz dorobek kultury niematerialnej.

Do wyróżniających się obiektów należą: Zespół dworski w Woli Okrzejskiej, w którym urodził się Henryk Sienkiewicz, Kopiec H. Sienkiewicza w Okrzei, Kościół par. pw. Podwyższenia Krzyża w Adamowie, Zespół Klasztorny Karmelitów Trzewickowych w Woli Gułowskiej, Cerkiew unicka, ob. kaplica rzymsko-katolicka pw. św. Piotra i św. Pawła w Zakępiu, Zespół klasztorny Bernardynów w Jeleńcu. Budownictwo przemysłowe nie rozwinęło się w znaczący sposób na obszarze LSR. Występowały tutaj jedynie liczne wiatraki, z których do rejestru zabytków wpisany jest jeden w Jakuszach gm. Trzebieszów. Historyczne budynki użyteczności publicznej to budynek dworca kolejowego w Krzywdzie z 1924 r. z wodociągową wieżą ciśnień. Do atrakcyjnych miejsc powiązanych z dziedzictwem historyczno-kulturowym i wykorzystywanym w celach turystycznych obszaru objętego LSR należą:

- **Dom Kultury – Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej** – siedziba Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków, miejsce pamięci żołnierzy Samodzielnej Grupy Operacyjnej Polesie dowodzonej przez gen. F. Kleeberga, mieści się tu również Izba Regionalna i Galeria Rzeźby Ludowej (kilka miejscowości gminy, wśród nich Wola Gułowska, Budziska, Sobiska to znane i cenione ośrodki rzeźby ludowej),
- **Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej** – muzeum istnieje od 1966 r., celem muzeum jest: gromadzenie, przechowywanie, naukowe opracowanie i udostępnienie muzealiów, wydawnictw i

materiałów związanych z twórczością i życiem pisarza (mieści się w Zespole podworskim: oficyna I, część piwniczna oficyny II, park, który jest wpisany do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków),

- **Kopiec Henryka Sienkiewicza** – usypany w 1938 roku z ziemi pochodzącej z wielu miejsc świata związanych z pisarzem,
- **Izba Regionalna w Wojcieszkwie** (dawny budynek Gminy) z 1846 roku zawierająca m.in. cenne eksponaty sprzed I wojny światowej.

Na obszarze LSR występuje sieć szlaków turystycznych związanych z historią i zabytkami (**Szlak Sienkiewiczowski, Szlak Powstań Narodowych**), oznakowanych **Szlak im. gen. bryg. F. Kleeberga** Obszar funkcjonalnie łączy wytyczony i oznakowany w 2014 r. **Szlak Ziemi Łukowskiej**, który przebiega przez wszystkie gminy LGD. Wzdłuż niego skupione są wszystkie najważniejsze i najatrakcyjniejsze miejsca obszaru LGD. Dodatkowo przebiegają szlaki regionalne: Szlak Kultury Wsi i Miasteczek, Szlak Wielkich Pisarzy, Szlak Muzealny.

Na obszarze gmin LGD działają instytucje, organizacje i stowarzyszenia zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego oraz zespoły ludowe, koła gospodyń wiejskich, lokalnych twórców, pracownie rzeźbiarskie i rękodzieła ludowego, w tym garncarstwa. Ponadto na obszarze LGD rozwija się poezja ludowa, plastyka tradycyjna, malarstwo i haft.

Potencjałem obszaru LGD jest turystyka historyczno-kulturalna wykorzystująca lokalne zasoby takie, jak: zabytki, wydarzenia kulturalne, produkty lokalne i historię obszaru, a także potencjał mieszkańców. Historia i kultura, w tym ludowa, są ważnymi elementami tożsamości kulturowej mieszkańców, integrującymi społeczność lokalną, które dają możliwość rozwoju społecznego i gospodarczego w oparciu o posiadane lokalne zasoby. Czynnikiem, które będą miały wpływ na rozwój turystyki kulturowej obszaru LGD jest łączenie elementów kultury i historii z turystyką aktywną, potrzeba lepszego i bardziej kreatywnego przekazywania informacji o turystyce kulturowej i wzrost popytu na produkty specjalistyczne.

4.11. Potencjał turystyczny

Obszar objęty LSR posiada potencjał do rozwoju turystyki i rekreacji. Obszary cenne przyrodniczo, krajobrazowo i kulturowo stanowią atrakcję turystyczną dla różnych grup odbiorców. Do najciekawszych miejsc pod względem turystycznym należy zaliczyć:

Obiekty przyrodnicze i krajobrazowe:

- **Rezerwat Jata** – rezerwat przyrody (1117 ha) chroniący jodłę na jej północnym, skrajnym zasięgu wyróżniający się bogactwem siedlisk flory i fauny. W rezerwacie utworzona jest ścieżka przyrodniczo-edukacyjna o dł. 4,6 km i trasa rowerowa o dł. ok. 18 km. Rezerwat Jata to pradolina rzeki Krzyny Południowej. Rezerwat posiada walory historyczno-dydaktyczne. Przez teren rezerwatu biegną: dydaktyczna ścieżka przyrodnicza „Rezerwat Jata”, szlak pieszy: Szlak Powstańców Styczniowych ks. Brzóska, oraz żółty szlak rowerowy: Leśniczówka Jata – „Czerwony Pomnik” upamiętniający żołnierzy i partyzantów – pomnik ks. Brzóska – Żdźary. Dodatkowo utworzono Centrum Promocji Drewna w Jacie wykorzystujący nowoczesne rozwiązania technologiczne sprzyjające środowisku.
- **Rezerwat przyrody nieożywionej Kraja Jurajska** (gm. Łuków) znajdujący się we wsi Gołaszyn, na północny zachód od Łukowa. O randze rezerwatu decydują unikalne w skali całego świata bogate złoża skamieniałości różnorodnych zwierząt morskich, szczególnie amonitów. Czarne iły i występujące w nich liczne skamieniałości liczą około 165 mln lat i należą do najwyższej części jury środkowej. Bogatą kolekcję jurajskich amonitów można obejrzeć w Muzeum Regionalnym w Łukowie. Rezerwat jest atrakcją przyrodniczą o randze międzynarodowej.
- **„Amonit” – Leśny Zespół Rekreacyjno-Edukacyjny** w ramach zespołu funkcjonują dwa obiekty turystyczne i rekreacyjne wykorzystywane do turystyki przyrodniczej, w tym sala wystawiennicza o charakterze przyrodniczo-geologicznym oraz kompleks „AMONIT”, w którego skład wchodzi szlaki turystyczne i edukacyjne, plac zabaw, itp. Długość wybudowanych szlaków turystycznych wynosi 180 m, w tym ścieżka

edukacyjna o długości 85 m i pomostowa ścieżka zdrowia (wraz z urządzeniami) o długości ok. 95 m. Infrastruktura techniczna obejmuje zatokę autobusową z dojazdami do obiektu (w tym drewniany mostek), zjazd z drogi publicznej, dojazd do świetlicy z salą ekspozycyjną, parking (w tym dwa miejsca dla osób niepełnosprawnych), stojak na rowery, przenośne toalety, oświetlenie oraz ogrodzenie terenu.

Obiekty historyczno-kulturowe i rekreacyjne w gminach:

- **Adamów:** Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Św. Krzyża w Adamowie, kaplica p. w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Zakępiu. Najbardziej rozpoznawalną atrakcją turystyczną jest Zespół Klasztorny O.O. Karmelitów Trzewickowych oraz Dom Kultury – Pomnik Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej. Przez teren gminy przebiegają szlaki piesze, m.in.: Szlak gen. bryg. F. Kleeberga, Szlak H. Sienkiewicza, szlaki w lesie gułowskim oraz oznakowany rowerowy Szlak Ziemi Łukowskiej (20 km nitki głównej i 3 pętle lokalne o łącznej dł. 28 km). Miejsce wypoczynku i rekreacji w Adamowie to „Plac Niedźwiedzi” – wielofunkcyjna przestrzeń publiczna składająca się m.in. ze strefy parku, placu z fontanną, niewielkiego amfiteatru, placu zabaw oraz strefy sportowej (ścianka wspinaczkowa, skatepark), kompleks boisk „Orlik”, stadion LKS „Sokół”, siłownia zewnętrzna, ponad 50 km wytyczonych i oznakowanych szlaków biegowych, spacerowych, nordic walking.
- **Krzywdza:** Muzeum H. Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej, pamiątki związane z nim i rodzinami Sienkiewiczów, Cieciszowskich i Lelewelów w Okrzei, Kopiec Sienkiewicza i kościół z pamiątkami rodzinnymi, zespoły dworsko-parkowe w Krzywdzie, Radoryżu Smolanym i Anielinie oraz obiekty architektury sakralnej. Do rejestru zabytków wpisany jest niedawno odrestaurowany dworzec kolejowy oraz kolejowa wieża ciśnień. Gmina otrzymała w 2015 roku nagrodę „Turystyczna Perła Regionu Lubelskiego”. Przez teren gminy przebiega Szlak Ziemi Łukowskiej (gł. nitka 11,4 km oraz pętle lokalne ponad 20 km) oraz nieoznakowany Szlak Sienkiewicza rozpoczynający się w Łukowie i wiodący do Okrzei przez miejsca związane z pisarzem. Na terenie całej gminy znajdują się miejsca odpoczynku z zadaszonymi wiatami, a także otwarte strefy aktywności. Możliwe jest również bezpłatne wypożyczenie rowerów poprzez ZS w Woli Okrzejskiej.
- **Łuków:** zasobami o największej wartości, w oparciu o które budowany jest produkt turystyczny, są zasoby geologiczne: czarny ił jurajski sprzed ponad 163 mln lat zawierający skamieniałe muszle amonitów – wymarłych mięczaków morskich oraz wydmy, głązy narzutowe (ok. 150 tys. lat) i kopalne doliny rzeczne. Największym obszarem występowania amonitów jest m. Gołaszyn, w której na obszarze 8 ha został utworzony rezerwat geologiczny „Kra Jurajska”. „Leśny Zespół Rekreacyjno–Edukacyjny AMONIT” w m. Klimki, lapidaria i towarzysząca im infrastruktura wypoczynkowa w 8 miejscowościach, a także geoart, czyli „szlak” kieszki o nazwie „W krainie amonita”, który układa się na mapie dokładnie w kształt amonita – to przykłady zrealizowanych przez gminę przedsięwzięć w oparciu o zasoby geologiczne. Obiekty historyczne i miejsca pamięci: pomnik ks. Stanisława Brzóska, zespół dworski i folwarczny z pocz. XX (m. Krynka), XIX-wieczny park dworski (m. Wagram). Przez teren gminy przebiega Szlak Ziemi Łukowskiej oraz utworzona trasa rowerowa w rezerwacie Jata. W Łukowie swój początek ma Szlak Henryka Sienkiewicza. Na terenie całej gminy znajdują się miejsca odpoczynku z zadaszonymi wiatami i miejscami do grillowania, a także otwarte strefy aktywności. W Klimkach działa również kawiarnia amonitowa.
- **Serokomla:** kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Serokomli, liczne kapliczki. Szlak rowerowy (nieco ponad 14 km), jest częścią Szlaku Ziemi Łukowskiej, ze szlakiem głównym czerwonym łączy się poprzez sąsiednią gm. Adamów. Ścieżka przyrodnicza rzeki Czarna to tereny położone wzdłuż rzeki. Do najciekawszych przystanków na ścieżce należy miejscowość Bielany Duże, w której odkryto ślady osadnictwa mezolitycznego oraz ślady z epoki brązu. Miejsca rekreacyjno-wypoczynkowe ze stojakami na rowery i ławeczkami znajdują się w Józefowie Dużym, Charlejewie a w Serokomli na tzw. „Kępie” znajduje się dodatkowo altana, szachy i kręgle plenerowe.
- **Stanin:** zespoły folwarczne w Jeleniu i Kujawach, Kościół barokowy z fragmentami klasztoru Bernardynów z XVIII wieku w m. Jeleniec, Kościół w stylu neoromańskim w m. Tuchowicz z dzwonnica z 1888 r., drewniany dwór w Sarnowie, dwór w Wesołowie i dwa późnośredniowieczne grodziska (okolice m. Tuchowicz). O wartości przyrodniczej stanowi fragment rozległego kompleksu leśnego „Kryńszczak” o krajowej randze

przyrodniczej oraz dolina rzeki Bystrzycy o randze regionalnej. Przez teren gminy przebiega Szlak Ziemi Łukowskiej (ponad 33 km nitka główna i pętla lokalna).

- **Stoczek Łukowski:** ze względu na swoje walory i urozmaiconą rzeźbę terenu okolice Stoczka nazywane są Szwajcarią Podlaską. Z terenem gminy graniczą rezerваты przyrody: Dąbrowy Seroczyńskie (należy do sieci NATURA 2000), „Kulak”, „Jata”, „Topór” oraz Lasy Łukowskie. Niezwykle urokliwe zakątki znajdziemy głównie w dolinie rzeki Świder. To także raj dla wędkarzy. Warto zobaczyć: dwór w m. Nowa Prawda, drewniany młyn wodny w Wólce Poznańskiej z XIX w. (jeden z największych i najcenniejszych obiektów w tej grupie w skali regionu), cegielnię w Zgórznicy oraz miejsce pamięci: pomnik bitwy z roku 1831 pod Stoczkiem Łuk. (wymienianej wśród 15 najważniejszych wydarzeń z historii Lubelszczyzny). W m. Zabiele znajduje się domek myśliwski, miejsce odpoczynku turystów. Przez teren gminy przebiega Szlak Ziemi Łukowskiej (nitka główna 19,5 km oraz boczne – 29 km).
- **m. Stoczek Łukowski:** kościół par. pw. Wniebowzięcia NMP (zabytek) oraz pomniki: T. Kościuszki, I. Braulińskiego, ppłk. Wacława Rejmaka „Ostoi”, Żołnierzy AK, gen. J. Dwernickiego, obok którego społeczność Stoczka uczciła 185. rocznicę bitwy, stawiając replikę armaty sprzed prawie 200 lat. Główną oś przyrodniczą i krajobrazową miasta stanowi dolina rzeki Świder. Płn.-wsch. część m. położona jest w Łukowskim Obszarze Chronionego Krajobrazu. Przez obszar miasta przebiegają trzy szlaki rowerowe: czerwony o dł. 2,4 km (główna nitka SZŁ), zielony o dł. 2 km i czarny o dł. 0,3 km (szlaki lokalne). W dworku „Izydory” znajduje się ośrodek wypoczynkowy z miejscami noclegowymi i barem z domowym jedzeniem. W pobliżu jest plac zabaw dla dzieci, park linowy oraz wypożyczalnia kajaków i rowerów wodnych, a w dalszej części ośrodka – domki kempingowe i stawy rybne PZW.
- **Trzebieszów:** walory przyrodnicze, gmina posiada status ekologiczny. Rzadkie i zanikające gatunki flory leśnej obejmuje rezerwat przyrody „Kania” znajdujący się na terenie wsi Szaniawy-Poniaty. Jest to obszar lasu o powierzchni 28,86 ha z rzadkim w Polsce zbiorowiskiem dębniaka turzycowego. Występujące obiekty zabytkowe to: Kościół Parafialny p. w. Dziesięciu Tysięcy Rycerzy Męczenników w Trzebieszowie, drewniany wiatrak typu koźlak położony w m. Jakusze, dwór drewniany II poł. XIX wieku w m. Popławy-Rogale oraz pomniki. Na terenie gminy znajduje się zagroda artystyczna rękodzieła ludowego (m. Gołowierzchy) oraz Skansen u Krystyny i Józefa Owczarskich z bogatą kolekcją narzędzi rolniczych i przedmiotów codziennego użytku. Przez obszar gm. Trzebieszów przebiega czerwony szlak rowerowy (Szlak Ziemi Łukowskiej) o długości 24,9 km.
- **Wojcieszków:** neogotycki kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusa w Wojcieszkowie, piękny, drewniany kościół z 1854 r., z drewnianą dzwonnica i zabytkową plebanią w Zofiborze, zespół dworski w Burcu i Woli Burzeckiej, zabytkowy park krajobrazowy z przełomu XVIII/XIX w. W centrum miejscowości znajduje się Izba Pamięci Regionalnej z ekspozycją przedmiotów codziennego użytku z początku XX w. Słynne, związane z twórczością H. Sienkiewicza stawy rybne w Burcu (powierzchnia ok. 90 ha) swoją nazwą nawiązują do bohaterów Trylogii (Wołodyjowski, Kmicic, Zagłoba). Na miejscowym cmentarzu pochowana jest trzecia żona pisarza – M. z Babskich. Ze stadniny wojcieszkowskiej (majątek hrabiny M. Plater-Zyberk) pochodzi koń Ramzes (1937 r.) – słynny siwek, który jest częścią europejskiej hodowli koni. Przez gminę przebiega Szlak H. Sienkiewicza oraz oznakowany Szlak Ziemi Łukowskiej (nitka główna 11,9 km oraz nitki lokalne 8,6 km).
- **Wola Myśłowska:** zespoły dworsko-pałacowe z parkami (Wilczyńska, Jarczew, Myśłów), ruiny fortyfikacji – tzw. „Zamczysko”, kościół parafialny pw. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Wilczykach, kapliczki. Do najatrakcyjniejszych pod względem przyrodniczym miejsc na terenie gm. należą doliny rzek: Świder i jego dopływów oraz Wilga z rozległymi łąkami, kompleksami stawów, las wilczyński o pow. 118 ha, porastający morenowe zbocze doliny Wilgi, będący miejscem występowania wielu rzadkich i ciekawych gatunków roślin. Przez teren gminy przebiega Szlak Ziemi Łukowskiej (nitka główna – 17 km oraz 2 boczne 3 i 5 km).

Przez obszar objęty LSR przebiega kilka szlaków turystycznych (wspomnianych powyżej), to także część trasy Szlaku bitwy pod Kockiem. **Cały obszar spaja oznakowany Szlak Ziemi Łukowskiej**, utworzony przy współpracy z LGD „RAZEM” liczący wraz z odgałęzieniami ok. 350 km, profilowany głównie jako szlak rowerowy. Szlak łączy się z trasą rowerową w Rezerwacie Jata oraz niebieskim szlakiem rowerowym powiatu garwolińskiego (woj. mazowieckie). Prowadzi przez najpiękniejsze i

najciekawsze, z turystycznego punktu widzenia, miejsca na tym obszarze, w tym związane z życiem i twórczością H. Sienkiewicza oraz ważne historycznie (obszary walk powstańczo-partyzanckich z okresu powstania listopadowego, powstania styczniowego oraz II wojny światowej). Główna trasa szlaku oznaczona jest kolorem czerwonym i tworzy pętlę, a jej odnogi oznaczono kolorami: żółtym, zielonym, niebieskim i czarnym. Kolor szlaku nie łączy się z jego trudnością. Na całej trasie rzeźba terenu jest słabo zróżnicowana, co sprzyja turystyce rowerowej w każdym wieku. Promowany jest przez LGD poprzez ogólnodostępne materiały (przewodnik turystyczny – wersja papierowa i on-line, mapy, gra planszowa i karciane typu dobble), w tym interaktywne znajdujące się na stronie www.lgdrazem.pl: spacer wirtualny, aplikacja na telefon, mapa interaktywna <https://lgdrazemzapiecek.treespot.pl/>, która wkrótce zostanie rozbudowana o audioprzewodnik.

Na obszarze LGD „RAZEM” opracowano 5 geocachingowych ścieżek tematycznych w ramach szlaku „walki i oręża” w miejscach związanych z naszą historią z różnych okresów walk narodowo-wyzwoleńczych. Nowopowstałe ścieżki prowadzą przez miejsca związane z: powstaniem listopadowym, styczniowym, I i II wojną światową. Jest też ścieżka noblisty. Wszystkie prowadzą śladem pomników, tablic pamiątkowych, kapliczek, grobów i innych miejsc pamięci historycznej związanych z danym tematem, a wskazówki wraz z opisami znajdują się na stronach dotyczących poszczególnych gmin oraz na stronach internetowych: geocaching.pl i opencaching.pl. Geocaching jest ruchem względnie nowym, a liczba jego zwolenników stale rośnie. Dlatego LGD wykorzystuje ten trend do nowoczesnego kultywowania dziedzictwa historycznego i kulturowego. Imprezy cykliczne organizowane na obszarze LGD RAZEM o charakterze promocyjnym, ogólnokrajowym atrakcyjne dla turystów to:

- Półmaraton Tradycji (biegi, nordic walking po lesie Gułowskim) organizowany przez Klub Biegacza V-Max Adamów
- Ogólnopolskie Biegi „Grzmą pod Stoczkiem armaty” impreza sportowo – rekreacyjna, organizowana przez: UM w Stoczku Łukowskim, LKS „DWERNICKI” Stoczek Łukowski, MOK w Stoczku Łukowskim.
- Sejmik Wiejskich Zespołów Teatralnych – Organizatorzy Zarząd Główny Towarzystwa Kultury Teatralnej w Warszawie; WOK w Lublinie; ŁOK w Łukowie; Burmistrz Miasta Stoczek Łukowski; MOK w Stoczku Łukowskim.
- Bieg Kolarski o Puchar Henryka Sienkiewicza to jednodniowy wyścig kolarski dla amatorów – organizatorzy Rowerowy Łuków, Gmina Krzywda i Powiat Łukowski

Na obszarze LSR bardzo prężnie działa Stowarzyszenie Artystów i Twórców Gminy Łuków skupiające rzeźbiarzy, malarzy i twórców rękodzieła ludowego. Od wielu lat organizuje m.in. cykliczne plenery rzeźbiarskie. Ich efektem są liczne rzeźby naturalnej wielkości, na które możemy się natknąć w wielu miejscach Ziemi Łukowskiej. Działają 3 gospodarstwa agroturystyczne oraz gospodarstwo Rosza w Starej Róży gm. Stoczek Łukowski, w którym wytwarzane są sery głównie z mleka koziego a metody produkcji są w pełni ekologiczne i rzemieślnicze. Na liście produktów tradycyjnych obszaru LSR, która jest prowadzona przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, zostały wpisane oleje: lniany, rzepakowy i słonecznikowy tłoczone na zimno w Turzyc Rogach (gm. Łuków). Spójność kulturowa obszaru objętego LSR jest związana z cechami kulturowo-etnograficznymi tego regionu (ludowy strój łukowski) oraz kultywowaniem lokalnych tradycji w oparciu o istniejące zespoły ludowe, koła gospodyń wiejskich, lokalnych twórców. Kolejnym miejscem atrakcyjnym turystycznie będzie tworzone Centrum Etnograficzno-Kulturowe w Kownatkach (gm. Łuków), w którym odbywać się będą wydarzenia folklorystyczne, prezentacje dawnych sprzętów, czy zwyczajów oraz warsztaty dla dzieci i młodzieży, o tym jak dawniej wyglądała polska wieś. Jego doposażenie i rozbudowa została zaplanowana i ujęta w celu C2, przedsięwzięciu P.2.2 – wskaźnik produktu Liczba projektów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne.

Baza noclegowa i ruch turystyczny

Walory przyrodnicze i kulturowe obszaru LGD predestynują go do tworzenia i rozwijania podmiotów gospodarczych nastawionych na świadczenie usług agroturystycznych oraz firm oferujących usługi noclegowe i rekreacyjno-turystyczne (turystyki i rekreacji pobytowej). Liczba obiektów noclegowych na obszarze LGD RAZEM jest niezadawalająca. Znaczna część gmin nie dysponuje wystarczającą bazą noclegową. Wg danych GUS w 2020 r. znajdowały się 3 obiekty turystyczne: w gminie Stoczek Łukowski (36 miejsc noclegowych), Adamów (30 miejsc noclegowych) oraz Łuków (30 miejsc noclegowych). Wiodącym ośrodkiem oferującym bazę noclegową i gastronomiczną jest miasto Łuków, które nie należy do obszaru LGD jednak ze względu na swoje centralne położenie i znaczenie w obszarze usług komercyjnych i

administracyjnych znacząco oddziałuje na cały obszar LGD. W poszczególnych gminach liczba działających lokalnych miejsc noclegowo-gastronomicznych jest niewielka i obejmuje, m.in.: Stoczek Łuk. – 3 obiekty (Zajazd ROSA, Ośrodek Rekreacyjno-Sportowy IZYDORY, Farma IT), Łuków – 5 (Parisel Palace Leśne Zacisze, Ośrodek Miód i Lawenda, Babciny Domek, Pałacyk Fantazja, Leśniczówka Kryńszczak), Krzywda – 2 (Dwór Sienkiewicz, „U Jagody” Pokoje Gościnne), Adamów – 7 (Szkolne Schronisko Młodzieżowe, pokoje gościnne w Sali bankietowej Magnolia – Ewa Wojtaś, w Zajeździe Wodzirej – Rafał Kardas, Agroturystyka u „Wandzi”), Serokomla – 2 (Pałacyk na Górcie), Trzebieszów – 1 (Stadnina Koni Rogale Arabians Andrzej Majchrzak).

Intensywność ruchu turystycznego na obszarze LGD została obliczona na podstawie **wskaźnika Schneidera** (wskaźnik intensywności ruchu turystycznego w osobach, jako relacja korzystających z noclegów w ciągu roku do liczby stałych mieszkańców, w przeliczeniu na 1000 ludności). **Wartość wskaźnika dla powiatu łukowskiego (49,62) jest niższa od danych wojewódzkich (304,24) i krajowych (468,31)**. Według danych GUS dynamika miejsc noclegowych całorocznych w powiecie łukowskim w 2019 r. była najwyższa od 2015 roku i wynosiła 43,8% w stosunku do roku 2018. Liczba turystów korzystających z miejsc noclegowych według danych GUS w 2020 roku wyniosła 5119 osób.

Tabela 21. Intensywność ruchu turystycznego na obszarze LGD – wskaźnik Schneidera

Nazwa	Turyści korzystający z noclegów na 1000 ludności				
	2016	2017	2018	2019	2020
POLSKA	783,52	832,57	882,40	929,18	468,31
LUBELSKIE	429,11	482,30	508,69	542,62	304,24
Powiat łukowski	0,00	29,08	25,99	51,44	49,62

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Uzupełnienia wymagają usługi okołoturystyczne zapewniające odpowiednią liczbę i standard miejsc noclegowych, tworzenie gospodarstw agroturystycznych, zagród edukacyjnych i atrakcyjnych miejsc rekreacyjnych. Istotne znaczenie ma zintegrowane podejście do rozwoju turystyki i kreowania marki obszaru LGD, tworzenie nowych i rozwijanie istniejących szlaków turystycznych, obiektów i miejsc edukacji ekologicznej. Ważny jest rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. rowerowa, nordic walking, kulturowa, historyczna, przyrodnicza, kulinarna), zapewniającej dłuższy pobyt turystów (obecnie dominują krótkie formy pobytu).

Należy realizować przedsięwzięcia inicjujące sieć współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym działania ukierunkowane na innowację opartą o zasoby lokalne. Wyniki konsultacji społecznych wskazują na zmniejszającą się aktywność społeczną, brak oferty spędzania wolnego czasu, słabo rozwiniętą infrastrukturę rekreacyjno-turystyczną oraz niewystarczający stopień wsparcia turystyki i rekreacji na terenie LGD. Duże znaczenie będą miały działania zaplanowane w ramach projektu własnego mającego na celu zainicjowanie sieci współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym działania ukierunkowane na innowację opartą o zasoby lokalne w rozwoju turystyki obszaru LSR, który został zaplanowany jako kontynuacja dotychczasowych działań LGD RAZEM, w tym projektu własnego polegającego na otworzeniu Centrum Informacji Turystycznej.

4.12. Rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich

Obszar LGD ma charakter typowo rolniczy. Tereny wiejskie zamieszkuje 72 355 osób, tj.: 96,74% ogółu ludności obszaru (dane na 31.12.2020 r.). Według Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2020 r. na obszarze LGD funkcjonowało 11 146 gospodarstw rolnych o łącznej powierzchni 95 765,23 ha. Na obszarze LGD przeważają gleby średniej i słabej jakości, występują tu gleby bielcowe i pseudobielcowe oraz brunatne wylugowane. W dolinach i obniżeniach terenu występują gleby hydrogeniczne murszowo-mineralne, torfowe, murszowo-torfowe oraz czarne ziemie zdegradowane, pod względem wartości bonitacyjnej gruntów ornych w zdecydowanej większości gmin przeważają gleby średniej i słabej jakości (IV i V klasa). Wśród upraw dominują zboża (w 2020 r./45 793,67 ha), ponadto na terenie LGD uprawia się ziemniaki, rzepak i rzepik oraz warzywa gruntowe. Ważną specjalizacją rolnictwa jest hodowla zwierząt

gospodarskich, w szczególności bydła. Najwięcej zwierząt hoduje się w gm. Stanin, Trzebieszów, Wola Mysłowska, Krzywda.

Zgodnie z danymi GUS, gospodarstwa o wielkości do 5 ha stanowią 52,3%, o wielkości od 5 do 10 ha – 28,2%, od 10 do 15 ha 9,7%, zaś pow. 15 ha – 9,8%. Najwięcej gospodarstw znajduje się w gminie Łuków (2 206), Stanin (1515), Stoczek Łukowski (1342), Krzywda (1330). Zgodnie z danymi Powszechnego Spisu Rolnego z 2020 roku 11 136 (97,49%) gospodarstw domowych z terenu LGD uzyskuje dochody z działalności rolniczej, ponadto z pracy najemnej dochody uzyskuje 5 224 gospodarstw tj.: 46,51%, kolejnym źródłem dochodów w gospodarstwach są świadczenia: emerytury i renty, co stanowi dochód 2 701 gospodarstw (23,64%). Na obszarze LGD działają 3 Państwowe Gospodarstwa Rybackie. Główne problemy rolnictwa wynikają ze struktury gospodarstw rolnych, małej efektywności produkcji rolnej oraz braku odpowiedniej bazy logistycznej. Wyniki konsultacji społecznych wskazują, że pomimo szans do rozwoju funkcji rolniczej obszaru LSR, coraz widoczniej zaznaczają się alternatywne funkcje wsi związane z lokalnym potencjałem przyrodniczym, społecznym i gospodarczym. Stąd należy rozwijać pozarolniczą działalność gospodarczą oraz wzmacniać pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich. Istotne jest wspieranie działalności rolniczej poprzez jej dywersyfikację, tworzenie gospodarstw agroturystycznych, rozwój lokalnej przedsiębiorczości wykorzystującej zasoby lokalne.

Tabela 22. Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych na obszarze LGD

Nazwa	Gospodarstwa indywidualne					
	ogółem	do 1 ha włącznie	1–5 ha	5–10 ha	10–15 ha	15 ha i więcej
Lubelskie	163 396	2 338	83 670	42 008	16 090	19 290
Powiat łukowski	11 425	121	5 930	3 180	1 089	1 105
m. Stoczek Łukowski	55	0	45	4	0	3
Adamów	848	4	500	225	67	52
Krzywda	1 330	13	706	387	127	97
Łuków	2 206	25	1 299	545	165	172
Serokomla	723	8	356	202	77	80
Stanin	1 515	21	738	441	150	165
Stoczek Łukowski	1 342	14	632	475	123	98
Trzebieszów	1 221	7	582	308	145	179
Wojcieszków	1 000	7	533	244	95	121
Wola Mysłowska	896	5	327	307	130	127
Obszar LGD	11 136	104	5 718	3 138	1 079	1 094

Źródło: Powszechny Spis Rolny z 2020 r.

ROZDZIAŁ V. SPÓJNOŚĆ, KOMPLEMENTARNOŚĆ I SYNERGIA

Podejście LEADER zapewniło spójność, komplementarność i synergę LSR. Przyjęte w LSR cele i przedsięwzięcia są spójne z nadrzędnymi dokumentami, a ich realizacja na poziomie lokalnym przyczyni się do osiągnięcia celów rozwojowych na poziomie regionalnym i krajowym. Cele strategii są spójne z dokumentami strategicznymi i programowymi na poziomie lokalnym, wojewódzkim, krajowym i europejskim. Uwzględniając uwarunkowania regionalne, obszar LGD „RAZEM” funkcjonalnie obejmuje teren OSI PODLASKI oraz dwie gminy, tj. Łuków i Stanin dodatkowo współtworzą Miejski Obszar Funkcjonalny Miasta Łuków. W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego 2030 przyjęto priorytet rozwoju dla OSI PODLASKI, tj.: „Gospodarcze wykorzystanie potencjału krajowych i europejskich korytarzy transportowych”. Strategia LGD jest spójna z wyznaczonymi obszarami wsparcia OSI przede wszystkim w zakresie dotyczącym: 1) stymulowania rozwoju przedsiębiorczości, 2) poprawy dostępności do świadczonych podstawowych usług społecznych, 3) wspierania usług publicznych służących rozwijaniu działalności kulturalnej, 4) wzmacnianiu poczucia tożsamości lokalnej i budowie społeczeństwa obywatelskiego, 5) ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

Strategia LGD jest zgodna z zapisami strategii rozwoju 10 gmin wchodzących w skład LGD oraz gminnymi strategiami rozwiązywania problemów społecznych. LSR wpisuje się w cele Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021–2027. Realizacja przedsięwzięć/operacji w ramach Lokalnej Strategii Rozwoju przyczyni się bezpośrednio do osiągnięcia wskaźników dla celów szczegółowych w ramach następujących osi priorytetowych: Priorytet II. Transformacja gospodarcza i cyfrowa regionu, Priorytet III. Ochrona zasobów środowiska i klimatu, Priorytet VIII. Zwiększanie spójności społecznej, Priorytet IX. Zaspokajanie rynku pracy, Priorytet XI. Rozwój zrównoważony terytorialnie. Poniższa tabela prezentuje powiązania celów LSR z celami dokumentów strategicznych i programowych.

Tabela 23. powiązanie celów LSR z celami dokumentów strategicznych i programowych

Nazwa dokumentu	C.1 Podniesienie jakości życia i integracja mieszkańców, w tym przeciwdziałanie wykluczeniu na obszarze LGD RAZEM do 2027 r.	Cel 2 C.2 Rozwój przedsiębiorczości i atrakcyjności obszaru LGD RAZEM w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne do 2027 r.
Polityka Spójności Unii Europejskiej na lata 2021–2027	Cele: 4. Europa o silniejszym wymiarze społecznym – wdrażanie Europejskiego filaru praw socjalnych; 5. Europa bliżej obywateli – zrównoważony i zintegrowany rozwój obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych.	Cele: 1. Bardziej konkurencyjna i inteligentna Europa; 2. Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa; 6. Umożliwienie regionom i obywatelom łagodzenia społecznych, gospodarczych i środowiskowych skutków transformacji w kierunku gospodarki neutralnej dla klimatu.
Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027	Cele: SO8. Promowanie zatrudnienia, wzrostu, równości płci, w tym udziału kobiet w rolnictwie, włączenia społecznego i rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich, w tym biogospodarki o obiegu zamkniętym i zrównoważonego leśnictwa CS 8.P 10. Włączenie osób z grup defaworyzowanych lub wykluczonych na obszarach wiejskich CS 8.P 12. Zaangażowanie młodych w życie lokalne, w tym w podejmowaniu decyzji, tworzenie sieci społeczności, poprzez aktywizację młodych ludzi CS 8.P 9. Rozwój przedsiębiorczości poprzez tworzenie i utrzymanie miejsc pracy i dywersyfikację dochodów CS 8.P 11. Stymulowanie rozwoju lokalnego przez innowacje, cyfryzację i wykorzystanie potencjału endogenicznego CS 8.P 6. Poprawa dostępu do usług publicznych w zakresie opieki, zdrowia, kultury i dziedzictwa kulturowego.	Cele: SO7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwienie zrównoważonego rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich CS 8.P4. Poprawa dostępu do infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej CS 8.P 9. Rozwój przedsiębiorczości poprzez tworzenie i utrzymanie miejsc pracy i dywersyfikację dochodów CS 8.P 11. Stymulowanie rozwoju lokalnego przez innowacje, cyfryzację i wykorzystanie potencjału endogenicznego.
Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030	Cele: 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym (1.1 Wzmacnianie szans rozwojowych obszarów słabszych gospodarczo), 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych (2.1 Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego).	Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych (2.2 Wspieranie przedsiębiorczości na szczeblu regionalnym i lokalnym).
Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2030	Cel 1. Podniesienie poziomu kompetencji oraz kwalifikacji obywateli, w tym cyfrowych, 2. Poprawa zdrowia obywateli oraz efektywności systemu opieki zdrowotnej. 3. Wzrost i poprawa wykorzystania potencjału kapitału ludzkiego na rynku pracy. 4. Redukcja ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz poprawa dostępu do usług świadczonych w odpowiedzi na wyzwania demograficzne.	Cel 3. Wzrost i poprawa wykorzystania potencjału ludzkiego na rynku pracy
Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030	C.3: Innowacyjny rozwój gospodarki oparty o zasoby i potencjały regionu: 3.2. Wspieranie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw. C.4: Społeczeństwo. Wzmacnianie kapitału społecznego: 4.1. Rozwijanie kapitału ludzkiego, 4.3. Włączenie i integracja społeczna, 4.6. Wspieranie oddolnych inicjatyw i poprawa efektywności zarządzania.	C.2. Wzmocnienie powiązań i układów funkcjonalnych. C.3 Innowacyjny rozwój gospodarki oparty o zasoby i potencjały regionu: 3.2. Wspieranie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw, 3.4. Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu.
Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla	C.2 Wzrost jakości życia i spójności społecznej., 2.3 Poprawa jakości i dostępności przestrzeni publicznych.	C.1 Adaptacja do zmian klimatu i zrównoważona przestrzeń. 1.3 Wzrost atrakcyjności rekreacyjnej i turystycznej.

Program Rozwoju Powiatu Łukowskiego na lata 2021–2030	C.2: Promocja i ochrona zdrowia mieszkańców poprzez rozwój profilaktyki zdrowotnej i poprawę infrastruktury i opieki medycznej, C.3: Wsparcie dla osób potrzebujących poprzez zwiększenie jakości i efektywności pomocy społecznej oraz realizację działań na rzecz rodziny i osób wykluczonych	C.5: Rozwój infrastruktury kulturalnej oraz poprawa jakości oraz pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego i historycznego, C6: Ochrona i poprawa stanu środowiska naturalnego i przyrody, C.10: Zwiększenie konkurencyjności powiatu poprzez rozwój promocji oraz współpracy międzysektorowej, C.11: Rozwój społeczeństwa obywatelskiego na terenie powiatu
--	---	--

Źródło: Opracowanie własne

Komplementarność strategii należy rozumieć jako stan powstały na skutek podejmowanych, uzupełniających się wzajemnie działań/projektów, które są skierowane na osiągnięcie wspólnego lub takiego samego celu. Komplementarność stanowi jedną z podstawowych zasad realizacji polityki wspólnotowej. Jej rezultatem jest wzmocnienie podejmowanych działań i bardziej racjonalne wydatkowanie środków, a także możliwość uzyskania dodatkowych korzyści na różnych etapach jej realizacji¹. Analiza komplementarności LSR uwzględnia następujące czynniki:

- dotyczy sformułowanych celów LSR oraz celów innych dokumentów planistycznych, w szczególności strategii rozwoju 10 gmin, strategii powiatu, a także Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego. Zaplanowane w LSR cele i przedsięwzięcia uzupełniają/dopełniają strategiczne kierunki rozwoju przyjęte w dokumentach strategicznych i programowych wyższego rzędu.
- cele są wzajemnie komplementarne co do zakresu, ponieważ służą zrównoważonemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu, a ich zakresy są rozłączne, cele są wzajemnie zbieżne co do zakresu i wzajemnie komplementarne co do sposobu, jeżeli istotna treść celów zawartych w różnych dokumentach planistycznych jest taka sama, natomiast można spodziewać się różnic co do sposobów ich realizacji, cele niosące ryzyko konfliktu to cele zdefiniowane w dokumentach planistycznych w taki sposób, że ich realizacja może zagrażać realizacji celów LSR.

Cele i przedsięwzięcia zaplanowane w LSR są ze sobą powiązane, tworzą integralną całość i cechują się logiką wzajemnych powiązań, a także pozwalają na osiągnięcie przyjętych założeń rozwojowych. Cele będą osiągnęte w ramach zaplanowanych przedsięwzięć/wskaźników z zaangażowaniem przedstawicieli różnych sektorów i partnerów, co wzmacnia skuteczność ich wdrożenia. Cele i przedsięwzięcia LSR są wzajemnie powiązane, a ich realizacja przyczyni się do osiągnięcia dodatkowych korzyści: efektywności kosztowej, optymalnego czasu realizacji, osiągnięcia produktów i rezultatów, skutecznego zaspokojenia potrzeb i rozwiązania problemów społeczno-gospodarczych na obszarze LSR, rozwijania współpracy różnych partnerów również spoza obszaru objętego LSR, a także pozwoli uzyskać efekty długofalowe. Komplementarność została zapewniona poprzez zintegrowane podejście na etapie opracowania i wdrażania strategii oraz kompleksowe analizowanie ograniczeń i potencjałów rozwojowych obszaru, wyodrębnienie strategicznych obszarów wsparcia, grup docelowych i analizę potencjalnych ryzyk, które mogą uniemożliwić osiągnięcie komplementarności LSR. Sposób wdrażania LSR określa plan działania powiązany ze zdefiniowanymi celami i wskaźnikami. Uspołecznienie procesu opracowania strategii pozwoliło na precyzyjne zdefiniowanie planowanych przedsięwzięć (w ramach konsultacji LSR słygnęło 74 fiszki, w tym propozycje od młodzieży, seniorów, osób fizycznych, jst, NGO, OSP, KGW, itp.), grup docelowych, wskaźników produktu i rezultatu tworząc, tzw. „efekt skali”.

[Komplementarność celów i przedsięwzięć w LSR](#)

C.1 Podniesienie jakości życia i integracja mieszkańców, w tym przeciwdziałanie wykluczeniu na obszarze LGD RAZEM do 2027 r. Na podstawie diagnozy oraz konsultacji społecznych określono grupy zagrożone wykluczeniem i znajdujące się w gorszej sytuacji, tj.: młodzi mieszkańcy oraz seniorzy, kobiety, osoby z niepełnosprawnościami i rolnicy z małych gospodarstw. Diagnoza potwierdza potencjał organizacji pozarządowych, które mogą poprzez swoje działania

¹ Na podstawie: <http://rpo2016.rpo.lubelskie.pl/front/page/get/574/>

ograniczyć negatywne zjawiska występujące na obszarze LSR. Poszczególne przedsięwzięcia odpowiadają na zdiagnozowane problemy. **P1.1 Rozwój przedsiębiorczości włączającej** wspierać będzie osoby fizyczne oraz istniejące MŚP w rozpoczynaniu i rozwijaniu działalności gospodarczej głównie w sektorze srebrnej gospodarki. **P1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM** to przedsięwzięcie skierowane na integrację i włączenie społeczne mieszkańców obszaru LGD. Obejmuje operację własną nakierowaną na wzmocnienie lokalnych liderów, w tym przedstawicieli NGO, zaangażowanie ich do realizacji zadań grantowych/konkursów skierowanych na wsparcie ww. grup oraz konkurs na projekt partnerski z partnerem krajowym/zagranicznym. Planowana operacja własna LGD będzie skierowana do lokalnych organizacji, liderów lokalnych i potencjalnych beneficjentów zainteresowanych wzmocnieniem „know-how” oraz kompetencji z zakresu przygotowania przedsięwzięć/projektów w oparciu o nowe i innowacyjne rozwiązania w środowisku lokalnym. Istotne znaczenie będą miały innowacje społeczne, które powinny mieć lokalny wymiar innowacji, być ukierunkowane na wykorzystanie lokalnych zasobów i nastawione na współpracę różnych grup społecznych. P 1.2 to także działania związane z poprawą dostępności do małej infrastruktury publicznej i usług (konkurs dedykowany samorządom lokalnym i NGO).

Komplementarność przedsięwzięć i grup docelowych została ukierunkowana bezpośrednio (np. tematyczne konkursy, granty) lub pośrednio (kryteria oceny), gdzie wspierane będą osoby młode i seniorzy oraz przedstawiciele grup w niekorzystnej sytuacji zdiagnozowanych na obszarze LSR. Do wsparcia grup zaangażowano wszystkie trzy sektory: gospodarczy (przedsiębiorczość), społeczny (operacja własna, projekty grantowe, konkurs na projekt partnerski) z partnerem krajowym spoza obszaru LSR i samorządowy/NGO (inwestycje i poprawa dostępu do usług).

C.2 Rozwój przedsiębiorczości i atrakcyjności obszaru LGD RAZEM w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne do 2027 r. odpowiada na zdiagnozowane problemy, takie jak: wyludnianie się obszaru LGD, niewielką liczbę atrakcyjnych miejsc pracy, migracje młodych mieszkańców oraz niekorzystną sytuację rolników. Przedsięwzięcie

P.2.1 Rozwój przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej przyjaznej środowisku skierowane na wsparcie tych grup, ze szczególnym uwzględnieniem ludzi młodych, kobiet oraz rolników (dodatkowe punkty w lokalnych kryteriach wyboru operacji). O wsparcie będą mogli ubiegać się mieszkańcy mający pomysł na działalność gospodarczą w zakresie usług turystycznych, spędzania wolnego czasu i pokrewnych, rolnicy zamierzający utworzyć gospodarstwo agroturystyczne lub zagrodę edukacyjną. Cel 2 skierowany jest nie tylko na wsparcie grup w niekorzystnej sytuacji czy ograniczenie negatywnych zjawisk, ale również na wykorzystanie endogenicznych zasobów obszaru LSR. Są to wymienione w diagnozie walory przyrodnicze, kulturalne, kultywowanie tradycji oraz zasoby ludzkie (definicja innowacyjności opartej na zasobach lokalnych). Projekty grantowe realizowane w ramach **P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej** wzmocnią ofertę spędzania wolnego czasu na terenie LSR oraz promować zdrowe i proekologiczne działania. Samorzady, a także NGO w ramach przedsięwzięcia poprawią infrastrukturę turystyki i rekreacji na terenie LGD, ze szczególnym uwzględnieniem terenów wzdłuż Szlaku Ziemi Łukowskiej. **Planowany projekt partnerski z partnerem krajowym/zagranicznym spoza LSR** będzie wspierał ofertę czasu wolnego, turystykę, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. **Innowacyjne** pomysły łączące różne obszary w konkretnych sołectwach będą zawarte w **koncepcjach SV**. Obydwa przedsięwzięcia są ze sobą komplementarne, wsparcie przedsiębiorczości w obszarze oferty czasu wolnego i rekreacji będą uzupełniać działania LGD i samorządów lokalnych oraz lokalnych NGO.

Komplementarność przedsięwzięć w celu C.2 dotyczy obszaru tematycznego: turystyka i rekreacja, w tym oferty spędzania czasu wolnego i kultywowania tradycji. Do wsparcia zaangażowano trzy sektory: gospodarczy (przedsiębiorczość tematycznie związana z celem i innowacją opartą o zasoby lokalne), społeczny (granty realizowane przez NGO) i samorządowy w zakresie inwestycji w małą infrastrukturę rekreacji i turystyki i poprawę dostępu do usług. Zaplanowane w strategii zakresy wsparcia wynikają bezpośrednio z diagnozy obszaru, konsultacji społecznych, wyników ankiety, złożonych fiszek projektów oraz przeprowadzonych rozmów podczas spotkań w terenie i PK. Przedsięwzięcia zaplanowane w LSR będą miały wpływ na dywersyfikację dochodów gospodarstw rolnych przez wsparcie działalności agroturystycznej i zagród edukacyjnych oraz na rozwój lokalnej przedsiębiorczości uwzględniającej rozwiązania innowacyjne oparte o zasoby lokalne. Wsparcie tworzenia koncepcji Smart Village będzie miało wpływ na stymulowanie rozwoju lokalnego i wdrażanie nowych rozwiązań podnoszących jakość życia z uwzględnieniem innowacji, cyfryzacji i wykorzystania potencjału endogenicznego. Wybór grup docelowych

obejmuje osoby młode do 25 roku życia co poprawi ich sytuację oraz umożliwi zaangażowanie w życie lokalne. W LSR przewidziano wsparcie na poprawę dostępu do infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej. LSR będzie wspierać współpracę poprzez promowanie projektów w partnerstwie, ponadto przewidziano wskaźnik produktu, w ramach którego wybrany zostanie najlepszy wniosek zakładający partnerstwo ponadlokalne.

W celu zapewnienia efektywności działań komplementarnych, niezbędnym elementem powinna być **synergia**, którą należy rozumieć jako wzajemne wzmocnienie, potęgowanie się efektów interwencji publicznej i kooperację czynników, skuteczniejszą niż suma ich oddzielnych działań. To maksymalizacja rezultatów uzyskanych na skutek realizacji działań/projektów uzupełniających się wzajemnie (komplementarnych). Istotą opracowania LSR było odejście od wąskiego podejścia w tworzeniu kierunków rozwoju strategicznego obszaru LSR – na rzecz integracji obszarów, dostrzeżenia procesu przenikania się zjawisk i problemów, uzyskania synergii w poszukiwaniu najbardziej efektywnych i adekwatnych narzędzi prowadzących do osiągnięcia spójnych celów. Przedsięwzięcia zostały sformułowane w taki sposób, że realizacja jednego wymiaru sprzyja osiągnięciu celów w innych obszarach. Zaplanowane cele skierowane są do różnych grup docelowych z uwzględnieniem sektora społecznego, gospodarczego i publicznego oraz mają prowadzić do osiągnięcia wartości dodanej dla społeczności lokalnej obszaru LSR. Korzyści z komplementarności i synergii LSR odnoszą się do zaplanowanych celów i działań w ramach poszczególnych obszarów, które uzupełniają się i prowadzą do osiągnięcia zakładanych efektów w odniesieniu do wzmocnienia rozwoju lokalnego, w tym inkluzyi społecznej i wzrostu gospodarczego oraz aktywizowania społeczności obszarów wiejskich. Ich zaplanowanie wynikało z opracowania pogłębionej diagnozy obszaru LSR oraz analizy założeń strategii i dokumentów programowych na poziomie ogólnopolskim, wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Partnerstwo w ramach LSR stwarza warunki do pojawienia się wartości dodanej przez sam mechanizm synergii, w tym generowania nowych rozwiązań w sferze społecznej i gospodarczej czy innowacyjnych sposobów rozwiązywania problemów i potrzeb mieszkańców obszaru LGD. Takie podejście wpłynie na poprawę otoczenia instytucjonalnego na poziomie lokalnym, gdzie proces opracowania i wdrażania LSR obejmuje instytucje sektora publicznego, organizacje sektora pozarządowego i gospodarczego oraz będzie polegał na zarządzaniu sprawami publicznymi istotnymi dla społeczności lokalnej poprzez współpracę i partnerstwo, a brak dominacji sektora publicznego oznacza zgodność z ideą współzrządzenia. W wyniku realizacji celów LSR osiągnięty zostanie efekt synergii, tj. wzajemnego wzmocnienia efektów interwencji publicznej oraz rezultatów uzyskanych wskutek realizacji działań i projektów uzupełniających się wzajemnie. Wartością dodaną komplementarności i synergii będzie wzmocnienie lokalnych społeczności poprzez rozwijanie współpracy i partnerstw lokalnych, podniesienie potencjału sektora pozarządowego, lokalnych liderów, seniorów, ludzi młodych do 25 roku życia, włączenie jej w życie lokalnej społeczności.

Celem wdrażania LSR jest ograniczanie problemów społecznych i gospodarczych obszaru. Zaplanowane cele i przedsięwzięcia mają szczególne znaczenie wobec zachodzących zmian społeczno-gospodarczych, występujących problemów społecznych, co do których nie ma kompleksowych rozwiązań systemowych i rosnącego zapotrzebowania na innowacyjne rozwiązania w sferze społecznej oraz gospodarczej. Dlatego wszystkie zaplanowane w LSR przedsięwzięcia wykazują synergie i są komplementarne oraz prowadzą do osiągnięcia celów strategii.

Wykorzystanie podejścia LEADER umożliwiło: oddolne dopasowanie strategii do potrzeb i oczekiwań społecznych, kolegialne podejmowanie decyzji, bieżącą współpracę trzech sektorów: społecznego, gospodarczego i publicznego (bez dominacji żadnego sektora przy podejmowaniu decyzji na każdym etapie opracowania i wdrażania strategii), realizację zasady oddolności wyboru metod i projektów. Skład Rady zapewnia, że ani władza publiczna, ani żadna pojedyncza grupa interesu nie kontroluje procesu podejmowania decyzji. Znaczący wpływ na decyzje w wyborze celów strategii i lokalnych projektów do realizacji będzie miała społeczność lokalna. Takie podejście zapewnia wartość dodaną czyli innowacyjne sposoby rozwiązywania problemów i zaspokajania potrzeb mieszkańców obszaru LSR w trakcie opracowania i wdrażania strategii.

Realizację celów powiązano z zaplanowanymi przedsięwzięciami, które będą osiągnane w sposób spójny i kompleksowy, z użyciem różnych metod oraz z zaangażowaniem różnych partnerów społecznych, gospodarczych i publicznych. Metodami wdrażania operacji w ramach LSR, będą, m.in.: konkursy na wybór operacji LSR, wdrażanie operacji

własnych, projektów grantowych, projekty partnerskie krajowe i międzynarodowy z partnerem spoza obszaru LGD oraz projekt grantowy na koncepcję SV, a także działania animacyjne LGD zachęcające do realizacji projektów partnerskich/w partnerstwie, wdrożenia innowacji (społecznej i opartej na lokalnych zasobach), uwzględnienie w projektach elementów chroniących środowisko. Istotne znaczenie ma wykorzystane podejście LEADER/RLKS i jego oddziaływanie na rozwój społeczny, w tym wzrost potencjału członków lokalnych społeczności, wspieranie integracji społecznej, w szczególności osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, realizacja projektów partnerskich i własnych LGD oraz wdrażanie rozwiązań innowacyjnych. Efekty LSR zostaną osiągnięte głównie poprzez aktywizowanie społeczności lokalnej, przeciwdziałanie wykluczeniu, wsparcie lokalnej przedsiębiorczości, poprawę dostępu do usług, infrastruktury, w tym turystyczno-rekreacyjnej. Jest to kompleksowe podejście uwzględniające zdiagnozowane problemy i potrzeby obszaru objętego LSR, które zostały określone z uwzględnieniem procesu partycypacji społecznej rozumianej jako współdziałanie mieszkańców w tworzeniu, realizacji i ocenie zaplanowanych w LSR działań. W strategii zaplanowano finansowanie ze środków spoza PS WPR (Tabela nr 25) oraz uwzględniono realizację wielozakresowych naborów wniosków o wsparcie w ramach danego przedsięwzięcia oraz harmonizację zakresów tematycznych następujących po sobie naborów wniosków poprzedzonych realizacją Planu Komunikacji i animacją.

ROZDZIAŁ VI. CELE I WSKAŹNIKI

Na podstawie analizy wyników konsultacji społecznych wskazane w Roz. III. Partycypacyjny charakter LSR zostały sformułowane 2 cele LSR finansowane z PS WPR 2023-2027 integrujące najważniejsze ambicje i oczekiwania mieszkańców, odpowiadające potrzebom różnych grup społecznych, w tym grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji oraz lokalnego środowiska opisane w rozdziale 4.2. Grupy docelowe LSR. Szczegółowo zaplanowane wskaźniki rezultatu i ich wartości znajdują się w załączniku nr 2 Plan działania – wskazujący harmonogram osiągnięcia poszczególnych wskaźników produktu i rezultatu. Min. i Max wysokość dotacji zgodnie z wytycznymi/regulaminem danego naboru. Łączny zaplanowany budżet na realizację projektów przez jst nie przekroczy 40% całej LSR (za wyj. SV).

CEL C.1 Podniesienie jakości życia i integracja mieszkańców, w tym przeciwdziałanie wykluczeniu na obszarze LGD RAZEM do 2027 r. jest odpowiedzią na problemy zgłaszane przez mieszkańców podczas procesu partycypacji. Jest ukierunkowany na wsparcie mieszkańców ze szczególnym uwzględnieniem zdiagnozowanych w analizie potrzeb grup docelowych: osoby z grupy w niekorzystnej sytuacji, ludzie młodzi do 25 roku życia, seniorzy 60+ oraz organizacje pozarządowe i lokalni liderzy, a także osoby zamierzające założyć przedsiębiorstwa oraz istniejące MŚP. Obszary interwencji to bezpośrednie i pośrednie wsparcie sektora społecznego oraz włączenie społeczne. Cel obejmuje dwa przedsięwzięcia P.1.1 Rozwój przedsiębiorczości włączającej oraz P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM, które wzajemnie są komplementarne i przewidują zintegrowane wsparcie.

Dla celu C1 zaplanowano adekwatne i mierzalne wskaźniki rezultatu, wskazanych w załączniku nr 2 Plan działania – wskazujący harmonogram osiągnięcia poszczególnych wskaźników produktu i rezultatu

P.1.1 ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI WŁĄCZAJĄCEJ – grupa docelowa to osoby fizyczne oraz istniejące MŚP zamierzające rozpocząć działalność gospodarczą i/lub rozwijać swoją ofertę w szeroko pojętym **sektorze srebrnej gospodarki: poprawa sprawności fizycznej, zdrowia, opieki nad seniorami, osobami niepełnosprawnymi, tj. podklasach od 86.93.Z do 86.96.Z oraz cały dział 87-88 PKD.** Powiązanie z analizą potrzeb i potencjału: Analiza obszaru objętego LSR wskazuje na konieczność rozwoju „srebrnej gospodarki” – infrastruktury i usług dedykowanych osobom starszym (seniorom), w tym ich aktywizacji społecznej. Z przeprowadzonej diagnozy wynika, że ludności zamieszkująca obszar LGD starzeje się, zauważalne są oddziaływania coraz dłuższego trwania życia (wzrost odsetka osób w wieku senioralnym). Stanowi to o istotnych wyzwaniach demograficznych, infrastrukturalnych oraz rynku pracy. Pomimo wzrostu liczby podmiotów gospodarczych na obszarze LGD, w szczególności osób fizycznych prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą, wartość wskaźnika przedsiębiorczości w 2020 r. wskazuje, że w gminach

obszaru LSR przedsiębiorczość jest na niewystarczającym poziomie, jego wartości dla gmin obszaru LGD jest niższa od średniej dla województwa lubelskiego. Istnieje ciągłe zapotrzebowanie na kontynuowanie przedsięwzięć w obszarze rozwoju i wspierania przedsiębiorczości.

Powiązanie z konsultacjami społecznymi: w procesie partycypacji wskazano, że grupy w niekorzystnej sytuacji oraz osoby młode i seniorzy nie mają wystarczającego dostępu do usług, w tym **rehabilitacji, poradnictwa zdrowia, rozwoju osobistego czy usług opiekuńczych**. Ponadto w przeprowadzonym badaniu ankietowym wskazywano na rozwój przedsiębiorczości jako jeden z najbardziej pożądaných kierunków w nowej LSR.

Założono budżet w wysokości 175 000,00 euro, co stanowi 7,78% budżetu LSR:

- min. 3 dotacje na rozpoczęcie działalności gospodarczej
- min. 2 dotacje na rozwinięcie działalności gospodarczej (bez konieczności tworzenia miejsc pracy - niskie bezrobocie).

P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM. W tym przedsięwzięciu zaplanowano szereg kierunków działań skierowanych na realizację celu C.1.: konkursy i projekty grantowe dla NGO z zakresu działań ograniczających wykluczenie, zwiększające dostęp do usług, konkurs na rozbudowę małej infrastruktury zwiększającej dostępność (dla jst i NGO). Projekty w partnerstwie premiovane będą w lokalnych kryteriach. Zostanie zorganizowany konkurs na projekt partnerski z partnerem krajowym spoza obszaru LGD. Powiązanie z analizą potrzeb i potencjału: Analiza danych dotyczących aktywności społecznej na obszarze LSR wskazuje na różne formy zaangażowania społecznego i stopniowy wzrost działających organizacji. Jest to potencjał, który należy wzmocnić i sukcesywnie rozwijać. Lokalne organizacje pozarządowe mają istotne znaczenie w powstawaniu różnych inicjatyw oddolnych, które mogą pomóc w rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych.

Powiązanie z konsultacjami społecznymi: Na ustalenie kształtu przedsięwzięcia wpływ miały konsultacje społeczne. Udało się dotrzeć do przedstawicieli wielu grup interesariuszy, mieszkańcy wypowiedzieli się co do konieczności wsparcia i rozwoju sektora pozarządowego. Uznano, że dzięki temu możliwe będzie skuteczne działanie na rzecz ograniczenia wykluczenia i integracji lokalnej społeczności. Duża część NGO działa na rzecz osób starszych i kobiet mając też w swoich szeregach znaczącą liczbę senierek. KGW i OSP są naturalnym partnerem JST i LGD we wsparciu grup zagrożonych wykluczeniem. Organizacje pozarządowe, takie jak kluby sportowe, drużyny strażackie we współpracy ze szkołami będą mogły realizować operacje skierowane na podnoszenie potencjału młodych ludzi. Kluczowe znaczenie mają działania aktywizujące i animacyjne dla obecnych i przyszłych liderów lokalnych oraz dotyczące, m.in. rozwijania sektora pozarządowego wśród ludzi młodych do 25 roku życia i osób zainteresowanych aktywnością społeczną na obszarze LSR. Należy zaznaczyć, że obostrzenia w czasie pandemii COVID wpłynęły demobilizująco na aktywność lokalnej społeczności. Natężenie zaangażowania społecznego jest nierównomierne i wymaga wsparcia animacyjnego oraz działań włączających.

Ważnym etapem prac nad wyznaczeniem celów i przedsięwzięć były warsztaty przyszłościowe i nabór fiszek pomysłów. To dzięki tym technikom udało się ostatecznie ustalić tematykę konkursów, grantów i projektów partnerskich. Najciekawsze fiszki pomysłów dotyczące przedsięwzięcia P.1.2 wskazane są w tabeli nr 24.

Na realizację P.1.2 założono budżet w wysokości 509 669,00 euro, co stanowi około 22,6% budżetu LSR. Max wysokość dotacji zgodnie z wytycznymi. Zaplanowano realizację następujących wskaźników i sposób ich realizacji :

- WP: Liczba projektów grantowych skierowanych na ograniczenie wykluczenia społecznego i cyfrowego seniorów (projekt grantowy)
- WP: liczba operacji skierowanych na wsparcie osób w niekorzystnej sytuacji, w tym potencjałów ludzi młodych do 25 roku życia (konkurs)
- WP: Liczba operacji wzmocniających dostępność, w tym w budynkach użyteczności publicznej, z uwzględnieniem elementów przyjaznych środowisku (konkurs)

- WP: Liczba projektów partnerskich z partnerem krajowym spoza obszaru LGD (konkurs)
- WP: Liczba operacji wzmacniających lokalnych liderów, przeciwdziałających wykluczeniu obejmujący innowacyjne rozwiązania informatyczne (operacja własna)

Cel 2 – C.2 Rozwój przedsiębiorczości i atrakcyjności obszaru LGD RAZEM w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne do 2027 r.

C.2 związany z rozwijaniem oferty rekreacyjnej i turystycznej, wynika z konsultacji społecznych i jest poparty diagnozą. Obszar LGD posiada zasoby przyrodnicze czy kulturowe mogące stanowić bazę dla rozwoju oferty spędzania wolnego czasu przez mieszkańców, wzrostu oferty lokalnej turystyki oraz stworzenia zintegrowanej marki obszaru objętego LSR. Niestety problemem jest niedostateczne wykorzystanie tych walorów, brak oferty spędzania wolnego czasu, słabo rozwinięta infrastruktura rekreacyjno-turystyczna oraz niewystarczający stopień wsparcia turystyki i rekreacji na terenie LGD. Kierunki działania to rozwój oferty rekreacji i turystyki poprzez wsparcie podmiotów zajmujących się tą problematyką i tworzenie nowych, w tym poprzez dotacje, kompleksową promocję. Istotne jest ukierunkowanie na tworzenie i rozwijanie oferty turystyczno-rekreacyjnej, w tym spędzania czasu wolnego, rozwój produktów turystycznych, w szczególności w bezpośrednim związku ze Szlakiem Ziemi Łukowskiej w oparciu o wykorzystanie istniejących zasobów (definicja innowacji oparta o zasoby lokalne). Stworzenie wspólnej marki obszaru LGD, stworzenie sieci współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego to wykorzystanie potencjału zasobów lokalnych, aktywności społecznej wynikającej ze współpracy sektora publicznego, społecznego i biznesowego.

Dla celu C2 zaplanowano realizację wskaźników wskazanych w zał. Nr 2 Plan działania wskazujący harmonogram osiągnięcia poszczególnych wskaźników produktu i rezultatu

P.2.1 Rozwój przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej przyjaznej środowisku. Grupa docelowa to istniejące MSP zamierzające rozwijać swoją ofertę lub osoby zamierzające rozpocząć działalność w zakresach obejmujących, kody PKD: 55-56, 77.21, 79 i 93. Dodatkowo rolnicy z małych gospodarstw zamierzający utworzyć gospodarstwo agroturystyczne czy zagrodę edukacyjną. Wsparcie będzie kierowane na rozwój lub tworzenie oferty rekreacji i spędzania wolnego czasu oraz produktów turystycznych, w szczególności w bezpośrednim związku ze Szlakiem Ziemi Łukowskiej i potencjałem endogenicznym oraz definicją innowacji opartej o zasoby lokalne.

Powiązanie z analizą potrzeb i potencjału: analiza danych wskazuje, że turystyka i rekreacja stanowi dla mieszkańców ważny czynnik tworzenia nowych miejsc pracy i pobudzania lokalnego rozwoju gospodarczego. Istotny jest rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną, promującą zdrowy styl życia, itp.). Wymaga to aktywności mieszkańców i współpracy trójsektorowej oraz zintegrowanego podejścia do rozwoju turystyki obszaru objętego LSR. Uzupełnienia wymagają usługi okołoturystyczne zapewniające odpowiednią liczbę i standard miejsc noclegowych, tworzenie gospodarstw agroturystycznych, zagród edukacyjnych i atrakcyjnych miejsc rekreacyjnych, w tym miejsc spędzania czasu wolnego. Powiązanie z konsultacjami społecznymi: w procesie partycypacji wskazywano na potrzeby lokalnej społeczności związane z interesującym i zdrowym wypoczynkiem (spotkania w gminach, ankiety, fiszki pomysłów), brakiem produktów turystycznych, małą liczbą gospodarstw agroturystycznych. Zakres związany z rozwojem usług czasu wolnego był jednym z częściej wskazywanych w ankiecie jako ten, który powinien zostać wybrany w LSR i otrzymywać wsparcie. Założono budżet w wysokości 450 000,00 euro, co stanowi około 20,00% budżetu LSR i nabory na:

- min. 6 dotacji na rozpoczęcie działalności gospodarczej START DG
- min. 3 dotacje na rozwinięcie działalności gospodarczej ROZWÓJ DG (bez konieczności tworzenia miejsc pracy - niskie bezrobocie)
- min. 6 dotacji na wsparcie gospodarstw rolnych (zagrody edukacyjne START ZE/gospodarstwa agroturystyczne START GA)

P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej. Przedsięwzięcie skierowane na uzupełniające się działania mające wpłynąć na poprawę oferty wolnego czasu i turystyki. Organizacje pozarządowe oferujące działania związane z ofertą zdrowej aktywności, dbania o naturalne lokalne zasoby i tradycje, samorządy i NGO w zakresie

budowy/przebudowy/rozbudowy/modernizacji małej infrastruktury publicznej rekreacyjno-turystycznej i podmioty realizujące projekt partnerski wychodzący poza obszar działania LSR. W ramach przedsięwzięcia realizowane będzie zróżnicowane wsparcie. Po pierwsze projekty grantowe: rozwijające atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną Szlaku Ziemi Łukowskiej, wykorzystujące/chroniące dziedzictwo lokalne i przyrodnicze polskiej wsi na obszarze LSR, wzmacniające potencjał NGO oraz konkursy: promujące zdrowy styl życia, obejmujące działania pro środowiskowe i proekologiczne, wzmacniające ofertę spędzania czasu wolnego poprawiające dostęp do małej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, skierowany na zachowanie zasobów naturalnych, w tym wodnych (np.: ogrody deszczowe, oczka wodne, zielone skwerki, itp.), a także oprawiające dostęp do usług dla różnych podmiotów. Operacja własna tworząca markę własną, np. Ziemia Łukowska/Szlak Ziemi Łukowskiej, sieć współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne. Ważnym elementem przedsięwzięcia będzie organizacja konkursu na projekt partnerski z podmiotem krajowym/z zagranicy.

Powiązanie z analizą potrzeb i potencjału: Przeprowadzona analiza obszaru wskazuje, że potencjałem obszaru LGD jest turystyka historyczno-kulturalna wykorzystująca lokalne zasoby. Obszar funkcjonalnie łączy Szlak Ziemi Łukowskiej, który przebiega przez wszystkie gminy LGD. Wzdłuż niego skupione są wszystkie najważniejsze i najatrakcyjniejsze miejsca obszaru LGD. Czynnikiem, które będą miały wpływ na rozwój turystyki, w tym kulturowej obszaru LGD jest łączenie elementów kultury i historii z turystyką aktywną, potrzeba lepszego i bardziej kreatywnego przekazywania informacji o turystyce kulturowej i wzrostu popytu na produkty specjalistyczne. Potencjał stanowią działające sołectwa, które mają doświadczenie w przygotowaniu planów odnowy miejscowości. Konceptcje SV mają za zadanie wydobyć najlepsze pomysły na wykorzystanie endogenicznych zasobów w innowacyjny sposób. Duże znaczenie będą miały działania mające na celu zainicjowanie sieci współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym działania ukierunkowane na innowację opartą o zasoby lokalne w rozwoju turystyki obszaru LSR.

Powiązanie z konsultacjami społecznymi: Aktywnie uczestniczące w partycypacji NGO, złożyły szereg pomysłów i fiszek projektowych na działania związane ze zwiększeniem oferty spędzania czasu wolnego. Najciekawsze pomysły znajdują się w tabeli. Ponadto na spotkaniach w gminach oraz spotkaniach Zespołu Roboczego sygnalizowano brak środków na realizację projektów związanych ze zdrowym wypoczynkiem. Uznano, że imprezy i działania lokalne będą miały pozytywny wpływ na atrakcyjność istniejących szlaków turystycznych i rozwój lokalnych produktów branży spędzania wolnego czasu poprzez synergię i komplementarność.

LGD posiada doświadczenie w realizacji projektów partnerskich, w tym z partnerami zagranicznymi. Dlatego od początku działań partycypacyjnych promuje w lokalnym środowisku ideę partnerstw. Dzięki temu wstępnie zgłaszają się podmioty zainteresowane projektami partnerskimi. Przykładem jest stworzenie wspólnej marki „Ziemia Łukowska” w oparciu o współpracę gmin powiatu i partnerów z sektora społecznego i gospodarczego. Przewidziano osobne przedsięwzięcie do współpracy z potencjalnym partnerem z kraju lub zagranicy. W procesie partycypacji dyskusja nad tworzeniem partnerstw w ramach spotkań oraz działań ZR uzyskała szerokie poparcie. Co do koncepcji SV to w procesie partycypacji uznano, że należy dążyć do rozwoju rozwiązań proekologicznych na terenie LSR, wyrażano obawy o zasoby wody, uznano też, że koncepcje mogą być okazją do powstawania innowacyjnych pomysłów. Koncepcja SV będzie obejmować pomysły lokalnej społeczności na rozwój sołectw z wykorzystaniem endogenicznych zasobów, cyfryzacji oraz lokalnych tradycji. Jeden z projektów zgłoszonych za pomocą fiszki to pomysł na „Smart wieś – inteligentne oświetlenie, stacja rowerowa, multimedialne tablice informacyjne, punkt odpoczynku z dostępem do wi-fi, blog sołectwa, klub rowerowy i nordicwalking aktywizujący mieszkańców.

Na realizację **P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej** założono budżet w wysokości 1 115 331,00 EURO co stanowi około 49,6% budżetu LSR. Wysokość dotacji zgodnie z wytycznymi, budżet na realizację projektów przez jst nie przekroczy 40% całej LSR. Zaplanowano realizację następujących wskaźników:

- WP: Liczba obiektów publicznej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, w których wykorzystano rozwiązania przyjazne środowisku (konkurs dla jst)

- WP: Liczba operacji wzmacniających ofertę turystyczną i spędzania czasu wolnego, w tym obejmujące działania promujące zdrowy styl życia, przeciwdziałające zmianom klimatu i ograniczające presję na środowisko (konkurs dla jst i NGO)
- WP: Liczba projektów grantowych z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne (konkurs grantowy dla NGO)
- WP: Liczba projektów grantowych skierowanych na wsparcie potencjału lokalnych NGO w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne(konkurs grantowy dla NGO)
- WP: Liczba projektów grantowych zwiększających atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną Szlaku Ziemi Łukowskiej (konkurs grantowy dla jst)
- WP: Liczba projektów partnerskich z partnerem krajowym/zagranicznym (konkurs)
- WP: Liczba operacji **tworzących sieć współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego**, w tym ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne (operacja własna)
- WP: Liczba projektów grantowych ukierunkowanych na opracowanie koncepcji Smart Villages (konkurs grantowy)

Przedstawienie przedsięwzięć realizowanych w ramach RLKS, a także wskazanie sposobu ich realizacji wraz z uzasadnieniem.

W ramach przedsięwzięć będą realizowane różne zadania, które będą komplementarne i będą prowadzić do osiągnięcia celów dzięki wzajemnemu uzupełnianiu się, z wykorzystaniem lokalnych zasobów. Wybrane w ramach celów przedsięwzięcia mają charakter komplementarny wobec siebie, będą poprzez synergię bezpośrednio wpływać na osiągnięcie zaplanowanych celów. W trakcie realizacji LSR będą prowadzone działania informacyjne, animacyjne mające na celu przygotowanie potencjalnych Beneficjentów do pozyskania środków na realizację zaplanowanych działań w poszczególnych celach i przedsięwzięciach.

Zaplanowane w LSR 2023–2027 przedsięwzięcia zostały rozpisane w tabeli poniżej:

Tabela 24. Uzasadnienie celów w oparciu o dane z procesu partycypacji

C1	Uzasadnienie – fiszki projektów/pomysłów, które wpłynęły do LGD	grupy docelowe	sposób realizacji
P.1.1 ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI WŁĄCZAJĄCEJ	Dotacje na uruchomienie i rozwój działalności gospodarczej z zakresu sprawności fizycznej, zdrowia, opieki nad seniorami, osobami niepełnosprawnymi	osoby fizyczne, w szczególności ludzie młodzi, osoby w niekorzystnej sytuacji oraz istniejące MŚP	konkurs, animacja do wdrożenia innowacji społecznej (LGD)
P.1.2 AKTYWNI DLA SIEBIE I OBSZARU LGD RAZEM	dotacje na poprawę dostępności, w tym w budynkach użyteczności publicznej: remont łazienki na potrzeby osób starszych, niepełnosprawnych, wybudowanie podjazdów, poręczy i zamontowanie drzwi bezprogowych, , itp.), projekty/granty nakierowane na włączenie społeczne i cyfrowe seniorów, osób w niekorzystnej sytuacji, wsparcie potencjału młodzieży, liderów (zajęcia integrujące, warsztaty tematyczne, wyjazdy, nakierowane na rozwiązywanie ich problemów, np. dyżury specjalistów (psycholog, logopeda, specjalista integracji sensorycznej) w oparciu o bazę lokalową szkół i świetlic wiejskich, cykl spotkań sołtyszek z obszaru LGD RAZEM z sołtyskami z innych części Polski. integracja seniorów i osób wykluczonych poprzez przedsięwzięcia integracyjne, , warsztaty dla wykluczonych cyfrowo – „Pogotowie cyfrowe”, wyszkolenie lokalnych animatorów, dzienny punkt zajęć rehabilitacyjnych dla seniorów, integracja młodzieży, integracja międzypokoleniowa w KGW i wiele innych.	jst, NGO, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, mieszkańcy obszaru LGD, w tym ludzie młodzi do 25 roku życia, seniorzy 60+, osoby w niekorzystnej sytuacji, lokalni liderzy, LGD	konkurs, projekt grantowy, projekt partnerski z partnerem krajowym spoza obszaru LSR, projekt własny, animacja do wdrożenia innowacji społecznej (LGD)

C.2	Uzasadnienie – fiszki projektów/pomysłów, które wpłynęły do LGD	grupy docelowe	sposób realizacji
P.2.1 ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI TURYSTYCZNO-REKREACYJNEJ PRZYJAZNEJ ŚRODOWISKU	atrakcje turystyczne, zakwaterowania, gastronomia na bazie lokalnych produktów) – rozwijanie istniejących przedsiębiorstw, i tworzenie nowych przedsiębiorstw, gospodarstw agroturystycznych, zagród edukacyjnych	osoby fizyczne, w szczególności ludzie młodzi, osoby w niekorzystnej sytuacji, rolnicy i domownicy z małych gospodarstw poszukujący dochodów poza rolnictwem, istniejące MŚP	konkurs, animacja do wdrożenia innowacji opartej na zasobach lokalnych (LGD)
P.2.2 ZIELONY I AKTYWNY SZLAK ZIEMI ŁUKOWSKIEJ	dotacje na projekty obejmujące budowę/modernizację publicznej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej (tężni solankowych, siłowni dla młodzieży, parków linowych, ścianki wspinaczkowej, toru do deskorolek, miejsc obsługi rowerzystów, sprawnościowych placów zabaw, itp.), w których wykorzystano rozwiązania przyjazne środowisku, dotacje na projekty/granty wzmacniające ofertę turystyczną i spędzania czasu wolnego, w tym obejmujący działania promujące zdrowy styl życia, przeciwdziałające zmianom klimatu i ograniczające presję na środowisko, granty na projekty z zakresu: ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne; skierowanych na wsparcie potencjału lokalnych NGO w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne– jednolite stroje ludowe, wsparcie młodzieżowych drużyn pożarniczych, na opracowanie koncepcji SV, konkurs na projekty z partnerem krajowym/i międzynarodowym (NGO), wystawy lokalnych artystów w GOK, biblioteka przyszłości – wprowadzenie elementów multimedialnych do gminnej biblioteki publicznej, wyposażenie centrum etnograficzno- wypoczynkowego, doposażenie rekonstruowanego obozu partyzanckiego AK, zakup sceny z podjazdem dostosowanym dla osób niepełnosprawnych, warsztaty kulinarne, rękodzieła ziołoznawstwo, zajęcia z druku 3d, zajęcia z łucznictwa, kursy zielarstwa i inne, dotyczące organizacji dla ludzi młodych do 25 roku życia i osób dorosłych wymiany z organizacjami z Państw UE w celu poznawania metod ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi.	js, osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, sołectwa, LGD	konkurs, projekt grantowy i projekt partnerski krajowy/międzynarodowy, projekt własny, animacja do wdrożenia innowacji opartej na lokalnych zasobach (LGD)

Źródło: opracowanie własne LGD

ROZDZIAŁ VII. SPOSÓB WYBORU I OCENY OPERACJI ORAZ SPOSÓB USTANAWIANIA KRYTERIÓW WYBORU

Wypracowane podczas konsultacji społecznych zasady: przejrzystość, partnerstwo, synergia, komplementarność, integracja, innowacyjność, różnorodność, efektywność są podstawą wdrażania LSR i systematycznego wspierania trójsektorowego partnerstwa oraz zaangażowania wszystkich grup społecznych w wewnętrzną organizację pracy LGD „RAZEM”.

Realizacja podejścia RLKS uzależniona jest od efektywnego wdrażania procedur. LGD „RAZEM” posiada 15-letnie doświadczenie w wyborze i ocenie operacji składanych przez beneficjentów w okresach programowania 2007–2013 i 2014–2020. **Celem procedur LGD „RAZEM” jest zapewnienie transparentności, sprawności i skuteczności procesu wyboru i oceny operacji**, przy zachowaniu zasady, **że żadna pojedyncza grupa interesu nie kontroluje procesu podejmowania decyzji**. Procedury te umożliwiają wybór najkorzystniejszych operacji w ramach poszczególnych przedsięwzięć, których realizacja na obszarze LGD korzystnie wpłynie na wyznaczone cele i pozwoli na osiągnięcie zawartych w LSR wskaźników. Przełoży się to na realizację samej LSR oraz niedyskryminującego, obiektywnego, przejrzystego i pozwalającego uniknąć ryzyka wystąpienia konfliktu interesu procesu decyzyjnego. Procedury zapewniają również spójność, wzajemne powiązania i synergii w ramach całej LSR, co daje gwarancję, że zostaną wybrane jedynie te operacje, które faktycznie przyczyniają się do realizacji strategii.

W skład Rady wchodzi przedstawiciele grup interesu sektorów gospodarczego, publicznego i społecznego, w tym ludzie młodych do 25 roku życia, seniorów, którzy ukończyli 60 rok życia oraz min. po jednej osobie przedstawiciele osób w niekorzystnej sytuacji zdiagnozowanych na obszarze LSR, tj. kobiety i osoby z niepełnosprawnością. Rada pracuje w oparciu o Regulamin Rady i procedury wyboru, których uchwalanie leży w kompetencjach WZC, a zmian dokonuje Zarząd po konsultacji z WZC lub co najmniej właściwym zespołem roboczym. Do pracy Rady może być wykorzystywana elektroniczna aplikacja dotycząca obsługi wniosków, korzystająca z nowoczesnych technologii i rozwiązań, w tym również posiadająca możliwość prowadzenia posiedzenia w systemie zdalnym. Członkowie Rady stale podnoszą swoje kompetencje na szkoleniach z zasad wdrażania LSR (w tym zasad oceny i wyboru projektów do dofinansowania). Brali też udział w tworzeniu procedur i kryteriów wyboru operacji w ramach LSR podczas konsultacji społecznych, a część z nich została wybrana w skład Zespołu Roboczego ds. LSR 2023–2027 i dokumentów proceduralnych. Nad prawidłowym przebiegiem procesu oceny, wyboru, sporządzania dokumentacji i protokołowania procesu wyboru operacji będzie czuwało biuro LGD oraz Zarząd. Procedury obejmują czynności od prowadzenia kampanii informacyjnej, poprzez nabór wniosków, ich ocenę, aż do przekazania pełnej dokumentacji związanej z naborem i wyborem do Instytucji Wdrażającej, czy też rozliczeniem zadania w ramach projektu grantowego.

Procedury posiadają rozwiązania gwarantujące spełnienie następujących **celów i założeń**:

- powszechność, jawność i dostępność procedur dla wszystkich zainteresowanych stron biorących udział w procesie wyboru operacji;
- zapewnienie czytelnych i przejrzystych zasad pozwalających na skuteczną realizację LSR, gwarantując także potencjalnym wnioskodawcom obiektywizm i przejrzystość w procesie wyboru i oceny operacji;
- zapewnienie składu Rady spośród Członków LGD składających się od 9 do 15 członków, **który zapewnia, że żadna pojedyncza grupa interesu nie kontroluje procesu podejmowania decyzji**. Ponadto co najmniej: 1-ej osoby będącej przedstawicielem ludzi młodych w wieku do 25 roku życia na moment wyboru władz, oraz co najmniej 1-ej osoby jako przedstawiciela seniorów, która ukończyła 60 rok życia;
- zapewnienie transparentności wyboru i oceny operacji, tj. zachowanie w poszczególnych głosowaniach odpowiedniego parytetu, tak, aby przedstawiciele władzy publicznej ani żadnej pojedynczej grupy interesu nie kontrolowali procesu podejmowania decyzji;
- bezstronność członków Rady, składanie w toku procedury oceniania i wyboru operacji deklaracji poufności i bezstronności, oraz brak konfliktu interesów, powodujących konieczność wyłączenia się członków Rady w przypadku zaistnienia ich powiązania z wnioskiem lub wnioskodawcą;

- jawność procesu wyboru, udostępnianie procedur i dokumentów z posiedzeń Rady do wiadomości publicznej, w szczególności: listy operacji zgodnych z LSR, listy operacji niezgodnych z LSR, listy operacji wybranych do realizacji, listy operacji niewybranych do realizacji, uchwały i protokół zawierający informację o włączeniach z procesu decyzyjnego, ze wskazaniem których wniosków i członków Rady wyłączenie dotyczy;
- prowadzenie doradztwa bezpośredniego i e-doradztwa, omawianie procedur w trakcie szkoleń/spotkań informacyjno-szkoleniowych
- uwzględnienie sytuacji szczególnych, które mogą zaistnieć w procesie wyboru i oceny operacji, oraz określenie sposobów ich rozwiązania (np. przy równej ilości punktów, rozbieżnościach w ocenie sposób, podwójne finansowanie, itp.);
- możliwość odwołania się, wniesienia protestu wnioskodawców od niekorzystnych dla nich decyzji Rady;
- ocena i wybór operacji na podstawie lokalnych kryteriów wyboru;
- udział pracownika biura LGD we wszystkich posiedzeniach organu decyzyjnego w celu zapewnienia obsługi technicznej.

We wdrażaniu LSR w ramach PS WPR 2023–2027 przewiduje się **następujące procedury**:

1. Procedura oceny i wyboru operacji w ramach LSR 2023-2027 LGD „RAZEM”
2. Procedura oceny i wyboru grantobiorców w ramach LSR 2023-2027 LGD „RAZEM”
3. Procedura ustalania niebudzących wątpliwości interpretacyjnych kryteriów wyboru operacji w ramach LSR 2023-2027 LGD „RAZEM”
4. Procedura ustalania niebudzących wątpliwości interpretacyjnych kryteriów wyboru grantobiorców w ramach LSR 2023-2027 LGD „RAZEM”

Opracowywane przez LGD procedury oraz regulaminy stanowią podstawę pracy Rady, Zarządu, WZC, Komisji Rewizyjnej oraz Biura LGD. Dokumenty będą jawne i powszechnie dostępne, tj. zamieszczone na stronie internetowej LGD oraz dostępne w biurze LGD. Szczegółowe procedury zostaną uzupełnione o wymogi proceduralne zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa i wytycznymi, które zostaną przedłożone w stosownym czasie do akceptacji przez Instytucję Wdrażającą.

Sposób ustanawiania i zmiany kryteriów wyboru z uwzględnieniem powiązania kryteriów wyboru z diagnozą obszaru, celami i wskaźnikami

Kryteria wyboru operacji do poszczególnych przedsięwzięć zostały wstępnie zidentyfikowane na spotkaniu Grupy Roboczej i przedyskutowane z mieszkańcami i przedstawicielami grup w niekorzystnej sytuacji podczas warsztatów przyszłościowych oraz w PK. W ich opracowaniu Zarząd LGD uwzględnił wnioski z analizy SWOT, potrzeby rozwojowe oraz potencjał obszaru. Ostatnim etapem było poddanie ocenie wypracowanych kryteriów na internetowym forum dyskusyjnym stworzonym dla członków Grupy Roboczej. Wypracowane procedury i kryteria wyboru operacji zostały poddane dyskusji podczas spotkania on-line zespołu roboczego oraz konsultacji LSR w PK, o czym mieszkańcy zostali poinformowani poprzez stronę internetową oraz profil FB, a także lokalne media. Przy opracowaniu kryteriów uwzględniono wytyczne PS WPR oraz Ustawę o RLKS.

Kryteria wyboru operacji są **powiązane z diagnozą obszaru, wytyczonymi, celami i wskaźnikami** oraz preferują operacje, które w sposób bezpośredni odpowiadają na zdiagnozowane potrzeby i problemy różnych środowisk lokalnych, w tym ludzi młodych do 25 roku życia, seniorów 60+, a w szczególności osób z grup zidentyfikowanych na obszarze LGD jako zagrożonych wykluczeniem społecznym, czy w niekorzystnej sytuacji. Dzięki dookreśleniu w zakresie minimalnych i maksymalnych wartości oraz opisowi zasad przyznawania punktów w przedziale minimum – maksimum opracowane kryteria spełniają warunki dotyczące ich **obiektywności, niedyskryminującego charakteru, są przejrzyste i mierzalne**. Kryteria zapewniają wybór operacji przyczyniających się do osiągnięcia poszczególnych celów strategii, ponieważ bezpośrednio odnoszą się do wskaźników produktu i rezultatu LSR. Cele LSR są **inkluzywne** – dostępne dla każdego; obejmują całość zbioru lub obszaru oraz **zintegrowane** – łączą różne dziedziny, tematyki, gospodarki, w celu kompleksowego zaspokojenia zdiagnozowanych potrzeb społeczności.

Lokalne kryteria wyboru operacji zostały sporządzone przy udziale społeczności lokalnej na 3-im kluczowym etapie przygotowania LSR, tj. opracowanie zasad wyboru operacji i ustalenia kryteriów wyboru. Wykorzystane metody partycypacji społecznej pozwoliły na wypracowanie **kryteriów adekwatnych do potrzeb lokalnej społeczności**, które pozwolą na premiowanie operacji wpływających na rozwój obszaru poprzez niwelowanie problemów i słabych stron na korzyść wzmocnienia jego potencjału.

Podczas spotkań konsultacyjnych uczestnicy zgodnie przyznali, że **premiowane powinny być operacje: zgłoszone przez podmioty ekonomii społecznej, przez osoby należące do zidentyfikowanych na obszarze LSR grup w niekorzystnej sytuacji, ludzi młodych do 25 r.ż. i seniorów powyżej 60 r.ż.; dedykowane dla mieszkańców obszarów wiejskich wykluczonych społecznie ze względu na przynależność do grup zdiagnozowanych jako grupy w niekorzystnej sytuacji na obszarze LSR; ukierunkowane na innowacje** (z uwzględnieniem stopnia rozwoju danego obszaru) w C1 – innowacja społeczna i w C.2 – innowacja oparta o zasoby lokalne; **partnerskie** (z podmiotami z obszaru LGD uwzględniające współpracę różnych grup interesu, sektorów itp.) – na dowód realizacji operacji w partnerstwie musi zostać załączona do wniosku/wniosku o płatność umowa partnerska; obejmujące zastosowanie rozwiązań sprzyjających ochronie środowiska i/lub przeciwdziałaniu zmianom klimatu, **ograniczające presję na środowisko; wykorzystujące technologie cyfrowe; generujące nowe miejsca pracy; objęte oddolnymi koncepcjami inteligentnej wsi** – możliwość wyboru przez LGD najlepszych koncepcji, w ramach których projekty będą premiowane lub premiowanie projektów z każdej koncepcji, na utworzenie której LGD udzieli wsparcia. Ponadto premiowane będzie figurowanie podmiotu w bazie i posiadanie partnera wyszukanego poprzez bazę partnerów prowadzoną przez LGD we współpracy z siecią LGD-ów z WL. W lokalnych kryteriach wyboru operacji dodatkowe punkty uzyskują podmioty prowadzące działalność, osoby fizyczne zamieszkałe w gminach, w których **wskaźnik przedsiębiorczości jest niższy od śr. dla obszaru LSR, tj. 77,8%**.

Kryteria wyboru operacji w ramach LSR ustanawiane są przez Zarząd LGD „RAZEM” po konsultacji z WZC lub co najmniej właściwym zespołem roboczym. Przyjmowane są uchwałą Zarządu Stowarzyszenia. Zmiany dokonywane mogą być ze względu na zmiany dokumentów programowych, wniosków zebranych w wyniku przeprowadzonej ewaluacji LSR lub na wniosek: członków Rady/LGD, Dyrektora biura, mieszkańców obszaru objętego LSR. Wniosek o zmianę musi zawierać propozycje zmiany kryteriów wraz z uzasadnieniem, które: posiadają metodologię wyliczania, są mierzalne, zawierają szczegółowy opis wyjaśniający sposób oceny wskazujący wymagania konieczne do spełnienia danego kryterium, niebudzące wątpliwości interpretacyjnych, oraz posiadają dodatkowe opisy, definicje oraz sposób przyznawania wag, który nie budzi wątpliwości. Kryteria wyboru operacji zaproponowane we wniosku, przed posiedzeniem Zarządu, na którym mają zostać zatwierdzone, poddawane są konsultacjom ze społecznością lokalną za pośrednictwem strony internetowej i Biura. Po przeprowadzonych konsultacjach społecznych, Biuro LGD wypracowuje wspólne stanowisko uwzględniające wnioski z konsultacji, a następnie konsultuje zaproponowane zmiany z WZC lub co najmniej Zespołem roboczym ds. LSR 2023–2027 i dokumentów proceduralnych.

Zarząd podejmuje uchwałę o zatwierdzeniu zmian kryteriów wyboru operacji zwykłą większością głosów. Przygotowuje wniosek do ZWL o zatwierdzenie zaktualizowanych kryteriów wyboru operacji. Po uzyskaniu pozytywnej odpowiedzi, za pomocą elektronicznych środków przekazu (strony internetowej stowarzyszenia/poczty e-mail) informuje członków LGD oraz potencjalnych beneficjentów o obowiązujących zaktualizowanych kryteriach wyboru operacji. Kryteria stanowią załącznik do regulaminów naborów.

INNOWACYJNOŚĆ

Planuje się zastosowanie kryterium innowacji we wszystkich przedsięwzięciach określonych w LSR. LGD będzie poprzez działania animacyjne mobilizować, inspirować, zachęcać do wdrażania innowacji we wszystkich planowanych operacjach wdrażanych w ramach LSR.

Metody wdrażania innowacji:

- mówienie o innowacjach językiem korzyści
- tworzenie ekosystemu innowacji społecznych
- inicjowanie oraz promowanie sieciowania i współpracy, wymiana doświadczeń w opracowaniu i wdrażaniu innowacji
- implementacja już wdrożonych rozwiązań
- budowanie partnerstw lokalnych na rzecz innowacji
- organizowanie spotkań/szkoleń i animacje w zakresie innowacji
- poszukiwanie rozwiązań wychodzących poza dotychczasowe schematy w oparciu o współpracę trójsektorową
- budowanie klimatu społecznego dla innowacyjności
- elastyczność przy procesie wyboru i wdrażania innowacji
- zwiększenie zasięgu i wpływu innowacji na życie społeczno-gospodarcze
- zapewnienie źródeł finansowania na poziomie lokalnym na wdrażanie innowacji

Wdrożone innowacje będą miały wpływ na ograniczanie problemów społecznych obszaru LSR oraz wdrożenie nowych/ulepszonych rozwiązań w sferze społeczno-gospodarczej, podniesienie jakości życia mieszkańców obszaru LSR i wprowadzanie/zainicjowanie zmian społecznych jako rezultat wdrożenia innowacji.

W celu nr 1 w obu przedsięwzięciach nacisk zostanie położony na innowacyjność społeczną, natomiast w celu nr 2 na innowacyjność opartą na lokalnych zasobach. W obu celach innowacyjność będzie oceniana według stopnia oryginalności zmian.

Obszar LGD „RAZEM” posiada wewnętrzny potencjał historyczny związany z walkami powstańczymi (głównie prowadzonymi w czasie Powstania Styczniowego, Listopadowego oraz I i II Wojny Światowej), a także miejscem narodzin i silnie zarysowanej twórczości wybitnego polskiego pisarza Henryka Sienkiewicza. Ziemia Łukowska była miejscem walk powstańczych podczas powstania styczniowego pod dowództwem Ks. Stanisława Brzóska oraz walk Samodzielnej Grupy Operacyjnej "Polesie" pod dowództwem gen. Franciszka Kleeberga podczas kampanii wrześniowej pod Wolą Gułowską oraz Serokomlą w 1939 roku. Bogata przestrzeń historyczna i kulturowa Ziemi Łukowskiej do tej pory nie została wykorzystana. W oparciu o lokalne zasoby oraz wytyczony i oznakowany Szlak Ziemi Łukowskiej LGD „RAZEM” chce wspierać na jego przebiegu nowe atrakcje pozwalające na **powstanie innowacji opartych o lokalne zasoby**: nowe produkty/usługi lub zmobilizować istniejące zasoby do nowego sposobu ich wykorzystania .

Istotne znaczenie będą miały **innowacje społeczne**, które wspomagają proces rozwiązywania problemów społecznych i tworzą nowe relacje społeczne na obszarze objętym LSR. Jest to związane ze zdiagnozowanymi problemami obszaru LGD, m.in. wykluczeniem społecznym osób zdiagnozowanych jako osoby w niekorzystnej sytuacji, których niwelowanie pozwoli na efektywny rozwój obszaru w zakresie przedsiębiorczości i inkluzji społecznej. Kryterium wdrożenia innowacji społecznych będzie: lokalny wymiar innowacji oraz ukierunkowanie na wykorzystanie lokalnych zasobów, a także oraz uwzględnienie współpracy trójsektorowej, zwłaszcza sektora gospodarczego i społecznego. *Innowacje społeczne* oddziałują na grupy społeczne i społeczności lokalne tworząc nowe lub rozwijając istniejące pomysły i rozwiązania postępujących problemów społecznych. Proces ten powinien przyczynić się do zwiększenia aktywności społeczeństwa do działań kreatywnych w tworzeniu nowych rozwiązań na obszarze LGD „RAZEM”, a także w wykorzystaniu dostępnych lokalnych zasobów i środków.

DEFINICJE INNOWACYJNOŚCI

INNOWACYJNOŚĆ OPARTA NA LOKALNYCH ZASOBACH

dla przedsięwzięć C.2

P. 2.1 Rozwój przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej przyjaznej środowisku

P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej

Definicja – innowacyjność oparta na lokalnych zasobach dotyczy wprowadzeni na obszar LGD "RAZEM" zmiany mającej na celu wdrożenie nowego na obszarze objętym LSR lub znacząco udoskonalonego produktu, usługi, procesu, organizacji lub nowego sposobu wykorzystania lub zmobilizowania istniejących lokalnych zasobów w postaci osobliwości przyrody nieożywionej, zasobów historycznych i kulturowych związanych z walkami powstańcami Powstania Styczniowego i Listopadowego, a także I i II Wojny Światowej oraz życiorysu i twórczości Henryka Sienkiewicza i Szlaku Ziemi Łukowskiej.

Rada będzie przyznawała punkty w oparciu o powyższą def. innowacyjności według stopnia oryginalności zmian:

Kreatywne – powstają w wyniku autorskiego pomysłu, dotyczą wdrożenia nowego na obszarze objętym LSR produktu, usługi, procesu lub organizacji wykorzystując lokalne zasoby wskazane w powyższej definicji – 10 pkt;

Imitujące – wzorowane na wcześniej powstałych produktach, usługach, procesach lub organizacji, dotyczące nowego sposobu wykorzystania lub zmobilizowania istniejących lokalnych zasobów wskazanych w powyższej definicji – 5 pkt;

Pozorne – operacje nie wykorzystują lokalnych zasobów wskazanych w powyższej definicji – 0 pkt

INNOWACYJNOŚĆ SPOŁECZNA

dla przedsięwzięć C.1

P.1.1 Rozwój przedsiębiorczości włączającej

P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM

Definicja – Innowacje społeczne są to nowe działania społeczne bazujące na wykorzystaniu lokalnych zasobów i mające na celu poprawienie jakości życia społeczności lokalnej oraz wzmocnienie relacji społecznych. Ich cechą charakterystyczną jest wprowadzanie nowych lub zmodyfikowanych rozwiązań w nowym kontekście społecznym. Rozwiązania te mogą wiązać się z innowacyjnymi produktami, usługami, modelami bądź procesami, które umożliwią rozwiązanie bądź ograniczenie występujących problemów społecznych, zainicjują działania włączające i wpłyną na podniesienie jakości życia mieszkańców, np. uwzględniają współpracę trójsektorową (gospodarczy, społeczny, publiczny)

Rada będzie przyznawała punkty w oparciu o def. innowacyjności społecznej według stopnia oryginalności zmian:

Kreatywne – powstają w wyniku autorskiego pomysłu, nieistniejącego na obszarze całego LSR, – 15 pkt; nieistniejącego na obszarze gminy – 10 pkt

Imitujące – wzorowane na wcześniej powstałych produktach, usługach, procesach lub organizacji na obszarze całego LSR – 10 pkt; na obszarze gminy – 5 pkt

Pozorne – operacje nie wykorzystują def. innowacyjności społecznej – 0 pkt

Realizacja projektów grantowych, operacji własnych oraz projektów partnerskich

Projekty grantowe: LGD planuje zrealizować 5 projektów grantowych w dwóch celach C.1 i C.2 w tym na opracowanie koncepcje Smart Villages w P.2. oraz 1 dla jst zwiększający atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną Szlaku Ziemi Łukowskiej.

P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM – 1 projekt grantowy ograniczający wykluczenie społeczne i cyfrowe seniorów, w tym osób powyżej 60 roku życia

P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej – 4 projekty grantowe, w tym 1 dla jst:

- 1 na opracowanie **koncepcji Smart Villages**
- 1 skierowany na wsparcie potencjału lokalnych NGO w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne
- 1 z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego
- 1 na rozwój atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej Szlaku Ziemi Łukowskiej (dla jst)

Operacje własne zostaną zrealizowane zgodnie z zasadami RLKS. LGD planuje zrealizować dwie i są ważne z punktu widzenia osiągnięcia obu zakładanych w LSR celów (C.1 i C.2 2).

Operacja własna w C.1, P.1.2 **Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM** to zaplanowane działania wzmocniające lokalnych liderów, lokalne organizacje pozarządowe, działania przeciwdziałające wykluczeniu społecznemu (np. szkolenia podnoszące kwalifikacje kobiet wchodzących na rynek pracy lub powracających do pracy po przerwie związanej z urodzeniem i wychowaniem dziecka z zakresu przedsiębiorczości, korzystania z nowych technologii, szkolenia podnoszące kompetencje cyfrowe seniorów, możliwości realizacji pomysłów przez ludzi młodych do 25 roku życia- grupy nieformalne) obejmujące innowacyjne rozwiązania. Planowana operacja własna LGD będzie skierowana do lokalnych organizacji, liderów lokalnych i potencjalnych beneficjentów zainteresowanych wzmocnieniem „know-

how” i kompetencji z zakresu przygotowania przedsięwzięć/projektów w oparciu o nowe i innowacyjne rozwiązania w środowisku lokalnym, w tym innowacje społeczne.

Zaplanowana w **P 2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej** operacja własna zakłada **utworzenie marki lokalnej, np. „Ziemia Łukowska”/Szlak Ziemi Łukowskiej**, stworzenie lokalnej sieci współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, w tym ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne. Diagnoza wskazuje na niewystarczający rozwój turystyki na terenie LGD, przy mocnych atutach obszaru wymienionych w LSR. Ze względu na konieczność objęcia działaniami całego obszaru LGD wskazane jest, aby operacja zrealizowana była przez podmiot obejmujący cały teren LSR taki, jakim jest Lokalna Grupa Działania „RAZEM”. W poprzednim okresie programowania na terenie LGD zrealizowano szereg projektów mających na celu wzrost atrakcyjności terenu LSR dla mieszkańców i turystów. Istnieje potrzeba integrowania tej oferty. Współpraca jest znanym, skutecznym mechanizmem pomocy obszarom wiejskim we wspólnym tworzeniu nowych rozwiązań dla powszechnych problemów i dzieleniu się nimi. Wspiera ona i zachęca beneficjentów do podejmowania działań wspólnie z innym partnerem stosującym podobne podejście, w innym regionie lub państwie członkowskim. Ogólnym celem współpracy będzie wspieranie podmiotów lokalnych w zwiększaniu potencjału obszaru LGD „RAZEM”.

Projekty w partnerstwie będą premiowane na etapie lokalnych kryteriów wyboru operacji. Projekty partnerskie: LGD w obu celach założyła ogłoszenie konkursów na realizację projektów (po jednym w obu celach) **z partnerami spoza obszaru LSR, krajowym ewentualnie zagranicznym**. W **P 1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM** projekt dotyczyć będzie podniesienia jakości życia i pobudzenie zaangażowania mieszkańców do oddolnych inicjatyw, w tym przeciwdziałaniu wykluczeniu w obszarze działania wszystkich partnerów. Przedsięwzięcie **P 2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej** – zaplanowano konkurs na projekt z zakresu promocji zintegrowanej oferty turystycznej w oparciu o dziedzictwo lokalne, sieć szlaków turystycznych. Korzyści ze współpracy z partnerem zagranicznym to przede wszystkim szansa na implementację innowacyjnych rozwiązań, poszerzenie horyzontów uczestników projektu, wymiana dobrych praktyk. Przełamanie kompleksów, i poznanie innych kultur co wpłynie na wzrost postaw tolerancji, wiedzy o świecie i ludziach Projekty będą odpowiadały na zdiagnozowane w LSR problemy i potrzeby w obszarze włączenia i przeciwdziałaniu wykluczeniu (P.1.2 z partnerem krajowym) oraz kolejny obszaru związanego z dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym. Realizacja projektu jest uzasadniona ze względu na znaczące braki w zakresie istniejącej oferty turystycznej i spędzania czasu wolnego. Istotą projektów w partnerstwie jest odejście od wąskiego podejścia do realizacji różnych przedsięwzięć obszaru LSR na rzecz uzyskania wartości dodanej w osiągnięciu wspólnych celów rozwojowych.

Uzasadnienie do projektów w partnerstwie: LGD posiada doświadczenie we wdrażaniu projektów w partnerstwie. Ich realizacja wpłynie pozytywnie na podniesienie potencjału lokalnych podmiotów, wymianę dobrych praktyk i wynika z diagnozy potencjału LSR. Analiza danych dotyczących aktywności społecznej na obszarze LSR wskazuje na różne formy zaangażowania społecznego i stopniowy wzrost działających organizacji. Jest to potencjał, który należy wzmacniać i sukcesywnie rozwijać. Lokalne organizacje pozarządowe mają istotne znaczenie w powstawaniu różnych inicjatyw oddolnych, które mogą pomóc w rozwiązywaniu lokalnych problemów społecznych. Znaczenie mają działania aktywizujące i animacyjne dla obecnych oraz przyszłych liderów lokalnych oraz inicjatywy kształtujące i upowszechniające postawy prospołeczne i obywatelskie, dotyczące, m.in. rozwijania sektora pozarządowego wśród ludzi młodych do 25 roku życia i osób zainteresowanych aktywnością społeczną na obszarze LSR.

ROZDZIAŁ VIII. PLAN DZIAŁANIA

Plan działania przedstawia w jaki sposób i w jakim czasie osiągnęte będą wskaźniki dla celów szczegółowych i przedsięwzięć zidentyfikowanych w procesie konsultacji i zapisanych w LSR. Wszelkie działania prowadzone przez LGD będą miały na celu systematyczną realizację założeń LSR. Intensywność prowadzenia naborów oraz wybór typów operacji będą ustalane w taki sposób, aby LGD bezproblemowo uzyskiwała wymagane poziomy realizacji wskaźników w kluczowych momentach pomiaru (kamienie milowe zgodnie z umową ramową/aneksami). Plan działania

przewiduje realizację niniejszej LSR w okresach rocznych (w zał. Nr 2 podano rok ogłaszania naborów. Nabory będą ogłaszane z uwzględnieniem czasu na ogłoszenie naboru, okres oceny wniosków przez Radę LGD oraz ocenę w IZ.

Cel 1 i 2 zamierzamy zrealizować prawie w 100% wdrożenia założonych w LSR przedsięwzięć do końca 2027 r. W roku 2028 r. zaplanowane zostało zrealizowanie operacji własnej w ramach celu C.2 oraz głównie realizacja podpisanych umów w roku poprzednim, natomiast rok 2029 przeznaczylimy na podsumowanie wdrażania LSR, kampanie informacyjną i ewentualne nabory ze środków, które do nas wrócą z wcześniej realizowanych naborów, co zostanie uwzględnione w harmonogramie (jeżeli taka sytuacja będzie miała miejsce).

Terminy i częstotliwość prowadzonych naborów oraz wyborów operacji będą ustalone w sposób pozwalający na uzyskanie wymaganych poziomów wskaźników w ramach przewidzianych w umowie ramowej/aneksach kamieni milowych.

Wyszczególnienie kamieni milowych realizacji LSR:

- złożenie wniosku wraz z załącznikami do konkursu organizowanego przez Zarząd Województwa Lubelskiego: Konkurs na wybór strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność – 7 czerwca 2023 r.
- podpisanie Umowy Ramowej – 16 grudnia 2024 r.
- I kamień milowy wdrażania LSR, w którym zostanie udzielone wsparcie podmiotom wyłonionym w ramach konkursów lub przedsięwzięć grantowych - - zgodnie z zapisami w umowie ramowej/aneksach
- II kamień milowy wdrożenia LSR, w którym zostanie udzielone wsparcie podmiotom wyłonionym w ramach konkursów lub przedsięwzięć grantowych - zgodnie z zapisami w umowie ramowej/aneksach.

Przez cały czas trwania naborów w biurze LGD prowadzone będzie doradztwo oraz spotkania informacyjno-konsultacyjne dla beneficjentów, częstotliwość spotkań będzie dostosowana do zaplanowanych terminów naborów oraz potrzeb wnioskodawców. Punkt Konsultacyjno-Informacyjny będzie prowadził doradztwo na bieżąco. Intensyfikację działań informacyjno-aktywizacyjnych zaplanowano w 2025 r. i będzie ona kontynuowana w mniejszym natężeniu w kolejnych latach. Celem jest poinformowanie jak największej liczby beneficjentów, zapoznanie mieszkańców z zaplanowanymi działaniami w LSR i zaangażowanie społeczności lokalnej do ich realizacji. Doświadczenia z poprzednich okresów programowania wskazują na potrzebę szczegółowego informowania beneficjentów o realizacji działań, aby uniknąć sytuacji związanych z rezygnacją wnioskodawców w czasie realizacji operacji. Założono, że w większości wsparcie na wdrażanie LSR zakończone zostanie do końca 2027 r., ale część projektów będzie realizowana w 2028 r., a być może na początku 2029 r. Po udzieleniu wsparcia na wszystkie przedsięwzięcia zaplanowano kampanie informacyjną o zrealizowanych przedsięwzięciach dofinansowanych z PS WPR 2023-2027.

Osiągnięcie wskaźników produktu i rezultatu zaplanowano zgodnie z terminami określonymi w obowiązujących przepisach programu PS WPR. Poziom i forma dofinansowania dla poszczególnych zakresów operacji zgodnie z wytycznymi oraz regulaminami naborów. Stale rosnąca aktywność mieszkańców, połączona ze wsparciem i doradztwem prowadzonym przez biuro LGD jest gwarancją sukcesu realizacji LSR. Plan działania, osiągnięcia wskaźników produktu i rezultatu dla poszczególnych celów i przedsięwzięć został przedstawiony w załączniku nr 2 do LSR zgodnie z obowiązującym wzorem. Bezpośrednio na aktywizację ludzi młodych do 25 roku życia i seniorów przewidziano organizację zarówno projektu grantowego jak i konkursu.

ROZDZIAŁ IX. PLAN FINANSOWY LSR

Lokalna Strategia Rozwoju 2023–2027 LGD RAZEM jest strategią jednofunduszową, wykorzystującą bezpośrednio środki PS WPR. Zakres wsparcia oraz wkład środków publicznych w jej realizację na poszczególne działania przedstawia budżet. Wysokość kosztów bieżących określono zgodnie z dokumentem „Sposób ustalania wysokości dostępnych środków przeznaczonych na realizację LSR”. W planie finansowym wskazano fundusze EFSI stanowiące bezpośrednie źródło finansowania LSR, jako budżetu LSR oraz inne potencjalne źródła finansowania przedsięwzięć wynikających z LSR, w tym także EFSI w zakresie nie objętym RLKS.

Tabela 25. Poniższa tabela prezentuje inne źródła finansowania LSR.

LSR/Cel/ Przedsięwzięcie	Zakres wsparcia	Fundusz/ Program/ Komponent/ Działanie
C1. P 1.2	wsparcie inicjatyw na rzecz aktywizacji i rozwoju kompetencji cyfrowych seniorów, w tym osób powyżej 60 r. ż., wsk. produktu: I. przedsięwzięć skierowanych na ograniczenie wykluczenia społecznego i cyfrowego seniorów;	Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego, Priorytet I Umiejętności, 1.09 Rozwój kompetencji cyfrowych, EFS+ CP4.G
C1. P 1.2	wsparcie inicjatyw do prowadzenia działań służących włączeniu społecznemu; wsk. produktu: I. operacji nastawionych na integrację międzypokoleniową	Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030), Priorytet 2.: Organizacje obywatelskie na rzecz dobra wspólnego
C1. P 1.2	wsparcie inicjatyw na rzecz aktywizacji i rozwoju potencjału ludzi młodych, w tym osób do 25 r. ż., wsk. produktu: I. przedsięwzięć skierowanych na wsparcie potencjału osób młodych do 25 roku życia	Program Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021–2027, Priorytet X Lepsza edukacja, Działanie 10.3 Kształcenie ogólne EFS+.
C1. P 1.2	wsparcie NGO działających w obszarach usług publicznych; wsk. produktu: I. operacji dot. włączenia społecznego ludzi młodych	FE dla Rozwoju Społecznego, Priorytet IV Spójność społeczna i zdrowie, 4.12 Wsparcie NGO w zakresie usług publicznych i współpracy, EFS+CP4.K
C1. P 1.2	wsparcie potencjału NGO do prowadzenia działań służących włączeniu społecznemu; wsk. produktu: I. operacji dot. włączenia społecznego osób w niekorzystnej sytuacji	FE dla Rozwoju Społecznego, Priorytet IV. Spójność społeczna i zdrowie, 4.07 Wsparcie NGO w zakresie usług publicznych i współpracy, EFS+CP4.H
C1. P 2.2	wsparcie inicjatyw skierowanych na wsparcie potencjału lokalnych NGO obejmujących wyposażenie, zakup strojów/instrumentów, itp. mające na celu szerzenie lokalnej kultury i dziedzictwa lokalnego- wsk. produktu: I. projektów	Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Program Działaj Lokalnie
C2. P 2.2	działania edukacyjno-informacyjne społeczeństwa dot. GOZ; wsk. produktu: I. opracowanych koncepcji SV	Działanie FENX.01.04 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym (EFRR/FS.CP2.VI)

Źródło: opracowanie własne LGD

Wysokość wsparcia finansowego EFSI w ramach LSR w ramach poszczególnych funduszy/programów jest określona w załączniku nr 3: *Budżet LSR*. Plan finansowy jest opisany za pomocą formularza 4: *Plan wykorzystania budżetu LSR*.

Tabela 26. Opis powiązań budżetu z celami

OPIS POWIĄZAŃ BUDŻETU Z CELAMI I PRZEDSIĘWZIĘCIAMI	
C.1 PODNIESIENIE JAKOŚCI ŻYCIA I INTEGRACJA MIESZKAŃCÓW, W TYM PRZECIWDZIAŁANIE WYKLUCZENIU NA OBSZARZE LGD RAZEM DO 2027 R.	BUDŻET NA REALIZACJĘ CELU 684 669 €
OPIS POWIĄZANIA BUDŻETU Z CELEM SZCZEGÓŁOWYM 1:	
Na terenie obszaru LGD zdiagnozowano szereg zjawisk pogarszających poziom życia mieszkańców w szczególności osób z grup wymienionych jako zagrożone wykluczeniem lub w trudnej sytuacji. Zatrzymanie negatywnych zjawisk najłatwiej będzie osiągnąć, inwestując w zintegrowaną i komplementarną sieć operacji, która tworzy przedsięwzięcia z zakresu wsparcia działalności gospodarczej ściśle zbieżnej z celem nr 1. Wsparcie organizacji pozarządowych, które mogą potem realizować, także finansowane ze środków LSR operacje podnoszące jakość życia wymienionych grup w trudnej sytuacji. Projekty samorządów/NGO skierowane na inwestycje poprawiające dostępność i projekty partnerskie także związane będą z podnoszeniem jakości życia, dostępności i aktywności społecznej. W ramach celu 1 wyodrębniono 2 przedsięwzięcia, które najefektywniej zrealizują założony cel.	
C.2 ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I ATRAKCYJNOŚCI OBSZARU LGD RAZEM W OPARCIU O LOKALNE ZASOBY KULTUROWE I TURYSTYCZNO-REKREACYJNE DO 2027 R.	BUDŻET NA REALIZACJĘ CELU 1 565 331,00 €
OPIS POWIĄZANIA BUDŻETU Z CELEM SZCZEGÓŁOWYM 2:	

Diagnoza oraz konsultacje społeczne pokazują, że obszar LGD jest zasobny w potencjał do aktywnego wypoczynku, a nawet turystyki, jednak oferta oparta na tych walorach jest niewystarczająca. Z diagnozy wynika, iż mieszkańcy chcą otworzyć się na turystów, potrzebują również atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu dla siebie, nie odjeżdżając zbyt daleko od domu. Dlatego też w ramach celu 2 zaplanowano wsparcie rozwoju oferty wolnego czasu. Wzmocniona zostanie branża związana z wypoczynkiem i turystyką w tym agroturystyka i zagrody edukacyjne, infrastruktura rekreacji i turystyki. Projekty partnerskie oraz grantowe wzmocnią dodatkowo ofertę obszaru w interesującym nas temacie. Dodatkowo narzędzia takie jak koncepcje SV mogą być podstawą do zwiększenia finansowania operacji zbieżnych z celem ale finansowanych przez inne podmioty w ramach realizacji koncepcji SV. Dlatego też, budżet na realizację celu 2 stanowi prawie 70% całego budżetu LSR

Źródło: opracowanie własne LGD

ROZDZIAŁ X. MONITORING I EWALUACJA

Funkcjonowanie LGD i realizacja LSR 2023-2027 będą na bieżąco monitorowane i poddawane badaniom ewaluacyjnym w celu stałego podnoszenia jakości i efektywności działań. Ewaluacja będzie niezbędna do sprawnego wydatkowania środków publicznych w ramach LSR, a także do szybkiego reagowania na zmieniające się warunki otoczenia społeczno-gospodarczego na terenie LGD. Monitoring i ewaluacja realizowane są na podstawie „Wytycznych w zakresie monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” w ramach PS WPR.

1. Celem monitorowania jest ocena poziomu wdrożenia przyjętych w LSR założeń strategicznych, weryfikacja osiągniętych wskaźników, realizacji harmonogramu i wykorzystania środków finansowych oraz ocena funkcjonowania LGD w odniesieniu do wykonywanych zadań, w tym doradztwa.
2. Celem ewaluacji jest ocena trafności, efektywności, skuteczności, użyteczności oraz trwałości LSR a także przegląd osiągnięć strategii w stosunku do zaplanowanych potrzeb i oczekiwań społecznych, w tym ocena wpływu działalności LGD i realizacji LSR na funkcjonowanie i rozwój społeczności lokalnej.

1. Zakres systemu monitorowania LSR

System monitorowania strategii polega na systematycznym zbieraniu, gromadzeniu i przetwarzaniu danych dotyczących realizacji LSR przy wykorzystaniu, tzw. wskaźników monitoringowych, które pozwalają zmierzyć zmiany i porównać osiągnięte rezultaty. Monitoring pozwala określić, czy strategia jest wdrażana zgodnie z przyjętymi założeniami i wskazuje, czy istnieje potrzeba wprowadzenia odpowiednich korekt, aby osiągnąć zakładane efekty. System monitoringu LSR obejmuje:

- monitorowanie rzeczowej i finansowej realizacji LSR poprzez analizę stopnia osiągnięcia mierzalnych i weryfikowalnych wskaźników wykonalności celów strategii, monitorowanie wydatkowania środków na poszczególne operacje i działania własne LGD.
- monitorowanie funkcjonowania LGD w odniesieniu do harmonogramu ogłaszanych konkursów, stosowanych procedur i kryteriów wyboru operacji, przepływu informacji, sprawności podejmowania decyzji, skuteczności podejmowanych działań komunikacyjno-informacyjnych, animacyjnych, funkcjonowania Biura LGD, prawidłowość realizacji grantów, itp.

Raporty monitoringowe będą sporządzane cyklicznie raz do roku za poprzedni okres sprawozdawczy. Dane szczegółowe w tabeli 27. Źródła danych do systemu monitorowania LSR będą stanowiły, m.in.: sprawozdania wewnętrzne LGD, listy obecności na spotkaniach, liczba odwiedzających portal internetowy LGD, liczba zainteresowanych ogłaszanymi konkursami, liczba operacji składanych na nabór, liczba podpisanych umów na realizację operacji, karty doradztwa prowadzone przez pracowników LGD, badania ankietowe, dokumenty finansowe, itp. Biuro LGD będzie odpowiedzialne za: prowadzenie rejestru danych (tworzony w oparciu o zbierane dane i analizy własne), statystyki odwiedzin oficjalnej strony internetowej LGD, kompletowanie list obecności ze spotkań informacyjno-konsultacyjnych, prowadzenie rejestru doradztwa świadczonego w Biurze LGD, zbieranie ankiet monitorujących doradztwo w Biurze LGD, zbieranie ankiet monitorujących zgodnie z Planem Komunikacji, itp.

Za wdrożenie i nadzór procedury monitorowania odpowiedzialny jest Zarząd LGD. Jednostką wspomagającą, wykonującą na bieżąco czynności techniczne i organizacyjne związane z procesem monitoringu są pracownicy Biura LGD. Zarząd może powołać **Zespół ds. monitorowania i ewaluacji LSR**. W ramach systemu monitorowania LSR zakłada się: ścisłą współpracę ze społecznością lokalną oraz jednostkami odpowiedzialnymi za osiągnięcie założeń LSR, informowanie społeczności lokalnej o poziomie realizacji strategii, postępach i efektach wdrażania LSR (np. strona, spotkania, media), dokonywanie koniecznych modyfikacji/aktualizacji LSR wynikających, m.in.: z uwarunkowań społeczno-gospodarczych.

2. Zakres systemu ewaluacji LSR

System ewaluacji strategii to pogłębiona ocena i interpretacja zgromadzonych danych dotyczących osiągnięcia przyjętych w LSR założeń strategicznych, rezultatów i efektywności wykorzystania środków finansowych oraz ocena jakościowa funkcjonowania LGD w odniesieniu do założeń LSR, z uwzględnieniem różnych metod badawczych i kryteriów ewaluacyjnych. Elementy podlegające ewaluacji z zakresu wdrażania LSR i funkcjonowania LGD znajdują się w tabeli 27.

Raporty ewaluacyjne będą opracowane i dostosowane do rodzajów ewaluacji, tj.:

- **ewaluacja „mid-term”** – zostanie przeprowadzona w połowie okresu wdrażania LSR w celu zdiagnozowania osiągniętych na tym etapie wskaźników produktów i rezultatów oraz stopnia ich realizacji, zidentyfikowania obszarów wymagających usprawnień oraz zwiększenia skuteczność i efektywność jej wdrażania, oceny działalności LGD, pracowników i funkcjonowania biura, skuteczności promocji i aktywizacji społeczności lokalnej, stopnia realizacji celów LSR (stopienia realizacji wskaźników), harmonogramu rzeczowo-finansowego LSR oraz budżetu LSR. Wykorzystane zostaną badania ilościowe i jakościowe.
- **ewaluacja „ex-post”** – zostanie przeprowadzona po zakończeniu wdrażania LSR w celu oceny stopnia osiągnięcia założonych celów, skuteczności, efektywności, trafności, użyteczności i trwałości wdrożonych założeń strategicznych, określenia poziomu osiągnięcia długotrwałych efektów (oddziaływanie) strategii oraz oceny jakości i efektywności pracy biura LGD oraz jej organów.
- w razie konieczności, na bieżąco, będzie realizowana **ewaluacja „on-going”** przez Zespół ds. monitorowania i ewaluacji LSR w czasie trwania strategii w celu oceny przebiegu jej realizacji, zebrania aktualnych oczekiwań osób lub instytucji objętych interwencją oraz określenia tych obszarów strategii, które wymagają modyfikacji lub usprawnienia. Będzie ona stanowiła uzupełnienie monitoringu.

Ocena ilościowo-jakościowa z wdrażania strategii odbywać się będzie w oparciu o zasadę współpracy ze społecznością lokalną obszaru LGD, w tym z grupami znajdującymi się w niekorzystnej sytuacji. Zostaną wykorzystane następujące metody partycypacyjne: badanie ankietowe, wywiady indywidualne, grupy fokusowe, sondaże, pogłębione wywiady indywidualne, warsztaty konsultacyjne, spacerki badawcze, spotkania otwarte, konsultacje on-line, itp.

Zarząd i Zespół ds. monitoringu i ewaluacji ocenia poziom wdrożenia LSR na podstawie wniosków i rekomendacji z raportów monitoringowych i ewaluacyjnych. Wnioski zostaną wykorzystane do zwiększenia skuteczności i efektywności wdrażanej strategii, określenia stopnia zgodności podejmowanych działań z przyjętymi założeniami, całościowej oceny strategii, zapewnienia przejrzystości podejmowanych działań, osiągnięcia oczekiwanych wyników w perspektywie średnio- i długookresowej, oceny jakości pracy biura i organów LGD oraz będą podstawą do aktualizacji LSR. W trakcie wdrażania LSR będą uwzględniane wnioski mieszkańców dotyczące nowych propozycji i zmian do LSR. Raporty będą publikowane na stronie LGD. Zatwierdzenia Raportu z ewaluacji LSR dokonuje Zarząd LGD i prezentuje na posiedzeniu WZC LGD.

Tabela 27. Schemat systemu monitorowania i ewaluacji LSR

Elementy poddane badaniu	Wykonawca badania	Źródła danych i metody ich pobierania	Czas i okres dokonywania pomiaru	Analiza i ocena danych
Elementy podlegające monitorowaniu				
Weryfikacja osiągniętych wskaźników, budżetu i harmonogramu realizacji LSR	Biuro LGD/ Zarząd	Sprawozdawczość wewnętrzna LGD (wnioski o płatność, dokumenty wewnętrzne LGD)	Cyklicznie raz do roku za okres sprawozdawczy	Stopień realizacji wskaźników (Raport z monitoringu LSR), zgodność z harmonogramem i budżetem (Plan Działania).
Realizacja harmonogramu ogłaszanych konkursów i wykorzystania alokacji	Biuro LGD/ Zarząd	Harmonogram naborów, dane zebrane z przeprowadzonych naborów, rejestr udzielonego doradztwa	Na bieżąco zgodnie z ogłaszanymi naborami	Zgodność z harmonogramem naborów, ocena alokacji i wykorzystanie środków w ramach naborów.

Ocena funkcjonowania LGD w odniesieniu do wykonywanych zadań i budżetu (funkcjonowanie i wdrażanie LSR)	Zarząd i Rada LGD, Biuro LGD (ocena wewnętrzna) Beneficjenci	Badanie ankietowe, rozmowy z beneficjentami, sprawozdania z pracy biura, sprawozdanie merytoryczne Zarządu (za poprzedni rok)	Na bieżąco	Ocena pracy LGD, w tym sposób przekazywania istotnych informacji potencjalnym beneficjentom, pomoc w rozwiązywaniu problemów, bieżący kontakt dotyczący zakresu udzielanego wsparcia.
Doradztwo udzielane przez pracowników Biura LGD	Pracownicy Biura LGD/ Zarząd	Rejestry doradztwa, ankietę oceniająca doradztwo, informacje z naborów oraz opinie beneficjentów	Na bieżąco	Efektywność świadczonego doradztwa (ewidencja doradztwa i karty doradztwa). Liczba i jakość świadczonych usług doradczych przez LGD.
Zainteresowanie działalnością prowadzoną przez LGD	Pracownicy Biura LGD/Zarząd	Strona internetowa LGD, listy obecności ze spotkań aktywizacyjnych, ankiety oceniające doradztwo	Na bieżąco	Analiza licznika wejść na www LGD, frekwencji spotkań i doradztwa, efektywność realizacji Planu Komunikacji.
Działalność organów LGD (zarządczego, decyzyjnego oraz kontrolnego) oraz pracowników Biura	Biuro LGD/Zarząd/WZC	Listy obecności z posiedzeń, badanie ankietowe, sprawozdanie z działalności organów	Na bieżąco	Analiza frekwencji na posiedzeniach organów, ocena pracowników: w zakresie: profesjonalizmu, komunikatywności, zaangażowania, poziomu wiedzy merytorycznej, współpracy w zespole, realizacji obowiązków
Stopień realizacji operacji własnych i beneficjentów	Pracownicy Biura LGD/ Zarząd	Sprawozdawczość wewnętrzna, wnioski o płatność	Na bieżąco/ zbiorczo I kwartał po zakończeniu projektu	zgodność z założeniami projektów, ocena prac podwykonawców, realizacja założonych wskaźników, zgodność z harmonogramem i budżetem.
Elementy podlegające ewaluacji				
Poziom osiągnięcia celów LSR wg kryteriów ewaluacyjnych	Audytor zewnętrzny lub Zespół ds. monitoringu i ewaluacji	Raporty monitoringowe i opracowane raporty ewaluacyjne, sprawozdawczość LGD: w tym np. ankiety, wywiady indywidualne, metody jakościowe, spotkania bezpośrednie z beneficjentami, itp.	Ewaluacja realizowana w poszczególnych kamieniach milowych (śródkresowa i końcowa)	Ocena trafności, efektywności, skuteczności, użyteczności oraz trwałości LSR a także przegląd osiągnięć strategii. Opracowanie raportu ewaluacyjnego (śródkresowa i końcowa.)
Efektywność pracy biura i organów LGD (organu zarządczego, decyzyjnego, kontrolnego) oraz ocena pracowników	Zarząd LGD (ocena własna, uzupełniona oceną Zespołu ds. monitoringu i ewaluacji LSR lub zewnętrznych ekspertów)	Badania ankietowe, opinie i wnioski, beneficjentów, rozmowy z mieszkańcami na otwartych spotkaniach, wywiady z wnioskodawcami, opinia Zarządu i członków stowarzyszenia, raporty monitoringowe	Ocena roczna w latach 2023–2027, dokonywana w kolejnym roku kalendarzowym	Sposób i procedury obsługi interesanta w biurze LGD, sposób i efektywność obsługi Rady LGD przez biuro LGD, przepływ informacji między biurem LGD i instytucjami zewnętrznymi, przepływ informacji pomiędzy biurem i innymi organami LGD, przepływ informacji pomiędzy biurem i beneficjentami LSR, nadzór nad wykonawcami zadań zleconych przez LGD, uczestnictwo w posiedzeniach członków rady

Skuteczność i stopień aktywizacji społeczności lokalnej	Zarząd/Pracownicy Biura LGD	Badanie ankietowe wśród mieszkańców, sprawozdania z realizacji Planu komunikacji, ankiety ewaluacyjne, rozmowy bezpośrednie z beneficjentami, raporty monitoringowe	Ocena roczna w latach 2023–2027, dokonywana w każdym kolejnym roku kalendarzowym	Ocena skuteczności promocji LGD oraz działań wdrażanych w ramach LSR, mierzona jako liczba osób, które uzyskały informację na temat LGD oraz skuteczność animacji społeczności (analiza działań komunikacyjnych)
Poziom osiągnięcia założeń i celów Planu komunikacji	Pracownicy Biura LGD/ Zarząd	Badanie ankietowe wśród mieszkańców, sprawozdania z realizacji Planu komunikacji, ankiety ewaluacyjne, rozmowy bezpośrednie z beneficjentami, raporty monitoringowe	Ocena roczna w latach 2023–2027, dokonywana w każdym kolejnym roku kalendarzowym	Badaniu poddany będzie sposób docierania do społeczności i grup docelowych, skuteczność określonych w planie narzędzi komunikacji, osiąganie wskaźników określonych w planie komunikacji, osiąganie założeń budżetu planu.
Efektywność współpracy partnerskiej/w partnerstwie	Pracownicy Biura LGD/ Zarząd	Badania ankietowe, rozmowy bezpośrednie, przegląd sprawozdawczości wewnętrznej z realizacji projektów partnerskich/w partnerstwie, raporty monitoringowe	Czas pomiaru: I kwartał po zakończeniu projektu	Badaniu poddany zostaną rezultaty, trwałość i oddziaływanie projektu (założone cele) oraz czy zrealizowane działania spowodowały wartość dodaną projektu, która może zostać kontynuowana poprzez realizację kolejnych przedsięwzięć partnerskich i w partnerstwie.

Źródło: opracowanie własne LGD

WYKAZ LITERATURY

- Strategia Rozwoju Gminy Adamów na lata 2021–2027 z perspektywą do 2030 r.
- Strategia Rozwoju Gminy Krzywda na lata 2021–2027
- Strategia Rozwoju Gminy Serokomla na lata 2021–2030
- Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Trzebieszów w latach 2016–2023
- Strategia Rozwoju Gminy Wojcieszków na lata 2019–2023
- Strategia Rozwoju Gminy Wola Mysłowska na lata 2021–2030
- Strategia Rozwoju Ponadlokalnego dla Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Łukowa na lata 2021–2030
- PROGRAM ROZWOJU Powiatu Łukowskiego na lata 2021–2030
- Raport „Ewaluacja zewnętrzna realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2016–2023 Lokalnej Grupy Działania „RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI”, OMIKRON Mariusz Wachowicz, Warszawa 2022
- Powiatowy Program Działania Na Rzecz Osób Niepełnosprawnych w latach 2021–2025, Łuków 2020
- Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Powiatu Łukowskiego na lata 2021–2030
- Dane Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego w latach 2016–2020, 2021
- Opracowania i Raporty Głównego Urzędu Statystycznego 2016–2020,
- Dane Powszechnego Spisu Rolnego 2020 roku
- Dane Gminnych Ośrodków Pomocy Społecznej
- Dane Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Lublinie,
- Raport monitoringowy Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Lubelskim do roku 2020
- Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska <https://crfop.gdos.gov.pl>
- Krajowego Rejestru Gospodyń Wiejskich, <https://www.gov.pl/web/arimr/krajowy-rejestr-kol-gospodyn-wiejskich>
- Przedsiębiorczość młodzieży akademickiej, Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Renaty Przygodzkiej, prof. UwB w Zakładzie Teorii Ekonomii, Mgr Angelika Andrzejczyk, Uniwersytet w Białymstoku Wydział Ekonomii i Finansów, 2021

Załącznik 1: Cele i przedsięwzięcia

C.1 Podniesienie jakości życia i integracja mieszkańców, w tym przeciwdziałanie wykluczeniu na obszarze LGD RAZEM do 2027 r.			
Budżet (w EUR)	Przedsięwzięcia	grupy docelowe	sposób realizacji (konkurs, projekt grantowy, operacja własna, animacja itp.)
175 000,00	P.1.1 Rozwój przedsiębiorczości włączającej	osoby fizyczne, w szczególności ludzie młodzi do 25 roku życia, osoby w niekorzystnej sytuacji oraz istniejące MŚP	konkurs, animacja do wdrożenia innowacji społecznej (LGD)
509 669,00	P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM	jst, NGO, mieszkańcy obszaru LGD, w tym ludzie młodzi do 25 roku życia do 25 roku życia, seniorzy, osoby w niekorzystnej sytuacji, lokalni liderzy, LGD	konkurs, projekt grantowy i partnerski krajowy, operacja własna, animacja do wdrożenia innowacji społecznej (LGD)
C.2 Rozwój przedsiębiorczości i atrakcyjności obszaru LGD RAZEM w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne do 2027 r.			
450 000	P.2.1 Rozwój przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej przyjaznej środowisku	osoby fizyczne, w szczególności ludzie młodzi, osoby w niekorzystnej sytuacji, rolnicy i domownicy z małych gospodarstw poszukujący dochodów poza rolnictwem, istniejące MŚP	konkurs, animacja do wdrożenia innowacji opartej na zasobach lokalnych (LGD)
1 115 331,00	P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej	jst, osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, LGD	konkurs, projekt grantowy i projekty partnerskie: krajowy lub międzynarodowy, operacja własna, animacja do wdrożenia innowacji opartej na lokalnych zasobach (LGD)

Załącznik nr 2 Plan działania – wskazujący harmonogram osiągnięcia poszczególnych wskaźników produktu i rezultatu

CEL	lata	do 31.12.2024		do 31.12.2025		do 31.12.2026		do 31.12.2027		do 31.12.2028		do 31.12.2029		Program
	Nazwa wskaźnika	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	Wartość z jednostką miary	% realizacji wskaźnika narastająco	
C.1.	C.1 Podniesienie jakości życia i integracja mieszkańców, w tym przeciwdziałanie wykluczeniu na obszarze LGD RAZEM do 2027 r.													
P.1.1 Rozwój przedsiębiorczości włączającej	WP.1.1.1: Liczba wspartych osób fizycznych	0 szt.	0%	0 szt.	0%	3 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	PS WPR
	WP.1.1.2: Liczba wspartych podmiotów gospodarczych	0 szt.	0%	0%	0%	2 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	
P.1.2 Aktywni dla siebie i obszaru LGD RAZEM	WP.1.2.1: Liczba projektów grantowych skierowanych na ograniczenie wykluczenia społecznego i cyfrowego seniorów	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	
	WP.1.2.2: Liczba operacji skierowanych na wsparcie osób w niekorzystnej sytuacji, w tym potencjału ludzi młodych do 25 roku życia	0 szt.	0%	9 szt.	90%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	
	WP.1.2.3: Liczba operacji wzmacniających dostępność , w tym w budynkach użyteczności publicznej, z uwzględnieniem elementów przyjaznych środowisku	0 szt.	0%	3 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	
	WP.1.2.4: Liczba projektów partnerskich z partnerem krajowym spoza obszaru LGD	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	
	WP.1.2.5: Liczba operacji wzmacniających lokalnych liderów , przeciwdziałających wykluczeniu, obejmujący innowacyjne rozwiązania informatyczne	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	

Wskaźnik rezultatu R.1 – Poprawa realizacji celów dzięki wiedzy i innowacjom: liczba osób korzystających z doradztwa, szkoleń, wymiany wiedzy lub biorących udział w grupach operacyjnych europejskiego partnerstwa innowacyjnego (EPI) wspieranych w ramach WPR, by zwiększyć zrównoważoną efektywność gospodarczą, społeczną, środowiskową, klimatyczną i w zakresie gospodarowania zasobami. Jednostka miary: Liczba osób WP.1.2.5	0		0		50		0		0		0		
Wskaźnik rezultatu R.37 Wzrost gospodarczy i zatrudnienie na obszarach wiejskich: nowe miejsca pracy objęte wsparciem w ramach projektów WPR. Jednostka miary: Liczba utworzonych miejsc pracy , WP.1.1.1	0		0		3		0		0		0		
Wskaźnik rezultatu R.41 PR łączenie obszarów wiejskich w Europie: odsetek ludności wiejskiej korzystającej z lepszego dostępu do usług i infrastruktury dzięki wsparciu z WPR. Jednostka miary: liczba osób , WP1.2.3	0		500		0		0		0		0		
Wskaźnik rezultatu R.42 Promowanie włączenia społecznego: liczba osób objętych wspieranymi projektami włączenia społecznego. Jednostka miary: Liczba osób WP.1.2.1, WP.1.2.2, WP.1.2.4,	0		700		30		200		100		0		
Wskaźnik rezultatu R.39 liczba przedsiębiorstw rolnych, w tym przedsiębiorstw zajmujących się biogospodarką, rozwiniętych dzięki wsparciu w ramach WPR. Jednostka miary: Liczba przedsiębiorstw WP.1.1.2	0		0		2		0		0		0		
C.2.	C.2 Rozwój przedsiębiorczości i atrakcyjności obszaru LGD RAZEM w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne do 2027 r.												
P.2.1 Rozwój przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej przyjaznej środowisku	WP.2.1.1: Liczba wspartych osób fizycznych	0 szt.	0%	0 szt.	0%	6 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.1.2: Liczba wspartych podmiotów gospodarczych	0 szt.	0%	0 szt.	0%	3 szt.	100%	100%	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.1.3: Liczba wspartych gospodarstw rolnych	0 szt.	0%	0 szt.	0%	6 szt.	100%	0 szt.	0%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
P.2.2 Zielony i aktywny Szlak Ziemi Łukowskiej	WP.2.2.1: Liczba obiektów publicznej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej , w których wykorzystano rozwiązania przyjazne środowisku	0 szt.	0%	11 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.2.2: Liczba operacji wzmacniających ofertę turystyczną i spędzania czasu wolnego , w tym obejmujące działania promujące zdrowy styl życia,	0 szt.	0%	5 szt.	33%	0 szt.	100%	10 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
													PS WPR

	przeciwdziałające zmianom klimatu i ograniczające presję na środowisko												
	WP.2.2.3: Liczba projektów grantowych z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i/lub przyrodniczego ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.2.4: Liczba projektów grantowych skierowanych na wsparcie potencjału lokalnych NGO w oparciu o lokalne zasoby kulturowe i turystyczno-rekreacyjne	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.2.5: Liczba projektów grantowych zwiększających atrakcyjność turystyczno-rekreacyjną Szlaku Ziemi Łukowskiej	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	0%	0 szt.	100%
	WP.2.2.6: Liczba projektów partnerskich z partnerem zagranicznym/krajowym	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.2.7: Liczba operacji tworzących sieć współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego , w tym ukierunkowanych na innowację opartą o zasoby lokalne	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%
	WP.2.2.8: Liczba projektów grantowych ukierunkowanych na opracowanie koncepcji Smart Villages	0 szt.	0%	0 szt.	0%	1 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%	0 szt.	100%
	Wskaźnik rezultatu R.37 Wzrost gospodarczy i zatrudnienie na obszarach wiejskich: nowe miejsca pracy objęte wsparciem w ramach projektów WPR. Jednostka miary: Liczba utworzonych miejsc pracy, WP.2.1.1	0		0		6		0		0		0	
	Wskaźnik rezultatu R.39 liczba przedsiębiorstw rolnych, w tym przedsiębiorstw zajmujących się biogospodarką, rozwiniętych dzięki wsparciu w ramach WPR. Jednostka miary: Liczba przedsiębiorstw WP.2.1.2, WP.2.1.3	0		0		9		0		0		0	
	Wskaźnik rezultatu R.40 Inteligentna przemiana gospodarki wiejskiej: liczba wspieranych strategii inteligentnych wsi. Jednostka miary: Liczba strategii, WP.2.2.8	0				14		0		0		0	
	Wskaźnik rezultatu R.41 PR łączenie obszarów wiejskich w Europie: odsetek ludności wiejskiej korzystającej z lepszego dostępu do usług i infrastruktury dzięki wsparciu z WPR. Jednostka miary: liczba osób, WP 2.2.1, WP.2.2.2, WP.2.2.3, WP.2.2.5, WP.2.2.7	0		3000		0		1000		50		0	

Wskaźnik rezultatu R.42 Promowanie włączenia społecznego: liczba osób objętych wspieranymi projektami włączenia społecznego. Jednostka miary: Liczba osób, WP.2.2.4, WP.2.2.6	0	X	0	X	400	X	0	X	0	X	0	X
---	---	---	---	---	-----	---	---	---	---	---	---	---

Załącznik nr 3 Budżet LSR

PLANOWANA WYSOKOŚĆ ŚRODKÓW NA WDRAŻANIE LSR I ZARZĄDZANIE LSR				
Zakres wsparcia	Program/Fundusz			Środki ogółem
	PS WPR	EFRR*	EFS+*	(EUR)
Wdrażanie LSR (art. 34 ust. 1 lit. b rozporządzenia nr 2021/1060)	2 250 000,00	0,00	0,00	2 250 000,00
Zarządzanie LSR (art. 34 ust. 1 lit. c rozporządzenia nr 2021/1060)	512 500,00	0,00	0,00	512 500,00
Razem	2 762 500,00	0,00	0,00	2 762 500,00

* Wysokość środków danego funduszu na RLKS dostępnych dla LGD w danym województwie będzie wyższa o wartość wkładu krajowego, którego procentowy udział w tej kwocie jest określony dla danego FEW.

** W wierszu odpowiadającym danemu EFSI, z którego LSR nie będzie finansowana, należy wstawić „0”.

Załącznik nr 4 Plan wykorzystania budżetu LSR

fundus z	środki zakontraktowane (w Euro) do:											
	31.12.2024		31.12.2025		30.06.2026		31.12.2027		31.12.2028		31.12.2029	
	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR	kwota ogółem (UE+krajowe)	% wykorzystania budżetu LSR
EFRROW	0,00	0,00	998 949,00	44,40 %	797 202,00	79,83 %	370 799,00	96,31 %	83 050,00	100 %	2 250 000,00	100%
EFS+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EFRR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RAZEM	0,00	0,00	998 949,00	44,40 %	797 202,00	79,83 %	370 799,00	96,31 %	83 050,00	100%	2 250 000,00	100%